

МИХАЙЛО ПЕТРІВСЬКИЙ

МРІЇ
СЛЮЗАМИ
ОБЛИТІ

diasporiana.org.ua

Канадсько-Український Дружбський Центр

Канадська

України

Торонто - Канада

МРІІ СЛЬОЗАМИ ОБЛИТІ

Не миу загну панетву
Маміковим, з
подякою і пошану,
Михайло Петрівський

Toronto,
25/9/75

MICHAEL PETROVSKY

DREAMS SPRINKLED WITH TEARS

SHORT STORIES OF
UKRAINIAN PIONEER AND IMMIGRANT
LIFE IN CANADA

WINNIPEG

1973

TORONTO

МИХАЙЛО ПЕТРІВСЬКИЙ

МРІЇ СЛЬОЗАМИ ОБЛИТІ

ОПОВІДАННЯ З ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКИХ ПОНЕРІВ І ІМІГРАНТІВ
В КАНАДІ

ВІННІПЕГ

1973

ТОРОНТО

**ПРИСВЯЧУЮ ПАМ'ЯТІ
СВОЇХ БЛ. П. БАТЬКІВ — ВАСИЛЕВІ
МАРКОВИЧУ І АННІ З РОДУ
ШАБАТУРА.**

МИХАЙЛО ПЕТРІВСЬКИЙ
MICHAEL PETROVSKY

ДЕЩО ПРО АВТОРА

До Манітоби батьки привезли його хлопчиною. Свою освіту почав у двомовній школі в Елма-Янів, принагідно доповнював уже в дорозі і старшому віці в Америці й на Оттавському університеті. Творча сила поривала його до пера ще на гомстеді в Манітобі. Писав, як міг, хоч не був певний, де поставити протинок чи крапку. Так написав першу фантастичну „повість” про пригоди українця в Сагарі й вислав до „Українського Голосу” до друку. Бідний редактор відіслав цю „працю” з подякою і заохотою писати про життя рідних людей свого оточення. Автор послухав доброї ради. Згодом написав п'єсу на чотири дії під заголовком „Канадійський Жених”, вислав її до Канадійського Фармера, і — на чудо! — 1922 р. одного дня автор дістав друкований примірник цього видання та в прилозі гонорар у сумі \$15.00, що для студента було манною з небес і надхненням до дальших спроб. І звідти, у наступних роках та коли час дозволяв, автор написав кілька драм і комедій, чимало коротких оповідань з життя фермерів, робітників, тощо, та ряд оповідань для дітей, які друкувалися в календарях і газетах. Вийшла друком і його новела „Магічне Місто”. Писав теж англійською мовою статті та оповідання для журналів і щоденників. До останньої війни працював журналістом, навіть пробував видавати літературний журнал. З вибухом війни його літературна праця перервалася на 26 років державної служби в Оттаві. Знайшовшись на емеритурі, автор повернув своє Колесо Долі до літературної творчості та до спроби видати книжкою пожовклі рукописи, заки, — як він каже, — зійде з обличчя цієї планети у кращий, вічний світ.

СЛОВО ВІД АВТОРА

Оповідання в цій збірці основані на фактах, не на авторській фантазії. Діючі особи та місця подій заслонені авторською тайною. Автор має звичку прислуховуватись до цікавих розповідів старих фермерів, робітників і кожного українця, що хоже поділитись своїми спогадами. Це все автор записував. Тільки деякі з оповідань мають дрібку фікції, в кількох випадках автор був навіть свідком подій. Багато того матеріалу залишаю для споминів. Молю Бога святого, щоб дозволив дожити та видати свої старі праці, може й написати нові.

Видавання друком якихсь писань сьогодні просто жахає. Живемо в нових засах і серед нових звичаїв. Не штука написати й видати свій твір, якщо в автора є трохи заощаджених центів і поміг Шевченківської Фундації та прихильних осіб, але з моментом видання твору приходить застрашлива проблема розпродажі книжки. Любителі книжки, старі імігранти, один за одним помирають. Їх діти, внуки й правнуки поволі забувають рідну мову. Не вернуться ті старі заси, коли збірка віршів Теодора Федика „Пісні Імігранта Про Старий і Новий Край” розійшлась у 50,000 примірників. Сьогодні українські книжки жовтіють і кришаться в останніх наших книгарнях у Канаді. Щасливий автор, коли на тів мільйона українців у Канаді тисяга примірників його видання по кількох роках розпродажі знайдеться в руках гитага...

Проте працівники пера з природи великі оптимісти, швидко не знеохогуються, пишуть і видають свої праці в надії, що кращі люди з української спільноти їх не розгарують. Таким оптимістом є й автор цієї книжки.

М. П.

ВИСЛІВ ПОДЯКИ

На цьому місці сердечно, по-українськи, дякую д-рові Ізидору Глинці і членам Дирекції Шевченківської Фундації, а теж д-рові С. Я. Кальбі і членам Екзекутиви КУК, за приділ \$1000 на кошт друку моїх оповідань та за заохоту до дальшої праці. Окремо почуваюся вдячний ред. Анатолеві Курдидикові за мовне вирівнювання і зредагування моїх оповідань до друку, а теж усім приятелям у Вінніпегу та працівникам Видавництва „Тризуб” за технічні поради й сприяння.

М. П.

*** * ***

Авторські права застережені.

Copyright, Canada 1973

by the author.

*** * ***

МРІЇ ДІВОЧІ, СЛЬОЗИ ЖІНОЧІ...

Галі настав 16-ий рік юного життя, — вік буйних мрій і плянів кожної дівчини, які не завжди й не кожний сповняються. Мрії були для Галі найкращою частиною її звичайного й буденного життя. Були хвилини, коли думала, що без мрій життя стало б таке сіре, нецікаве, що краще й не жити. І вона мріяла вдень, і навіть вночі, мріяла про своє майбутнє, — часто й поважно застановлялася над своєю особою, життям людей, природи та навіть всесвіту. Бувало в ясний вечір сяде собі на лавці перед хатою, з подивом дивиться в освітлене склепіння небес і в тому очаруванні дивні думки опановують її уяву. Там стільки мерехтливих зірок, одні самотні, інші зложені в чудові візерунки і ясний місяць часто виходить поміж них на прогулянку. І задивлена в сузір'я Галя бачила, що кожна зірка має своє окреме призначене місце в тій синяві, свій власний шлях і відблеск, — як і кожна істота на землі. Кожна уявляє собою свій власний і окремий світ на землі, свій хід і своє призначення.

І серед таких роздумувань Галя переконувала себе, що ніхто, навіть батьки, не повинні порушувати природні права своїх дітей, продирати заслону душі, яка замикає їх особисте царство, відбирати право тихцем мріяти про своє щастя та переважувати долю на свій бік.

Правда, і без того обрії юного життя Галі були вельми обмежені, бо охоплювали невеликий про-

стір гомстеду її батька, Олекси Дубаса, в околиці Гімлі в Манітобі. Мочаристі ліси й хащі замикали собою не тільки їх хатину, але й вид на недалеке озеро та небосхил. Усе, що Галя могла бачити, — це сонце вдень і зорі в ясні вечори. Дні минали на шкільних вправах та дрібних завданнях у хаті, а коли заблимали зорі й оживало нічне життя лісових тварин, вона вліті сідала, поки матір не нажене спати, трохи помріяти й пофілософувати. Потім, тиха й слухняна, Галя відривала очі від зір і йшла за мамою до хати з придушеним докором, що навіть рідна матір не всіли збагнути її душі. І зі своєї постелі біля вікна Галя ще довго гляділа на мерехтливі зорі та ясний місяць, дивуючись, чому їй, як тій зірці на небі, не можна свobodно існувати та час до часу замерехкотіти на цьому сірому світі.

До матері Галя відчувала жаль за те, що вона ніколи не пробує зрозуміти її, ласкавим словом заговорити про дівочі справи, або хоч своїм доспілим розумом розміркувати все, що турбує її душу. Суворі з вигляду, часто шорстка словом, заплутана у свої буденні діла й сіре життя, в яке і її привела, матір мабуть уже забула про свій власний дівочий вік і мрії, — і тому й трактувала її так безпристрасно, ніби Галя була тільки бездушним предметом у хаті, курятком на оборі, телятем у стайні. Як же інакше можна було пояснити собі очевидний плян матері знівечити всі амбіції дочки, розвіяти всі її мрії, виключити її з власного царства, — словом шпурнути її в осоружний світ Яцка Люшні. Це не тільки тривожило, але й обиджало Галю. Люшні не могла й на вид стерпіти. Він до її світу ніяк не підходив, з ним нічого спільного не мала

і не бажала мати, хоч якими словами матір його звеличувала.

Галя ніяк не могла збагнути, чому матір наперлась так замолоду віддати її. Мабуть у своєму твердому серці не мала для неї стільки любови, як для Юрка, її молодшого брата, бо того просто обожувала. Спершу матір почала дратувати її натяками, мовляв, — ти, Галю, вже доросла дівчина; у церкві парубки своїх очей з тебе не можуть відчепити, недалекий той час, коли один з них посватає тебе. Такої мови Галя не любила, зокрема при батькові, менших братах і сестрах. Батько теж не любив тих натяків жінки, але ради святого спокою звичайно мовчав, а тихцем часом і заляв. Пізніш матір уже не згадувала парубків, а сусіда Люшню, — який то з нього заможний і чепурний вдівець та як бракує йому молодій жінки, що взяла б у руки всю його господарку. Такі речі торочила матір навіть при чужих людях, а ці притакували, підсміхались і міряли Галю очима згори вниз, просто обнажували її. До краю засоромлена й обурена Галя звичайно тікала з хати, щоб виплакаться.

Таке було й сьогодні. З каталогу Ітона у Вінніпегу матір виписала для неї суконку на дорослу дівчину, капелюшок і літний плащ, прибрала її як цяцьку та повела до церкви, наче на яку парад. У церкві відчувала на собі погляди всіх людей і найбільш парубків, які з-під лоба мигали вічками в її бік, прищмокували та облизувались, а Яцко Люшня не зводив з неї очей, цілою був би поглинув її таки в божому храмі. Як на грані Галя вистояла дві години в церкві, дякуючи Богу, що врешті може втекти від тих принизливих поглядів. Мовчаливо

вернулася до хати, але матір не дала їй навіть спокійно пообідати.

— Шкода, чоловіче, що ти не міг з нами до церкви піти та побачити, як хлопці викручували шиї! Вічми пасли нашу Галину, ніби її ніколи не бачили, а вже Яцко таки справді на нікого іншого в церкві не дивився, — затигнула Варвара, хрпаючи квашений огірок.

— Мамо! — запротестувала Галя, паленіючи з сорому й обиди.

Але матір тільки зареготалася і продовжувала оповідати, як то куми дивувалися, що Галина вже така доросла дівчина, мовляв вневдовзі хтось її й посватає. Для Галі було цього вже забагато. Без слова кинула вилку на тарілку й побігла у свою кімнату, вічі сльозами заливши.

Олекса теж утратив смак на їду, відсунув тарілку і злісно глянув на жінку. Хотів добре витріпати її словами, але невинні діти при столі, настане буча, а Варвара здібна посікти його язиком на капусту. А тут годі й промовчати.

— Виговорюєш таке, Варваро, що навіть не даш Галі спокійно пообідати. Знала, коли глупства тарбанити про парубків і сватів! Галя ще, так би сказати, дитина.

— Дитина, кажеш! — перебила гнівно жінка. — А ти сам дитини під вінок не взяв? Не пам'ятаєш, що сватав мене, хоч мені ледве п'ятнадцять минуло? Мій батько також вважав мене за дитину, але ти на це не зважав. Не бійся, Галина добре розуміє, про що мова. Тим то паленіє й вибігає з кімнати. Я те саме робила.

Олекса змовчав, бо так воно й було. Старшим дітям нудно зробилось і тихенько забралися з-за

стола, слідком за ними й найменші. Збираючи посудину зі стола, Варвара далі сікла чоловікові до того, що він безпорадно махнув рукою і забрався з хати.

Тимчасом у своїй кімнатці Галя тамувала сльози, які перлинами котилися по круглому личку з жалісних синіх оченят. Почувалася в цій хвилині так безнадійно, що й саме життя ставало гірке. Жаль до матері просто давив. І пообідати спокійно не дасть. Пригадувала всі неприємні моменти в церкві, Яцка й парубків, які блазили, замість Богу молитись. Яке право має матір накидати їй Люшню чи кого іншого? Вона про парубків, а найменше про Яцка, зовсім не думає, бо має власні мрії і пляни щодо майбутності. Світ її не має нічого спільного з натаками матери та виключає вдівця Люшню з його трьома дітьми, кіньми, коровами й безрогами! Як може матір дивитися на неї, як на дорослу дівчину, готову комусь за жінку, коли вона себе такою ще навіть не уявляє!?. . .

Галя задумалась на хвилинку, а тоді станула перед уже облущене старе дзеркало над комодою і ще засльозеними вічками почала себе критично розглядати. Над обличчям довго не спинялася, бо знала, що воно принадне. Навіть одна з її учительок, панна Мельник, якось раз заявила, що такого личка не знайти в околиці. У вільний час панна Мельник, що мала замилювання до малярства, навіть зробила її портрет олійними на полотні. Вона ж і позичала їй книжки та журнали. Кормила її душу добрим словом і заохотою. Збуджувала бажання бути чимсь кращим у житті, хоч би й такою учителькою, як її люб'язна панна Мельник. . .

Галя пішла вічми по своїй постаті. Ростом була висока й майже рівна мамі, а тільки матір широка, а постать у дзеркалі струнка і гнучка, гарно оформлена, з опуками грудьми, які підносились розхвильовано під голубою суконкою. Внизу пара чепурних ніжок у шовку принадно визирала з-під рубців сатинової суконки. Це перша довга суконка в її житті. Почувалася в ній ніяково, бо ясно, що саме ця суконка змінила її вигляд, придала їй ознак дорослої дівчини й жінки. Нагло зрозуміла, чому матір спровадила їй цю суконку й капелюшок, чому хлопці в церкві так на неї зглядалися і чому мати так настирливо накидує їй цього нестерпного Яцка. І жаль та обурення на матір знову оволоділи нею, личка знову запалені в само-свідомості. Різко скинула з себе нову суконку, наділа стару по коліна і з досади почала розчісувати свої темні, як оксамит лискучі, коси, щоб свobodно впали їй по плечках та привернули їй вигляд дівчини-школярки.

Легкий стук у вікно перервав ланцюг розстроєних думок і за шибкою Галя знайшла веселе обличчя своєї найближчої подруги Ліни, дочки сусіда Лазуна. Зрадівши, Галя дала знак Ліні зайти до хати. Ліна принесла найновіше число журналу з фільмовими зірками і хотіла провести час на читанні та розмові на теми, які належать тільки до чарівного світу дівчат. Помітивши засмучені очі Галі, Ліна збагнула, що подруга знову мала з мамою клопіт, — і сама посумніла. Маючи більш особистої свободи і привілеїв, їй тяжко було зрозуміти матір Галі, часом навіть вагалася зайти до її хати, але й зайшовши, не могла з товаришкою задушевно поговорити, пошуткувати та посміятись

до схочу, бо ввійде Варвара, обкине докорами, — часім і за журнал ухопить, щоб у піч кинути.

— Знаєш що, Ліна, краще ходімо над озеро. Там спокійніше, гарно й час провести, — запропонувала Галя.

Варвара кінчила в кухні мити посуд (Олекса забавляв дволітного сина Івася), здивувалася, що дівчата виходять з хати й обкинула лихим поглядом Ліну, переконана, що це вона від'ємно впливає на її дочку. Не любила й того, що дочка не спитала, чи може кудись іти та куди саме.

— А ви куди? — спитала твердим голосом.

— Тільки над озеро, мамо, — відповіла Галя, відважно зустрівши гострий погляд матері.

— Ти озера ще не бачила? Помогти мені з посудом у тебе часу нема, а над озеро є. Бракує тобі місця в хаті чи на дворі побалакати? — рубала матір і виглядало, що дівчата таки озера не побачать.

Бачучи огірчення Галі та зніяковілість Ліни, батько вмівшався у справу.

— Залиш дівчат у спокою, Варваро. Хочуть пройтися до озера, хай з Богом собі йдуть. Це ж неділя. З якої рації маєш забороняти? В тому віці ти на прогулянки не ходила? Ніхто тебе не спиняв, — уже досадно гукнув жінці Олекса.

Кинувши батькові вдячний погляд, Галя сіпнула Ліну за руку й обидві вийшли з хати, не чекаючи, що батькові дістанеться від мами. Помітно схвильовані, дівчата пострибали стежкою в ліс, як сполохані газелі. Соняшні промені, лагідний вітерець пестили їх рум'яні обличчя. Галя почувалася, як пташка, що висмикнулася з клітки на хвилинку свobodно політати. Стежка вела попри фарму Люш-

ні. Це бентежило Галю і вона нишком молила Бога, щоб зберіг її, навіть від тіні цього вдівця.

Не сталося, як бажалося! Заки зробила пару кроків, з-за хашів, мов темний дух з-під землі, виринув Яцко Люшня і своєю наглою появою прикував дівчат до місця. Розширеними вічками дівчата німо дивились на високу, худорляву постать тридцятьлітнього вдівця. Вистроений був як на празник: темно-зелені штани припоясав жовтним ремнем, кремова шовкова сорочка, розкрита на кілька ґузиків, показувала смуги кудлатого на грудях поросту, капелюха не носив, бо вліті чванився буйною чуприною з руркованого рудого волосся, щедро вимашеного олійною помадою. Щуплі щоки були чітко побриті, свіжо обчімхрани вусики стирчали під горбкуватим носом як щіточка до зубів. Парубки й дівчата посмішкувались з нього, але сам Яцко вважав себе мало що не за красеня в товаристві. Жданно побачивши Галю з Ліною, він широко всміхнувся, розкриваючи задимлені зуби, серед яких блищали й золоті. Він саме спішився до Дубасів і змісця був прикро розчарований, що там не застане Галі.

— Галов, дівчата! Галов, Галю! Куди так по обіді спішишся? — спитав відповідно підібраним голосом, його вічі на Галі.

Галя хотіла якнайскоріше спекатись Яцка, отже мусіла щось відповісти.

— Якщо мусите знати, на прогулянку йдемо, — заявила байдужим голосом, оминаючи його пронизливі очі.

— Таке вже моє щастя — я до вас у гості, а ти з дому! — з некритим жалем заявив Люшня, а коли дівчата без відповіді пустилися йти далі,

він ще ненадійно крикнув у їх бік: — А може б так і мені до вас причепитись, дівчата? Небезпечно вам самим у ліс іти, а ще більш коло озера!

Але його голос залишився без відгону, — дівчата зникли в зелені лісу, як сполохані серни. Люшня хвилину поблимав очима, злісно буркнув, копнув спорохнілий пеньок і в темному настрою подався до хати Дубаса.

Віддалившись від Люшні, дівчата звільнили бігу. Галя все ще оглядалася, чи Люшня не слідкує за ними і Ліна це спостерегла.

— Заспокійся, Галю. Чей же не вдурів за нами по лісі вганяти! Мене тільки дивує, чому він тебе так чіпляється і чого до хати забігає? — спитала.

— Не знаю... Бачиш сама, як напосівся на мене. На вид його здригаюся. Є хвилини, що тікала б до Вінніпегу, Бог-зна куди, аби його не бачити, тимбільш, що мати весь час накидує його мені, — звірилася Галя тремтячим голосом і її очі залилися сльозами.

Ліна шукала за словом розради, але його годі було знайти. Сльози Галі навіяли сум і на її серце, пригадали їй ланцюг власних турбот. Батьки її не злі, люблячі, а проте тяжко знайти з ними спільну мову про важливі для неї питання, — так ніби своїм світоглядом і способом думання розминулись з нею на сто років, витворили провалину без містка й залишили її в окремому світі, якого не розуміли й не хотіли знати. Найбільш боліло, що не брали під увагу її власного способу думання, її тихих мрій і плянів. Як майже кожна амбітна дівчина, хотіла бути в житті чимсь кращим, як її матір на фармі. Ввесь час мріяла вивчитись на вчи-

тельку, а тут матір з потакуванням батька накреслюють свої пляни для неї — віддати її за сина порядного фермера та мати її поблизу себе. Нічого в цьому злого й більшість місцевих дівчат про ніщо інше не думає, як тільки одружитись з чесним сином фермера та жити поблизу родини. Але чому їй не вільно вибороти собі власну долю, стати вчителькою, а там одружитись з любови й часом відвувати батьків? Боліло її і те, що ні матір, ні батько ніколи й не спитали її: А що ти, доню, про свою майбутність думаєш? А коли вона сама раз звірилася їм, що скінчивши середню школу, хотіла б поїхати до Вінніпегу на вчительський курс, — вони ще й покпили собі з неї: Та куди тобі, доню, про таке мріяти! Хіба свою ферму продамо, щоб тебе до Вінніпегу на таку науку післати! Сама бачиш, як нам тяжко за той доляр, а тут поза тобою ще четверо дрібних дітей вигодувати. Будь вдоволена з того, що маєш, а решту залиши своїй долі, — відповіла матір за батька й на місці розвіяла її тихі мрії й амбіції. І як вона в такому положенні могла знайти слово потіхи для своєї найближчої подруги?..

Та природа не дозволила дівчатам застановлятися довго над своїми турботними справами. Наче русалки подріботали вони заячою стежкою в густому лісі, мов на крильцях перескакували мочарні ями, звалені осики і ялиці. Їхні сумом сповиті личка набирали рум'янів. Благодійна природа намагалася роз'яснити їх схмарені чола і викликати радість у серці, лагідне проміння сонця просочувалось крізь густі шати кедрів і ялиць, білявих беріз, високих тополь і пестило їм обличчя. Здавалося, вся природа сприяла їм. Жвавий вітрець ворушив дрімучий

ліс, смереки і ялиці шуміли своєю тужливу пісню, яка зливалася з шелестом тополь, лози, калини, незчисленних хашів, шувару, буйної трави — всього того, чим життєдайна земля вивінувала ліс. Пташки, метелики й бджоли, жаби в мочарі — все, що жило в лісі, гомоніло на свій лад і доповнювало своїми акордами симфонію лісу. Все те чарувало дівчат, дітей цієї природи, відвертало їх думи від буденних скорбот, перестроювало тонкі струни їх серцець, вливало в них нові надії, спонукувало уяву летіти поза сіре життя і сірих людей, поплисти в чарівний світ мрій і задушевних бажань. І в такому настрою, заки отямитись, дівчата добились до великого озера. З радісним окликом скинули черевики, панчішки, сіли на сторчату брилу над самим берегом і, шуткуючи, занурили білі ніжки у свіжу, холодну воду. Личка їм розцвілися в усмішках, з очей жевріла радість життя, на часочок забулося все, що залишили ген за лісом, у хатах Дубасів і Лазунів...

Синяве, оком незмірне озеро малювало дівчатам інший світ, таємну пригоду й побажану зміну в буденному житті. Вже вигріваючись на сипкому піску, дівчата вдумливо вдивлялись у синькуваті простори озера й, мов зачаровані, ловили акорди нової симфонії. Зрушене до життя химерними крилами вітру, масивне озеро розхвилювалось, як розсерджена жінка, люто морщило складки свого обличчя і з шумом котило до берегів грізні хвилі, раз розбиваючи їх об скелі, то знову безмічно розплюскуючи по піску. Наче зачаровані слідували дівчата за кожним валом розбурханих хвиль, які котились одна за одною і залюбки ловили їх грімкий гомін та розбитий плюскіт. Їм здавалося, що

озеро, як ліс і небеса, живе, має свою мову, підлягає настроям: Як і людина, воно співає, плаче чи й сердито свариться з невидимими силами, що розбурхали його, а потім покоїться до тихого сну, щоб у ночі зірки в нім купалися... Навіть озеро шукає вислову життя, ритму і зміни, щоб не завмерти в застійному багні монотонності, — відганяла Галя небажані думки. І задивлена в далекий небосклін, що овивав обрії озера туманним колесом, вона намагалася збагнути думкою, яку загадку, який незнаний їй світ криється за цією куртиною сірого туману: Більш фармів, лісів, пущі, чи може і якесь казкове містечко, більше і краще за Гімлю? Може і є там хтось подібний до неї, що теж бажає проникнути цю заслону зі свого боку та снує такі самі мрії, як вона? От крилець на часочок дістати б і як одна з чайок полетіти за ту куртину...

Ліна дрімала вже біля неї на піску. Галя й сама хотіла подрімати, але замість того загомоніла тужливою піснею. Ліна збудилася й разом продовжували пісню під шумливу симфонію озера. Одну пісню за одною.

— Чистий соловейко з тебе, Галю! — завважила Ліна з захопленням.

Галя всміхнулася. Не вперше чує це. Але, щоб змінити тему, спитала:

— Уявляєш собі, Ліно, що криється за цим туманом на орбіях?

— Та що? Те саме, що й тут. Більш озера, а за озером більш лісів і мочарів, фермерських хат і загородок та таких людей, як і тут. Не знайдеш там, як у казці, ні княжого замку, ні чарівного

лицаря на білому коні, — відповіла більш річева Ліна в задумі, зчудована запитом Галі.

Вирішивши, що Ліна бачить життя таким, як воно є, без прикрас і фантазії, Галя замкнула себе у своєму малому світі й загомонила свіжою піснею, а Ліна взялася за журнал. І на крильцях своєї пісні Галя пробивалася крізь куртину обріїв, відважно летіла понад широке озеро, ліси, сірий краєвид з фермерськими загородами й хатками, що в них тулились вимучені працею і журбою люди — такі, як і її батьки, батьки Ліни й незчислені інші батьки, приковані долею до свого місця в цій суворій частині світу. Вона ж молода, має право вирватись звідсіля і, скиглюючи, як лебідка полетіти далі на південь, у світ великого міста та в нове, незбагнуте життя, про яке стільки начиталася. А містом, яке найбільш розбуджувало її уяву, був Вінніпег. Майже всі її учительки були з Вінніпегу, з замилюванням згадували своє місто, а панна Мельник давала їй читати газети з Вінніпегу. Сама вона ще не бачила великого міста, але чепурні учительки віддзеркалювали його принаду, — сама згадка про Вінніпег хвилювала її. Її манили фотографії широких вулиць Портедж і Мейн, обриси високих камениць, торговельні будівлі Годсон Бея і Ітона, з якого матір замовляла різний крам. А вже найбільш манили її театри, готелі й ресторани, освітлені ввечорі безліччю мерехтливих, різноколірних світел, авто і трамваї, натовп міських людей, гарно з'одягнених дівчат і хлопців з усміхом на устах та радістю життя в серці. Привид яскравого й шумного життя великого міста зворушував її уяву в цій хвилині більш, як шум розбурханого озера й тужлива пісня лісу...

— Мені до Вінніпегу! Як не цього, то чергового року! Не киснути мені тут! — висловила Галя своє бажання в голос, немов з просоння.

Ліна видивилась на Галю, непевна того, що вчула.

— Цікаво!... Я про це сама мрію і навіть мамі згадала, але вона ще поглумилася з мене. Ти, Галю, як і я, ми ще малолітні, без дозволу батьків та їх грошей і тобі і мені шкода про Вінніпег і думати, хоч як хотілося б. Я ще маю надію свою маму переконати у свій час пустити мене до міста на дальші студії, — пояснила Ліна холодним тоном голосу.

Галя хвилинку мовчала. Все те, що Ліна сказала, було логічне й розсудливе, але для себе розв'язки проблеми ніяк не добачувала.

— У тебе, Ліно, мама не така, як у мене. Мою маму ніхто не переконає. Ти сама бачила, що навіть на прогулянку не хотіла дозволити, не то до міста пустити. Прийдеться хіба втекти з дому. Так, я ще малолітна, але не для мами, яка завзялася мене віддати заміж, от хоч би за старого Люшню, — відповіла Галя обуреним голосом, насиченим гіркістю й жалем.

Ліна задумано мовчала. Не могла знайти відповіді, хоч як бажала розрадити подругу. Галя й не сподівалася відповіді, піднялася з місця й подалася берегом далі. Лягши оподалік на теплий пісок, вона пережовувала на всі лади слова Ліни, думки й нашіптування мами, некриті підлещування Люшні, надхненні розмови зі своєю любленою вчителькою, — і все це тільки розбурювало її ум, колотилося в вирі суперечних заключень, залишало її безрадною й безвихідною, мов запінені хвилі озера, що їх

невидима сила котила одну за одною і до шенту розбивала об скелисті й пісковаті береги. І в тому душевному вихрі думка про Вінніпег збивала всі інші та, як світло маяка потапаючому, подавала надію на рятунок. Буйна уява миттю перенесла її до Вінніпегу, — і вона вже бачила себе за прилавком в Ітона (бо ж мусить на прожиток заробляти працею), а вечорами ходила на курс співу, виступала на сцені, чарувала всіх своїм голосом і красою. Імпресарії віщують їй світлу кар'єру в Нью Йорку, навіть Галівуді, кавалери не дають їй спокою, де-хто намовляє негайно заручитись та одружитись. Але вона всім відмовляє, бо час на романси й одружіння ще не наспів...

Це були любі мрії і, примкнувши вічі, Галя аж п'яніла ними, хоч би ті мрії тільки й мріями залишились. І не стямилася Галя, як твердо заснула під шум озера та близького лісу...

Сонце вже нахилилось на обрій, ялиці й тополі кинули довші тіні. Ліна докінчила свій журнал і з трепотом глянула на подругу, що спала, хоч прибій хвиль досягав її ніг та обкидав піною. Збудила Галю.

— Ну, Галю, час вертатись до дому, бо мама знову насварить, — сказала лагідним тоном голосу.

Натяк на маму й дім змісця отверезив Галю. Так не бажалося їй вертатися додому, — і довгу хвилину сиділа на піску, з прикованими до сірих обріїв очима.

— Так солодко мені спалося, такі гарні сни ма-ла, а ти, Ліно, все те перебила, — дорікала Галя.

Ліна обняла подругу й обидві нерадо ступили на стежку, що повела їх назад, — у старе, сіре, без блеску та суворе життя. Галя тремтіла на думку, що

на повороті з-за корча знову висунеться Люшня, як примара.

Та цього не сталося, бо Люшня мав інший плян. Дивлячись у слід дівчатам, що пішли спішно стежкою в бік озера, відчув жало обиди й заздрости. Спершу його скортіло й собі піти у слід за ними та впевнитись, чи дівчата не поспішають на зустріч з якими шкільними товаришами. Але цю думку негайно відкинув. Покищо Галя на танці до містечка не ходить і з хлопцями не романсує, бо матір її ще тісно держить на припоні вдома. Це трохи впокоїло його і він чимскоріш подався в напрямі хати Дубасів. Мусить знати, що вони скажуть про його задум посватати Галю. Довше терпіти не всилі. Галя й у снах його морочить. Можливо, що батьки і зокрема Варвара підопруть його заходи. Він же їм позичив три сотні долярів у біді і подарує цей довжок, як згодяться віддати дочку за нього. Кращого жениха ледве чи знайдуть. В нього десять дійних коров, дві пари коней, гроші в банку, наймит з жінкою до помочі в хаті й полі. Багач з нього і за такого почувався, ступаючи гордовито незаможною оборою під непоказну хату своїх сусідів.

На грімкий стукіт дверей заскрипіли і в одвірках станула Варвара. Люшня роззявив рота до підлесного усміху.

— Здорові були, сусідко Варваро. Вибачте, що несподівано поступив —

— Вітайте, Яцку, для вас хата в нас усе одверта! Просимо, заходьте! — перебила Варвара і її очі прилипли до золотих зубів гостя. Ці зуби нагадували їй заможність Люшні, його пожадливі очі при появі Галі і три сотні задовження. Трохи затурбувало: Може за грішми прийшов?

Але, запрошений за стіл, Люшня мав на думці важнішу справу, як гроші. Закуривши люльку, він вдоволено слідкував, як сусіди ввихалися ради нього, як Олекса наливав у чарки доморобного вина та як Варвара метнулась поставити закуску. По душі йому був цей вияв гостинності. Надії росли й після чарки сильного вина набрав відваги заговорити про Галю.

— Куди ж ви, милі сусіди, свою Галю виправили? Стрінув її з Ліною в лісі. Годі було й заговорити до них, — вдавав здивування Люшня.

— Хіба ми її кудись з хати гнали? От, забігла до неї ця Ліна й обидві повіялися в ліс. Хто бачив, аби сьогодні доросла дівчина своїй мамі про свої пляни звірювалась, чи казала, куди з хати йде, — відповіла досадно Варвара.

— Ой, жінко, не гріши! Галя ж казала, що до озера йдуть, — дорік Олекса.

— Це ж більш милі лісом блудити. Небезпечно, — пішов Люшня у підмогу Варварі, знаючи, що вона в усьому диктує родині.

— Дівчата в лісі вирости, знають кожну зайчу стежку, кожен закуток, дадуть собі раду, — замітив Олекса.

Варвара обкинула його злісним поглядом:

— Може й до озера, а ти певний того, що якраз туди пішли? Тобі скаже — до озера, а там з хлопцями на райда фордом повіялися, Бог-зна куди й пощо. Це ж Канада! Тяжко дорослу дочку доглянути, аби у клопіт не попала. Поки мале, то півбіди. Любить свою матір, у всьому звіриться і зарадиться. Підросте, надіне довгу суконку, підмалюється, в школі чужого розуму набереться і — вже не твоя дитина. Відворкує своїй мамі, оминає її, тра-

тять час на книжки, які ще більш їй голову завертають, а відложить книжку, то сяде під тополю, пісоньки виспівує та якісь примхи снує. Сама не знаю, що можна зарадити з нею, як її зрозуміти, — бідькалася уже підхмелена.

— Та воно знаєте, сусідо, новий світ, нові звичаї, а вам не журитись дочкою. То все перешумить, як молоде вино. Трохи побуєє собі, а як віддасться, то присяде й буде з неї добра жінка й газдиня, така, як і її мама, — розраджував Люшня, а Варвара притакувала й наливала чарки.

Люшня любив мову Варвари, піднімав чарку та пив на її здоров'я, — кращу сваху годі було знайти. Ще краще почувався б, якби Олекса притакував жінці, а то сидить колодою і тільки очима кліпає. Запаливши люльку, Люшня тягнув далі:

— Мені здається, що книжки й галівудські журнали найбільш дівчатам голову завертають, а в школі від пустих дівчат і спортів набираються всяких химер і фантазій. Далеко не піду, ось таки свою покійну жінку за приклад згадаю. Пришле Ітон новий каталог свого краму, жінка вхопить в руки, перекидає жіночі сторінки, оглядає кожну річ, підсміхається з радости, поцмокує. — Оцю голубу оксамітну суконку на свята б мені! А дивись, Яцку, на білі черевички, на гарний плащ!... Я глипну на ціну, — і відвертаюсь. Мені пора допомогти Іванові корови видіти, свиням їсти дати, кажу своїй Гапці, а вона придержує, пальцем водить по шовкових речах під суконку, роздивляє шовкові панчішки й штанята та, уявить собі, навіть парфуму! Мусів нагримати на неї. Кажу їй: А що ти думаєш, з тебе якась графиня, чи фермерка? Натягнеш на себе шовки й оксамити, причелиш до вух кульчики, покро-

пиш себе парфумою і підеш так корови доїти, курей і пацят годувати? — Правда, покійна Гапка мала настільки розуму, що в шовках до коров і пацят не йшла б, але що можна було сказати на її забаганки? Обидилася на мене і два дні до мене не заговорила. Не родилася вона в Канаді, а бачите, сусідо, що й вона з книжок та від міських жінок у Вінніпегу химер набралася, — виголосив Люшня Варварі свій погляд на жіночі справи, ні разу не глянувши в бік захмареного Олексі.

А Олексі вже й нудно стало слухати мовчки тієї розмови.

— Може часом і годиться щось гарного жінці купити, як її любите та й маєте чим заплатити. А вам, Яцку, легко було від Ітона спровадити для покійної Гапки все, чого бажала, навіть оксамитову суконку й парфуму, — буркнув врешті злісно, повернувшись до Люшні.

Люшня скривився, а Варвара відпалила:

— А ти мені щось зі шовку чи оксамиту коли купив, уже про парфуму й не згадую?

Олекса зім'явся, зиркаючи то на почервоніле обличчя жінки, то на Люшню:

— Та... та сама знаєш, як воно є у нас. Сама ти все рішаєш, все купуєш, що тобі треба, а я тобі злого слова ніколи не сказав і не скажу, хоч би ти собі шовків, оксамитів і парфум накупила. От, спроварила ти для Галі з Ітона гарних речей, то могла й собі всього, чого хочеш, дістати, — виправдував себе, свідомий своєї безрадности в обличчі своїх критиків і задовження в Яцка, який у цю хвилину дивися глумливо на нього.

— Шовків, ні парфум мені на фармі не треба! Чув, що казав Яцко про покійну Гапку? Дочку тре-

ба гарно прибрати, аби люди нас не судили, женихи не минали. Чейже не хочеш, щоб дочка до старости дівувала? І без того журби завдає, коли наслухаєшся її нарікань. Не любить хати, не любить життя на фермі, може й нас не любить. Живе тільки книжками, буває у хмарах, зірки на небі числить, якісь мрії снує і приспівує собі, до роботи її не притягнеш, бо студентка, навіть допомогти мені посудину помити не має часу. Сама не знаю, що з нею буде далі та хто її схоче з такими —

— Тобі, Варваро, вже в голові шумить? Дурниці тарабаниш! Яцко ще подумає, що не любиш дочки і рада її за будького заміж з хати випхати, — перебив Олекса вже гнівно жінці, знаючи, на що вона націлилась.

Варвара спалахнула, але зиркнула на Люшню і, хоч як впекли її слова чоловіка, запанувала над собою.

— Що ти знаєш про дочок, чоловіче? То мама доню виховує, любить і розуміє! Мама й дбає про те, щоб дочка віддалася за чесного чоловіка й була щаслива. Хто ж, як не мама, зорить за дочкою від коліски до вінка, недосипляє ночами, в день займається нею, вчить шити й варити, всякої роботи в хаті й на господарстві, аби була добра газдиня? Ніхто, тільки матір пильнує дочку, аби якийсь батяр не обдурив її, не знеславив, а коли треба, то й жениха нараїть! Так і моя мама мене навчала, плекала, дівочу честь зберігала, абись добру жінку дістав. І чого ще тобі від матери вимагати, ану, скажи мені!

Олекса зам'явся і не міг знайти відповіді. Багато було в тім правди, що Варвара сказала, але він ту правду жінки розумів інакше.

— Та то так і не так. Говориш про Старий Край, де був інший звичай, а тут Канада, дівчата мають більш свободи, інакше на життя дивляться, а коли час дружитись, самі собі знаходять женихів. Нарешті нашій Галі ще такі речі не в голові, бо то ж ще пів-дитина, — відповів з докором.

— Теревені плетеш, старий! Молодша я від Галі була, коли під вінок з тобою станула. Тоді ти не дорікав ні мамі, ні мені, що я ще пів-дитина, а квапився під вінок тягнути, щоб комусь іншому в селі не попала, бо до мене й без сватів кожен парубок залицявся. Не сором тобі тепер мене вчити? Знаю, що кажу, а ти краще сиди тихо й дурниць не говори, — рубала Варвара, як сокирою, і визивала грізним поглядом заперечити хоч одне слово.

Але Олекса зім'явся, скорчився і звинувся у клубок, як хробачок під обцасом, навіть стону не міг видушити з себе, бо сором палив його з уваги на Люшню. Сором був і за жінку. Часом Варвара помітувала ним, ніби за щось мстилася, — і теж у цій хвилині почувався гірш хробачка. Варвара знала це, — і вона блиснула вічми в бік Люшні та штучно зареготалася від жалюгідного виду покореного чоловіка.

Прислуховуючись до цього словесного двобою, Люшня аж розпливався з утіхи, бо Варвара, свідомо чи ні, промошувала йому шлях під його задум. Обдав її вдячним поглядом і він рішив, що кращої нагоди не буде. Непевно кліпаючи очима в бік наспуленого Олекси, відкашельнув і відважився:

— А тепер, добрі сусіди, дозвольте слово сказати про справу, з якою до вас поступив...

Олекса болізно глянув на Люшню. Напевно прийшов по гроші, які він ще на весну обіцяв звернути.

— Якщо по гроші поступили, то —

— Не перебивай, чоловіче, хай Яцко своє скаже! — перебила Варвара. — Ну, продовжуйте, Яцку, — заохочувала, бо відчувала, за чим Люшня прийшов.

Це підбадьорило і гість уже сміло тягнув далі:

— Та... я хочу говорити про Галю, а як скажу щось не до речі, то відразу викидайте за двері. Коротко казати, хочу вашу дочку посватати. Може я їй не до пари, може застарий, але хоч-чи-нехоч я залюбився в ній. Нераз пояснював собі, що можу офірувати Галі багато більш, як перший-ліпший парубок у цій околиці. Як самі знаєте, хата багата, фарма вироблена, трохи грошей є в банку, — все, чого мені бракує, то газдині, бо баба, що доглядає дому, вже надоїла і мені і дітям. Вашу дочку буду доглядати й шанувати більш, як хто інший. Нічого їй не відмовлю. Житиме в сусідстві. Доглянете, щоб кривда їй не діялася, чи від мене, чи від дітей. Разом будемо помагати вам виробити свою фарму й ділитися всім нашим добром. Парою коней, кількома коровами і навіть грішми на розрібок обвіную вас, а про тих три сотні долярів відразу забуду. Я своє сказав, а тепер ви кажіть своє добре слово, сусіди, або з хати викидайте, — докінчив і спустив униз очі.

Слова Люшні викликали довгу мовчанку. Зовсім не заскочена ними, Варвара вп'ялила очі в обличчя чоловіка, щоб збагнути його враження, але він дивився на Люшню так, ніби його досі ніколи не бачив. Очунявши трохи, глянув на жінку в на-

дії, що вичитає з її очей бажану відповідь, але те, що блискало з її очей, стривожило його ще більш. Язик задубів і Олекса тільки хитав головою.

— Що ж ти на це скажеш, Олексо? Ти ж батько й маєш право своє слово сказати, — проломала Варвара прикру мовчанку ласкавішим голосом.

Але Олекса не міг ще добути ні з ума, ні з серця готової відповіді і тільки блимав по кімнаті очима, в яких горіли відблиски гніву, жалю й безрадности. Почувався як олень, загнаний мисливцем у сліпий кут. Кипів лютю й жалем до жінки за те, що сприяє Люшні, але й безпорадністю: З жінкою спору ніколи не виграв, а Люшня пригвоздив його трьома сотнями долярів. І як йому знайти відповідь? Справа у щасті Галі, яку любить так, що й сказати не вміє. Продати її за пару коров і коней, зав'язати їй, молоденькій, світ, щоб потім проклинала свою долю і батьків за те, що привели її на світ, — ні, на таке він не може погодитися.

— Та воно, сусідо, справа така, що тільки сама Галя може рішати про свою долю і дати відповідь, — заявив врешті Олекса сухим голосом.

— А то ж ясне й очевидне! Я хотів тільки вашої згоди посватати Галю, — поспішно запевнив Люшня й перевів очі на Варвару.

А Варварі відповідь чоловіка зовсім не сподобалася.

— Що то за відповідь! Ні так, ні сяк! Ні в кут, ні в двері! Чисто, як мій Олекса. Все залишає на мене. Яцко просить нашої згоди, а ти за дочку خواهешся. Вона зробить так, як ми вирішимо. Яцко статочний чоловік і пошанує її. Буде проживати

в сусідстві і в потребі її доглянемо. Чого ще більш вимагати? — вирішила Варвара.

Люшня не міг скрити своєї радості, вхопив руку Варвари й поцілував. Хотів теж стиснути руку Олексі, але той нагло піднявся, станув біля вікна, пальці звинув у п'ястук та повними болю очима дивився у сторону лісу, з якого мала надійти Галя.

Тимчасом дівчата верталися до дому в веселому настрої, шуткуючи та приспівуючи, і на роздоріжжі попрощались. Галя переживала ще задушевні хвилини з-над озера, відчувала шум його хвиль і в душі раділа, що врешті за далекими обріями відкрила ясну зірку свого щастя, до якої і причепила свій маленький світ буйних мрій. Але ліс скінчився і далі за левадою і акрами обробленої землі відслонилася її хата, а з нею й сіра, сувора дійсність. Усмішки на її зарум'яненних личках нагло зникли, пригасли вогники її синіх мерехтливих очей.

Перед хатою бавились її молодші брати й сестрички. Обидва брати гонили за собакою Гарком, що ловив їх галку. Молодша сестричка Гануся читала казку, а трилітна Марійка сиділа окремо, зайнята своєю лялькою й не звертала найменшої уваги на крики братів, гавкіт Гарка, на все, що довкола діялося. З хати чути було жваву балачку і різкий голос матери переважував інші голоси. Галя була цікава на гостей, але до хати її не тягнуло. Образ матери, її колючки та гримання морозили й обурювали Галю до краю, хоч як собі докоряла за ті почування до рідної матери та в душі молила Бога простити їй цей гріх.

Галя присілася до Марійки і з усміхом слідкувала, як вона ніжно щебетала до ляльки, присипляючи її до сну. Скільки щасливих хвилин пережила

й вона в цьому казочному віці! Тоді й матір до себе пригортала, ніжно до неї говорила, а батько просто розпливався з любови до неї. І чому це дитяче царство минуло так швидко, як сон, чому роки перенесли її у світ дорослих, у якому стільки турбот, болю і розчарувань? Не знає Марійка, не знає й Гануся, що їх чекає за обріями дитячого світу, — як не знала й вона. Але побачивши, що Марійка лютиться на свою „дитинку”, яка не хоче заснути, Галі в один мент стало ясно, що й дитяче царство не без клопотів. Поцілувала Марійку, підняла з долівки ляльку і пригорнула до грудей.

— Ось так, Марійко, найскоріше приспиш свою ляльку, — шепнула й почала наспівувати колискову пісню.

Мельодійні звуки пісні донеслися до хати і нагло балачка втихла. В вікні заблимали очі Варвари, яка в мить станула перед дочкою. За нею підсунувся й Люшня.

— А це що? Дівка на відданню, а ще лялькою бавиться! Не сором тобі? — викричалася матір, вихопила ляльку й кинула її Марійці, яка від крику розплакалась, пригортаючи свою цяцьку.

Галя схопилася з місця, як попарена, а побачивши Люшню, що збентежений скривився, спалахнула обуренням.

— Не сороміть мене, мамо, перед чужими людьми! Хочете знати — я ще люблю ляльками бавитись. За кожну річ гудите. Все, що я роблю, що скажу, вам не до вподоби. Тут для мене й місця не стає. Хіба до ліса мені, до озера та й не вернутись, — елементувала й очі залили їй сльози.

Підхмелений матері стало ніяково.

— Успокойся, дитино, і послухай мене. Діло не в ляльці. Є важніша справа. От, бачиш, Яцко прийшов до нас просити твоєї руки і ми чекали на тебе, щоб і ти дала йому своє слово, а ти лялькою бавишся, — пояснила матір твердим, хоч і схвильованим голосом.

— Так, Галя, я прийшов просити про твою руку, — підтвердив Люшня, ковтаючи слину.

Галя стояла приголомшена й мовчки гляділа в суворе обличчя матері. Думала, що це гидкий жарт, може й примарний сон. Але заява Люшні стрепенула її до живого невимовним жалем і обуренням, — і вона, ридаючи, побігла в хату, щоб виплакаться у своїй кімнатці.

Збентежений Люшня глянув на заклопотану Варвару.

— Знаєте, сусідко, ви не повинні були так раптово виходити з тою справою. Можливо, що Галя мене не хоче і з того нічого не вийде, — вибормотів.

— Дурниця, Яцку. Не журіться. Добре виплачеться, світ їй проясниться. Неодна дівчина багато сліз вилле, поки під вінок стане. Скільки і я виляла сліз, заки Олекса взяв шлюб зі мною. Ви, Яцку, не тратьте надії, робіть своє, — успокоювала Варвара.

А час не дармував. Не дармували й Люшня з Варварою. Заки виплакала Галя всі сльози зі своєї душі, старий священник проголосив громаді в церкві перші заповіді. Зиркаючи непевно на Галя, яку, здавалося, щойно передвчора христив, та на Люшню, що його у свій час вінчав з покійною Гапкою і згодом її похоронив, панотець жалісно вирішив, що в цьому грішному світі діються часом несправедні

речі, над якими він, як слуга божий, не має найменшої контролю та мусить мовчати, як і Всевишній на небесах, і тільки виконати чин свого духовного сану. Все ж таки його голос помітно дрижав і бездушно, без радісного відгомону, котився понад голови заскочених людей у церкві. Відчуваючи німий докір панотця та погляди сотні людей на собі, Люшня дивився вниз, з обличчя бігли йому стуйки поту.

Слова священника приголомшували Галю, яку матір майже насильно привела в церкву. Всі очі людей звернулися на неї і під їх поглядами вона то паленіла, то блідла. Замлоїло її, в очах потемніло, захиталася й була б покотилася на долівку, але матір зберігла її на ногах. Не дбала, якби в цій хвилині й померти. Слова священника прилюдно припечатували її долю. Рідна матір зав'язала їй світ, стала архітектором цієї шаради. Не допомогли їй рясні сльози, благання й погрози, ані різкі докори люблячого, хоч безпомічного батька, яких матір не брала поважно. Почувалася крайно безрадна і пропаща. Її вимріяний світ нагло став котитися в безодню, її зірка щастя пригасла, — Галя була розбита, знечулена тілом і душею. І таку привіз її Люшня до хати, а коли матір викликала до обіду, — замкнула двері за собою й відгукнула:

— Лишіть мене у спокою. Наїдайтесь і напивайтесь зі своїм Ячком!

І так було день у день увесь тиждень. Галя відмовлялася їсти, замикалася у свій кімнаті, а коли голодніла, хапала з їди, що попало та вибігала в ліс і на озеро, байдужа на все, що діялося довкола неї. На матір не хотіла й глянути, не то сказати слово. Говорила тільки до батька, до менших братів і сестер. А батько посумнів і з ума сходяв, що дочка

нидіє на очах, ходить як тінь, відмовляється сісти до обіду, — і хіба на його наполегливе прохання сяде з дітьми за стіл. Варвара не знала, чи й заговорити до дочки і тільки дивувалася, доки та буде норовитись. Соромно буде людям на очі показатись, як з її заходів нічого не вийде. Навіть Люшня тривожив її. Навідувався щодня, бачив стан Галі і хитав головою, висловлюючи свої сумніви. У страху, що дочку важко буде комусь посватати, як Люшня відскочить, Варвара зацитькувала його сумніви та впевняла, що дочка стане з ним під вінок і що до весілля все приладжене. І заявила це голосом, який був призначений теж для дочки.

В неділю вранці Галя не пішла до церкви послухати другої заповіді. Вона просто відмовилася встати, а коли матір взялася їй докучати та зганяти з постелі, Олекса влетів, випхав жінку з кімнати і навіть погрозив п'ястуком.

— Залиши Галю у спокою, а то забуду, що ти жінка й мама! — скричав і вийшов з хати опанувати свою злість.

Варвара поблідла, відтак спаленіла з люті, побурчала і нашвидкоруч зібралася, бо Люшня ось-ось мав прийти автом до церкви везти...

Неділя минула, неділя темних настроїв, пригнобленої мовчанки в хаті та страждань Галі, поки ніч не вхопила всіх змореним сном у свої ласкаві обійми.

В понеділок до світанку, коли в хаті ще всі спали, Галя зібрала свої речі в дешеву валізку, в кухні вхопила шматок колача й тихцем вибігла на шлях, що вів до містечка, де сподівалася допасти ранній автобус до Вінніпеґу. Поспішала, щоб найскоріше відійти від своєї хати й від хати Люшні. Часто при-

ставала, щоб упевнитись, що ніхто її не здоганяє. Очі заплакані, невиспані. Тікала від небажаної долі, з надією у серці, що у великому місті спіймає свою зірку щастя...

Після сніданку Олекса зайшов до кімнати дочки спитати, чи не встала б хоч кави напитись. Кров зникла з його обличчя і здеревів на хвилину, коли побачив порожню кімнатку: комода Галі була порожня й валізка зникла. Варвара станула у дверях з запитом на устах, а коли Олекса замітив її, процідив гнівно:

— Не шукай Галі тут! Утекла. Доїхала ти її кінця і до смерти за це не відпокутуєш!

Наче громом вражена, Варвара зніміла, а коли схаменулася, скрикнула:

— Не стій стовпом! Біжи до Яцка, в нього форд, доганяйте і привезіть її до дому. Чейже далеко не зайшла. Дурне теля, стільки клопоту нам робити! Осмішить нас на всю околицю, — зарепетувала і не дала чоловікові і слова сказати.

Олекса не бачив іншої ради, побіг до Люшні. Потрясений вісткою, Люшня скочив на своє авто й обидва пігнали шляхом до містечка, оглядаючись довкола за дівчиною з валізкою. Так і пригнали на автобусну станцію, де довідались, що автобус уже від'їхав до Вінніпегу, але серед кількох пасажирів дівчини з валізкою не було й такий квитка не продавали. Розчаровані верталися та шляхом ще оглядалися за Галею, але за нею слід пропав. Пригадавши собі Ліну, Олекса піддав думку поступити до Лазунів. Вражена втечею Галі, Лазунова викликала Ліну з її кімнати. Помітно схвильована, Ліна зиркнула на Люшню та жалісного батька подруги і заявила, що не бачила Галі вже два тижні й ніяк не

може собі уявити, де вона може бути. Зраджувати тайну приятельки не думала, а потайки й раділа, що Галя зважилась тікати до Вінніпегу. Дивлячись на Люшню, зробила б те саме.

Олекса впав на крісло, закрит долонями обличчя і з грудей його видерся, крізь рясні сльози, болісний зойк.

— Боженьку милий, що мені тепер діяти? Де нещасної шукати?

На вид розпуки Олекси, Лазунова здусила сльози і підійшла до нього з розрадою.

— Не тратьте надії, Олексо. В нас також дочка й розуміємо, як ви почуваетесь, — казала.

— Так, Олексо, як батько я б почувався не йнакше, — додав Лазун. — Але не пора на плач. Ви, Олексо, вертайтеся до дому, а ми з Яцком зможемо всіх довколичних фермерів і відшукаємо Галю, де б вона не була, — вирішив практичний сусід, а Люшня схвалив думку.

Олекса тільки притакнув та обкинув Лазуна вдячним поглядом. Встав і дрижачими ногами поволікся до дому, а Лазун поїхав з Люшнею організувати сусідів на розшуки пропалої дівчини. Незабаром гурт фермерів розбився під команду Лазуна по фармах, лісах, мочариськах і навіть берегами озера, але ніхто, навіть мисливські собаки, не попали на слід Галі. Коли людям уже сил не стало, всі до краю розчаровані завернули до Дубасів, щоб принести непотішну вістку й розрадити батьків, хоч кожному було ясно, що словами цього не зробиш.

— Усе, що лишається, — це повідомити поліцію, вони своїм способом скоріш знайдуть Галю, — вирішив Лазун і всі за ним притакнули. Одна Варвара спротивилась:

— Не треба поліції! Пощо більш клопоту і нам сорому? Галя вернеться до дому без поліції —

— Вже раз замовчи, жінко! — крикнув Олекс і звернувся до Лазуна, щоб з ним поїхати за поліцією.

В цей мент на скруті вулиці заторохтіла автомашина.

— Запізно на поліцію, бо ось маєте вже й поліциста, — скрикнув Лазун і очі всіх звернулись у той бік.

З авта вискочив знайомий усім поліцист, Іван Твердун, у серйозному настрою кинув усім привіт і без проволоки відвів Олексу на бік від гурту. Але заки Твердун вимовив слово, Варвара прискочила до нього та, вчепившись за його рамено, істерично зверещала:

— Що сталося з моєю Галею? Де вона? Скажіть, що сталося?

Відступивши пару кроків від Варвари, Твердун ласкавим тоном голосу сповістив, що Галя є в шпиталі в Селкірку і хоче бачити батька. Варвара заридала.

— У шпиталі? Боже милий, що сталося? Чому у шпиталі? Кажіть, що з нею є?! — домагалася знати, сіпаючи поліциста за рукав.

Олекса збілів і захитався. Всі в гурті зжахнулись, а Люшня, свідомий своєї вини в нещастю Галі, болісно скривився.

— Заспокойтесь, нема причини до паніки. Вашу дочку знайдено на шляху біля Селкірку потовчену й потрясену випадком, — пояснив Твердун і спитав Олексу, чи готов їхати з ним до шпиталу.

Варвара знову елементувала й пустилася за чоловіком до авта, але Твердун спинив її.

— Дочка прохала привезти тільки свого батька і я їй батька привезу, а ви, пані Дубас, можете відвідати дочку завтра, — заявив увічливим, хоч твердим голосом. Лазун підбіг і завів злякану Варвару до хати, Люшня пішов за ними.

— Хіба я не мама Галі? Чому мені своєї дитини в нещастю не можна бачити? — бідькалася. Фармери стали розходитися, хитаючи головами. Кожному був жаль Галі, бо всі її любили та вважали за одну з найкращих дівчат в околиці. Багатьом ще й було неясне, чому Дубаси рішилися віддати її заміж такому женихові, як Люшня.

Подорожі до шпиталю Твердун став випитувати Олексу про обставини, які довели Галю до втечі. Олекса довгу хвилину мовчав, втупивши очі в далечінь, але коли Твердун завважив, що не мусить про це говорити, якщо не бажає, він без дальшої спонукки вибух повинню слів і розповів йому все, що накипіло в його серці й мучило ум. Не щадив ні Варвари, ні Люшні.

— Ясно, що ваша дочка без причини з дому не тікала б. Сумно і жалко — така молоденька й гарна дівчина! — відмітив Твердун, сам батько двох молодих дочок. — Вона нам у шпиталі розповіла дещо про своє нещастя. Сірим ранком підвезли її два фармери на коротку віддадь. За Вінніпег Біч підняв її на авто якийсь молодий хуліган, підвіз її аж біля Селкірку...

— Кажіть, що далі сталося! Чому ви нагло спинились? — скрикнув Олекса, болісно стискаючи лікоть Твердуна.

— Прикро мені про це говорити, бо в мене теж дві молоді дочки, але не скажу я, — від інших довідаєтеся... Важко мені, як батькові, вам, батьку,

про таке нещастя говорити. Вашу дочку Галю знайшов проїздний фармер у рові біля шляху, непритомну, закривавлену, одяга на ній подерта, недалеко й валізка. Фармер викликав поліцію і я з колегою завезли її до шпиталю, де устійнено, хто вона. Коли привели Галю до притомности, вона вишептала подробиці свого нещастя. Ясно, що Галя запекло боролася за свою честь, — і звідси ці брутальні побої. Щастя, що напасник залишив її живу. В цій хвилині поліція шукає за ним. Такі випадки часто трапляються по всій Канаді. Неодна довірлива дівчина попадає ось-так в руки збоченого хулігана, часом навіть порядного з вигляду парубіки. На кожну жінку чигають ці виродки, як хижі звірі в луці, — говорив з досвіду поліцист.

Олексі котилися сльози по черстовому обличчі і в грудях кипів гнів до всіх, що довели його Галю до такого нещастя, але й найбільш до себе самого, що не міг і не знав, як цьому запобігти.

У шпиталі Твердун представив Олексу начальній медсестрі, яка пояснила зболілому батькові, що дочка дістала недавно заспокійливі пілюлі і він аж вранці зможе з нею поговорити.

— Дозвольте, пані, хоч глянути на неї, — заблагав Олекс, Твердун теж глянув на жінку прохальними очима.

— Добре, але тільки на хвилинку, — заявила управителька й повела батька до кімнати дочки.

Схвильований, Олекса вхопив її руку і поцілував із вдячності.

На вид своєї любої дочки батько остовпів і його обличчя залилося свіжими слізми. Галя лежала у сніжно-білій постелі. Притемнене світло прибічної лампочки надавало її блідому, синцями покри-

тому обличчю смертельного вигляду. Час до часу судороги здригали її тілом і напухлі уста болісно корчилились, намагаючись витиснути з грудей крик жаху й болю, що губився у глухому стогоні. Піт заливав її і настоятелька отерла їй чоло мокрим окладом. Олекса не міг довше видержати, припав до постелі і вхопив за руку Галі, обціловуючи та лементуючи. Але настоятелька відтягнула його і дала знак Твердунові, який вивів Олексу, посадив на лавку і ввічливо порадив почекати до ранку...

Олекса не міг дочекатись наступного ранку, всю ніч не спав і вчасно прибіг до шпиталю. Йому сказали, що дочка почувається краще, але зможе побачити її аж після обіду. Він тільки притакнув і сів на лавку ждати, не знаючи, куди інде йому подітись. Трохи журили його жінка й діти вдома, бо не вернувся до хати. Минали печальні хвилини, множились на години, голодний шлунок почав уже бурчати, й голова розболіла, але його ум не при їжі був. Це він і сказав Твердунові, який прийшов під полудне.

— Не будьте дитиною, Олексю! Знаю, що ви навіть не снідали. Ходім до ресторану, як мій гість, пообідаємо та й краще будете почуватися, — сказав той авторитетним голосом і, не чекаючи на відповідь, підняв його з лавки та повів на обід.

Відживлений і в кращому настрою Олекса вернувся до шпиталю, сів на лавку й нетерпляче чекав на головну медсестру. Вона й надійшла незабаром з симпатичним усміхом на обличчі, завела його до кімнати Галі та залишила з дочкою.

Галя з радости розплакалася, обіймала тісно батька за шию та, хлипаючи, жаліла, що завдала всім стільки клопоту. Олекса рівнож розжалівся, за-

цитькував її і запевняв, що все буде гаразд, хай тільки видужує як найскоріше. Соромлючись за те, що сталося з нею на шляху, Галя замикала очі на довгі хвилини, а тоді випитувала батька про Марійку, Ганусю, братів, і навіть матір згадала.

— Твоя мама журить мене. Плакала й розпадалася, довідавшись, що ти у шпиталі, а в цій хвилині напевно сходить з розуму, не знаючи, що з тобою й зі мною, — пояснив.

— Жалую, — вишептала Галя, замикаючи очі.

Знову ввійшла настоятелька і за нею влетіла схвильована Варвара, а в рямцях дверей станув збен-тежений Люшня з великою китицею квітів у руці.

— Галю, дитинко моя, — припала Варвара до дочки, хлипаючи і на вид її обличчя розплакалася ще більш. — Боженьку милий, за чиї гріхи хтось так покарав тебе? — заридала.

Побачивши Люшню, Галя скривилася, відвернулася обличчям до стіни й мовчала. Олекса без слова висунувся з кімнати попри Люшню на коридор, навіть не глипнув на сусіда. На нього вже ждав Твердун з повідомленням, що поліція спіймала напасника, ще заки доїхав до Вінніпегу. Не трудно було поліції його допасти, бо нігті Галі позначили обличчя злочинця вимовним доказом його злочину, крім цього нутро авто було закривавлене.

— Яка іронія! Цей напасник є батьком двох маленьких дочок, а його жінка ось-ось приведе йому третю дитину. Зімліла, нещасна, на вістку про арешт свого негідного чоловіка, — додав поліцист.

Олекса розкрив уста, щоб висловити вдоволення, а тут, як гураган, вибігла з кімнати Варвара, — навіть Твердун стрепенувся.

— Хочу Галю забрати до дому. Тут їй не місце. Я нею краще заопікуюся. Пощо гроші на шпиталь витрачувати. Іду до канцелярії, аби її випустили, — заявила і, не чекаючи на відповідь, побігла коридором, а з кімнати Галі висунувся збентежений Люшня і сів на лавку.

— Ну, вдуріла жінка! Не порадиться, самовільно рішення робить!

— Успокойтесь, Олексю. Вашій жінці не вдасться заголювати начального лікаря. Він дбає про добро пацієнта і примхуваті вимоги матері чи когось з рідні його не зрушать, — сказав Твердун.

За яких десять хвилин Варвара вернулася зі спущеним носом, але з зажерливим видом обличчя.

— Правди не знайдеш, навіть у шпиталі. Не хотів мене й слухати та ще висварив мене, що хочу взяти дочку до дому. Сказав за три-чотири дні прийти, а тоді скаже, чи зможу забрати Галю. Не стерпів ні моїх сліз, ні слів, — бідькалася.

— Лікарі знають, що роблять. Дай Галі нагоду вигоїти свої рани, Варваро. Вертаймося до дому, а за три-чотири дні побачимо, що буде, — сказав Олексю твердим голосом і подався до кімнати Галі.

Третього дня Люшня привіз Дубасів до шпиталю з наміром забрати Галю до дому, але лікар заявив, що вона мусить мати лікарську опіку ще щонайменше до неділі. Це Варварі зовсім не подобалося.

— Казали за три дні приїхати, а тут до неділі чекай! Ми бідні фермери, грошей оплачувати шпиталь у нас нема, — запротестувала й зиркнула на Олексю в надії, що він її піддержить, але той мовчав.

— Здоров'я вашої дочки важніше, як гроші. Як не зможете покрити коштів, — заплатить муніципал. Ваша дочка мусить залишитись у нас до не-

ділі, — відповів лікар сухим голосом і подався до своїх справ.

І так прийшла неділя. Галя лежала вже на своїй старій постелі вдома, бездушно й мовчаливо задивлена в далекий лісок за вікном. Намагалася змрікувати вимученим умом, що саме з нею сталося за такий короткий і неймовірний час і чому доля її неповинну так покарала. Привиди жахливих подій мучили її вдень і вночі. Спати не давали, а коли й задрімала на хвилину, зривалася з болісним криком. Матір прибігала, пригортала до грудей, але вона відпихала матір, закривала голову подушкою і тихцем ридала. Один батько втихомирював її. У спокійні хвилини Галі ставало жалко матері. Бачила й наглу її зміну в відношенні до себе: Просто не відступала від її постелі, приговорювала ласкавим голосом та дослівно розпливалася над нею. Згодом це нагле перестроєння матері стало її дразнити, відштовхувало, як нещире й мотивоване заходами віддати її за Люшню, який навідувався щодня й завжди щось приносив для неї. Це все навіювало на Галю безнадійність і гірку безрадність. Її вимріяний світ далі розбивався об скелі життя. Її істота стала ціпеніти, німа байдужність охоплювала її ум і душу: до матері, до Люшні, навіть до життя. Одній Ліні пожалілася, що краще для неї було б, якби були завезли її на цвинтар, замість до шпиталю, а потім до дому, з якого пробувала втекти...

А час не дармував, вносив нові події в життя людей і кував для Галі чергові ланки ланцюга долі, ще дужче сковуючи її життя, — в неї не ставало вже ні сили, ні волі далі боротись за свою достойність, за право до самостійного існування у своєму власному світі, за свої дівочі мрії й зірку свого щастя. Над

усім тим не мала вже контролі і її долю вирішували інші, часом незнані й ворожі особи.

Прийшла осінь. Галя вже давно одужала, помагала матері в кухні, ходила з нею в ліс збирати гриби, бавилася з Марійкою, а коли матір одного разу обняла її та сумно поставила запит: — Що ж ти, доню, думаєш далі з собою робити? Годі вдома увесь час висиджувати. Треба й до церкви зайти, людям на вічі показатись. Майже всі тебе забули, один Яцко ще про тебе пам'ятає! — Галя у відповідь вирвалася з рук мами й без слова зникла у своїй кімнаті. Така мова матері разила, бо й без того її млоїло і все частіше робилося їй слабо.

Одного дня вранці приїхав Твердун підвезти Галю на судову розправу проти свого напасника. На дворі дощ, Галя виглядала бліда, не хотіла й поснідати, тільки каву випила. Варвара вибухнула гнівом.

— Чи ви там на поліції і в суді всі подуріли? Кілька разів приганяли сюди розсліджувати й протокол списувати, знімок того чорта показували, а тепер хочете мою дочку на суді мучити? Не бачите, що ледве на ногах стоїть і бліда?

Твердун хотів їй відповісти, але Галя його випередила.

— Нічого, мамо, зберуся і поїду. Пощо нам клопіт з судом мати? — заявила й подалася до своєї кімнати.

Вже в авті, Варвара далі воркотіла, лаючи Твердуна та всіх тих, що не дають добрим людям у спокою жити. Твердун мовчав, зосереджуючи всю увагу на шлях і своє авто. І це тільки ще більш хвилювало Галю, яка сиділа бездушно, як автомат, біля матері. Її все більш млоїло. Замикала очі й напру-

жувала кожне волокно нервів, щоб не вернути сніданку в авті. Жахалася на саму думку того, що ждало її на судовій залі.

Прибувши на місце, Твердун завів Галю до ждальної кімнати свідків і Варварі велів піти до судової залі. Серед малого гурту свідків Галя пізнала тільки свого лікаря зі шпиталю. Побачивши бліду, до краю збентежену Галю, він підбіг до неї, лагідно привітався і сів поруч. Від чужих, настирливих облич у кімнаті Галя ще більш збентежилася й на тихі запити лікаря відповіла, що почувається погано й бажала б у цій хвилині бути в лісі та сховатися в будьяку дірку. Лікар розумів і пробував підбадьорити Галю, але його слова не мали сили пробитись в нутро її серця.

Після довгих хвилин, які Галі здавались віком, дижурний викликав її у судову залю. Хиткими ногами, оминаючи десятки очей, підійшла на вказане їй місце біля лави судді і судовий писар підбіг з біблією та провів з нею присягу. Зчерги станув перед нею і прокуратор та спитав лагідним голосом, чи пізнає підсудного, який сидить біля сусідного стола зі своїм оборонцем. Це була найбільш критична хвилина процедури й очі всіх спинилися на вродливо-му, ще молодому й шиковно одітому, напасникові, який надійно прилип зором до Галі.

Галя повернула свій погляд і пізнала напасника. На вид його збіліла, очі їй розширилися і з грудей вилетів крик відновленого жаху, — руками закрила обличчя, мимоволі піднеслась, якби хотіла тікати, але захиталась і, заки хто стямився, скотилася з ніг та рубнула чолом об причілок лавки. По блідому личку побігла струйка крови.

Всі в залі, разом з суддею, схопилися з місць та з жахом вирячилися на непритомну дівчину. Прокуратор і дижурний кинулись її піднімати. Варвара зверещала несамовитим голосом і миттю припала до дочки, відштовхуючи прокуратора й дижурного. На залі зчинився галас і заколот і суддя даремно гримав дубовим молотком об стіл, — ніхто на нього не звертав уваги. Прокуратор викликав зі ждальної лікарня, який дав Галі першу поміч, Твердун викликав амбулянс. Суддя негайно відклав розправу, а хлипаючого напасника дижурний просто силою відвів до в'язниці.

Галя відкрила очі, ще поки лікар привіз її до шпиталю, де негайно змив і засцібив рану, поклавши биндаж на неї. Потім лікар став її обслідувати точніше пальцями та стетоскопом і врешті звелів медсестрі завести до окремої кімнати.

Як на жарниці, заплакана Варвара ждала вже лікаря в його канцелярії і при його появі зірвалася з місця.

— Де моя донька? Що з нею? Хочу її зараз бачити, забрати до дому, — залебеділа.

Лікареві стало жаль заплаканої жінки. Він попросив її сісти, поклав стетоскоп на столик, витягнув цигарки, але й сховав їх знову в кишеню, потім підкашельнув кілька разів, підійшов до шафки й вернувся до бюрка з пляшкою коняку та чарками.

— Думаю, пані Дубас, що після того всього годиться трохи підкріпитись, — вам і мені, — запропонував, подаючи Варварі чарку, яку вона душком вихилила й вибачливо скривилася до усміху.

Лікар усміхнувся і налив другу чарку, їй і собі, щоб злекшити неминучий шок. Після хвилиної мов-

чанки, здобувся врешті на відвагу виявити матері гірку в тому випадку тайну.

— Завтра, пані Дубас, можете забрати дочку до дому. Вона буде потребувати доброї й сердечної опіки від вас —

— Або що? Хіба ми такої опіки дочці не даємо? — перебила Варвара визивним тоном.

— Про це ви краще знаєте, ніж я. Справа в тому, що ваша дочка завагітніла і від тепер мусить мати не тільки добру опіку, але й велику міру симпатичного виrozumіння від усіх вас, — заявив нарешті лікар, серйозним поглядом прошибаючи гостю.

Слова лікаря приголомшили Варвару. Довгу хвилину сиділа, як прикована до місця й неймовірно дивилася на лікаря, а коли отямилася, зойкнула болісно:

— Боже мій, за чиї Ти гріхи так нас караєш? Де нам тепер людям на вічі показатись? Відцураються від нещасної, знеславленої Галі, навіть Яцко може відпекатись від неї...

Лікар знову налив їй чарку коняку.

— Подякуйте Богу, що зберіг вашу дочку від чогось гіршого, — від смерти. Вона вже знає, що завагітніла і з тим фактом погодилася. Підіть до неї та з усміхом сердечної мами запевніть її, що її любите і щоб вона нічим не журилася, бо в нещасті такого запевнення від мами кожна дочка має право сподіватись, — пояснив з притиском і підвів розхлипану матір до кімнати Галі.

Коли Варвара, вже в кращому настрою, прибула до шпиталю чергового ранку, лікар повідомив її, що напасник Галі скрутив собі вночі шнурок з сорочки і повісився у своїй келії.

— Вже Всевишній дасть йому свій вирок. Жаль тільки молодій вдові, малих діточок. Жаль і вашої дочки та того, що з новим роком прийде на цей несправедливий світ, — докінчив тихо, наче сам до себе.

Варвара мовчки прийняла трагічну вістку. Не такого кінця бажала цій збоченій і негідній людині, що стільки лиха натворила всім і найбільш Галі та своїй молодій родині. Жаль було нещасної молодій жінки, яка на розправі свого чоловіка весь час утирала сльози, жаль діточок, які нагло осиротіли. Очі Варвари засльозилися. Пригадала собі своїх власних дітей, малу Марійку, яка напевно банує за нею. Крайній час, щоб Олекса прибув з Люшнею забрати її і Галю до дому, бо з того всього сама заслабне, як не вдуріє...

День котився за днем. Манітоба вкрилася вже кількома килимами білого снігу і вночі осики тріщали від полярних морозів. Люди, звиклі до снігу й морозів, виглядали Різдвяних Свят. Рана на чолі Галі давно вже загоїлася, тільки незначний шрам зарисовував її місце. Поранене серце потрохи засклепалося й очі висохли зі сліз. Шкода було їх проливати, бо стали марні й безнадійні, як і її недавні дівочі мрії. На одну згадку про них замикала очі й ум, щоб не думати й опускала руку на лоно, де ворушилась незбагнута жива істота...

Дні для неї минали пиняво й нічим не різнилися один від одного. Помагала матері в хаті, бавилася з Марійкою та Ганусею і решту часу переводила на читання. Мало хто й відвідував її. Одинокa Ліна не забувала, приносила книжки й журнали, підтримувала на дусі. Вона та ще й батько найбільш помагали — рівноважили й вигладжували їй життя. Матір

помітно змінилася до неї, не підносила голосу, не дорікала, не згадувала й Люшні, який часом до хати навідувався спитати про неї. Проте важко було Галі затерти минуле, чи продерти невидиму заслону, яка їх ділила. Хоч як намагалася, відчувала жаль до матері й винуватила її за своє нещастя...

З приходом Різдвяних Свят Галя повеселішала. Батько зрубав ялинку в лісі й вона з допомогою сестер та братів прибрала її різноколірними паперовими ланцюжками, срібними кутасиками, фігурками й малими свічечками. Сестрички радісно бігали довкола ялинки, а вона дивилася на їх подивом роз'яснені очі й мимоволі запитувала себе, чи й та істота в її лоні, що час до часу ворушилася під серцем, буде так радісно оглядати ялинку на чергове Різдво. Бували хвилини, коли так бажала побачити цю істоту, сина чи дочку, що вже давала про себе знати...

Саме Різдво мало багато несподіванок для Галі. Перший після обіду загостив до хати Яцко, обладований дарунками. Дітям роздав цукерки, яблука й помаранчі. Батькові приніс пляшку оковити й матері щось завинуте яскравим папером. Потім підійшов до Галі, схвильованим голосом привітав з Різдвом, побажав щастя і здоров'я та підніс їй найбільший пакет, прохаючи негайно його розвинути. Подякувавши за побажання й дарунок, Галя почала розпаковувати пачку, а Люшня, дивлячись на її повний стан і розквітлу красу обличчя, бажав її мати за свою в цій хвилині більш, як будьколи досі. Всі нетерпляче слідкували, що таке приніс Люшня. — Радіоприймач! — скрикнули хлопці. Була тут ще й різьблена коробка на туалетне приладдя, яку Люшня купив в українській крамниці на Мейн стріті у

Вінніпегу. Збентежена Галя спаленіла й не знала, що на це все казати, але на щастя інші гості врятували з прикрої ситуації. Ліна вбігла в хату з оберемком дарунків для Галі, за нею ввійшли і її батьки з торжественним привітом: Христос Раждається! В хаті загуло, повеселішало. Хлопці настроїли радіоприймач, а Галя з Ліною замкнулися в кімнаті, щоб поділитись своїми секретами. І стільки їх на серці й на умі в тих дівчат!

Тимчасом гості забавлялися при чарці в кухні, обговорювали свою буденщину й найновіші події околиці, а коли вже не мали про що інше говорити, Лазунова не могла довше вгамувати свою цікавість і звела розмову на нещастя Галі.

— Знаєте, кумове, я добре виплакалася, як почувала про нещастя бідної Галі, бо й самі ж дочку маємо, — почала й повела вічми по здивованих слухачах. — Побачила я Галю сьогодні в тому стані і моє серце защеміло з жалю, — зараз подумала про нашу Ліну. Не винна за свій стан, бідненька. Не винна за те, що приведе на світ безбатьченка, безіменну дитину. Світ дівчині зав'язаний такою нещасною долею. Відомо ж, які тут парубки. Хто з них прийме Галю і її дитинку за своїх? — докінчила і прикувала очі до Люшні.

— Що тобі, жінко? Дві чарки випила і вже плетеш дурниці! — гримнув на жінку Лазун.

Варвара й Олекса схвилювались, а Люшня гнівно вибухнув:

— Вибачайте, пані Лазун, але ви грубо помиляєтесь! У вас теж є дочка. Таке нещастя може трапитися кожній дочці. І як ви почувалися б у такому положенні? Маєте на думці хлопців-посвистувачів, що дівчатами перекидують, як забавкою. Але є у

світі й такі женихи, що насліпо й залюбки прийняли б Галю і її дитинку за свою. І це вам говорить чоловік, який Галю шанує і любить і прийме її за свою жінку, заопікується її дитинкою. Це собі закарбуйте, пані Лазун, і таких нісенітниць навіть не видихуйте з уст, — заявив Люшня запальчисто й визивним поглядом обвів усіх за столом.

— Ну, вибачіть мені, Яцку. Я і справді мала на думці хлопців-посвистувачів, а не таких женихів, як ви. Та й забула, що ви вже Галю посватали і що заповіді в церкві проголошено, — відбилася Лазунова з притаєною усмішкою, що вдалось їй витрясти з Люшні цю заяву таким провокаційним робом.

Варвара зраділа з заяви Люшні. Думки весь час мучили її, але не зважувалася й натякнути йому про те, отже в цій хвилині вдячна була кумі, що ця спровокувала Люшню виявити свої наміри.

— Не хвилюйтеся, милі гості, у таке свято, — відмітила Варвара. — Правда за вами, кумо, і за Яцком. Є в тому світі й такі поганці, що зведуть невинну дівчину та й покинуть на посмішки людям, а люди не його, тільки дівчину обсудять. Є між людьми й потвори в людській подобі, які чигають на дівчат і жінок, гвалтують їх, часто й життя позбавлять. Але пам'ятаймо, що це вийнятки, бо звичайно чесний парубок не відречеться згвалтованої нареченої, ані чоловік своєї жінки. Ви чули, що Яцко заявив і ми йому вдячні за те, що не відрікся від посватаної нашої дочки, — докінчила.

Лазуни притакнули, Люшня обдав Варвару вдячним поглядом і тільки один Олекса німо глядів на жінку, заскочений і обиджений, що вона завжди так самовільно вирішує і за нього говорить. Внутрі в ньому клекотіло, хотів викричатись, хоч знав, що

криком справу не змінить. Рад-не-рад і він не бачив іншого виходу для Галі...

І отак лукава, невмолима доля Галі вирішувалася й запечатувалася волею матері, чужими людьми та умовинами брутального життя, над якими вона сама не мала найменшої контролю.

Ще поки свята минули, матір з німим одобренням батька стала переконувати Галю, що для неї і її ненародженої дитини немає іншого виходу, як прийняти Яцка за свого чоловіка, мовляв той любить її і дитина не прийде на світ безіменна, безбатьченком, на посмішки й наруги людей. Матір просто зі сльозами в очах переконувала, що час звінчатись негайно, поки зайде великодний піст, бо по святах буде вже запізно. Вінчання відбудеться без великого шуму. Залишиться вдома, а після народин, як відзискає сили, сама вирішить, коли їй кинути рідну хату та перебрати господарку в домі чоловіка.

— Ми тебе, доню, щодня доглядатимемо, щоб тобі кривда не діялася, — запевняла матір, а батько тільки притакував.

Вражена наглим зворотом у відношенні батьків до неї, Галя мовчала, в голові думки виром кружляли, слова давились у грудях і зарошені очі сумно дивились на обоїх. Жаль стискав серце, що навіть батько натискає, — подався під напором матері та невмолимих сил оточення, брутальної дійсності, як напевне й вона сама мусить податись, скорившись своїй чорній долі хоч би заради цієї істоти, яка часто стукоче під її грудьми й дає про себе знати. Слова матері виглядали на переконливі, бо й сама весь час застановлялася, що буде з нею далі та який вихід знайти в її положенні. Але іншого виходу ніяк для себе не бачила. Були хвилини, що бажала смер-

ти, але цю думку притьмом відкидала: Смерть її проблеми не розв'яже й завдасть усім тільки болю і горя. Зрештою в неї вже й не ставало сили волі на таке рішення. Бажання жити й терпіти перемагало, хоч яке це життя розбите для неї та хоч як усі мрії розвіялись.

— Нехай уже буде так, як бажаєте, тату й мамо, — заявила врешті Галя приглушеним голосом і додала: — Але якщо життя з Яцком стане нестерпне, то вихід знайду, — як не втечу з дитиною, то знайду з нею спокій в озері.

— Ні, ні, Галю! Не думай про таке, — скрикнув батько. — Якби кривдив тебе, то застрілю його, як вовка в лісі!

— Не говори дурниць, старий! — впекла Варвара, обняла дочку, поцілувала, а тоді побігла до Люшні з радісною вісткою.

Колеса долі нещасної Галі знову закрипіли болісним звуком у вирі життя, якого собі ні мріяла, ні бажала. Матір і Люшня негайно посунули справу вінчання вперед. Галі сказали тільки день вінчання і вона тільки плечима здвигнула. Все було їй байдуже, ходила мовчки по хаті, — бездушно, без усмішки, без сліз і без спротиву, наче у сні. І не стямилася, як до двох тижнів завезли її до церкви, де старий священник звінчав її з нелюбим чоловіком. Бліде й сумне було це вінчання. Горстка людей, приятелі Люшні і Дубасів, Ліна як дружка Галі, якийсь родич Люшні з Давфину, як його дружба, — ось і всі німі свідки небуденної церемонії. Потім обід у хаті Дубасів без музики й танців, весільних приспівів і традиційних обрядів, що декому з гостей виглядав більш на тризну, ніж на весілля. Заки обід скінчився, Галі потемніло в очах, захиталася й Ліна

підвела її та завела до постелі. Ніхто не заворушився, ні здивувався. Гості передчасно розійшлися, а Люшня побіг за Варварою в кімнату Галі перекона- тись, що сталося з його новопридбаною жінкою. Але Галя нагнала з кімнати і матір і Люшню та, стиска- ючи руку Ліни, вічми благала не відходити...

Сірі дні й темні ночі котились у вічність, прикра зима ліниво минала, сніги зникали, тут і там зазе- леніли на леваді в теплому промінні сонця клапти- ки перемезлої трави й у лісі прилетні пташки радіс- но віщували прихід нової весни та недалеких Вели- кодніх Свят. Сумні та болісні були ці дні для Галі. Вона вже і з постелі не вставала, щоб допомогти ма- тері з печивом та варенням на Великдень, а коли якось таки піднялася і з'явилася в кухні, матір на- кричала на неї й нагнала в постіль. Варвара була сві- дома, що надходить критичний час для дочки й тих- цем молила Бога, щоб дозволив їй посвятити паску в церкві на Великдень. Але Бог не вислухав її мо- литви. Вночі Галя зазойкала з болю, розбудила всіх у хаті. Варвара зірвалася з постелі, прибігла до Га- лі, за нею прибіг і Олекса. Обоїм не треба було й казати, що сподіваний малий гість уже надходить.

— Не стій стовпом, Олексо, біжи до Лазунів, хай кума негайно сюди приходить! — крикнула на чоловіка, а сама кинулась до дочки, хоч як їй самій тряслися руки та ноги і серце молотом било в гру- дях.

Раннім-ранком на Великдень, коли в церкві свя- тили паски й люди торжественно заспівали „Христос воскрес“, у хаті Дубасів залунав новий голос, об'- являючи всім прихід нової істоти в цей невідомий світ.

— Христос воскрес, дитинко! Христос воскрес, Галю! — відгукнулася радісно Лазунова і понесла обмити й овити немовля. Схвильована Варвара побігла помагати. Батько підступив до дочки й цілуєчи її чоло, шептав подяку Господеві, що зберіг її. За хвилину Лазунова принесла сповите немовля й ніжно поклала на груди Галі.

— Приголуби свою доню, Галю. Гарне як янгол! — додала, цілуючи гаряче личко родильниці...

Прийшло літо з повною красою природи. Галя ще перебувала в хаті батьків. Поза своєю донечкою, яку охрестили Ірисою, нічим іншим не цікавилася й увесь час доглядала її, наче Богом дану чарівну істоту та своєрідну принцесу. І вродлива була Іриса, чиста відбитка її самої. Всі її любили, навіть Люшня з подивом оглядав несвою дитину, хоч ані раз не спромігся відзначити це словом. Він щодня навідувався до хати та допитував Галю, коли вже прийде до його дому перебрати обов'язки господині, як його законна жінка. Це дразнило її. Кожний раз оправдувалася, що Іриса вимагає ще повного догляду й не дасть їй самій виконати того всього, чого вимагають обов'язки господині в хаті й на фермі. Люшню це не переконувало й він відходив з критим, часом і виразним, обуренням. Згодом вже й матір почала їй докоряти та натискати:

— Знай, доню, що тебе любимо й з хати тебе до свого чоловіка не виганяємо, але годі так далі. Сама бачиш, як Яцко кривиться і тратить терпець. Навіть люди шуткують собі з нього, мовляв знайшов собі солом'яну жінку. Він уже соромиться і до церкви зайти. Хто зна, чи довше стерпить. Часом може здуріти й клопоту наробити, — переконувала серйозним тоном.

Під осінь ці докори матери й натиски Люшні так уже Галі надоїли, що одного дня зібрала свої речі, одягла Ірису та попрохала батька підвезти її до хати Люшні. Сумна була це виправа. При прощанні залилася сльозами й, тісно тулячи Ірису, просто вибігла з хати, щоб не чути плачу менших сестер та свідомо того, що вже вдруге покидає рідну хату та ось знайдеться в чужій хаті, в чужому світі й серед осіб, з якими важко буде зжитись, — що в цій хвилині замикається розділ її нещасного життя за останній рік під дахом рідної хати та починається новий розділ під дахом чужої. Яке життя дожидає її й Ірису в тій хаті, — на саму думку про це здригалася. Доля її була запечатана тісно, як віко труни, що з неї немає виходу, а жити й терпіти мусить ради своєї дитини, яка на цей нужденний світ не просилася...

Годі описувати далі життя безталанної Галі, сповите сірою, нескінченою буденщиною, змережане темними колірами й безнадійністю, без радісних усміхів й облите сльозами з синявих очей. А час минав повільно...

Та минуло одне літо і друге, — і Галя все більш байдужіла на час та зміну пір року, переставала числити дні й місяці. Одинок Ірися, що росла, як квітка, пригадувала їй, що п'ять років ось так минуло...

Була серпнева неділя. Багряне колесо сонця зсувалося на обрії великого озера, мов бажало купатися, малювало небеса і краєвид пастельними кольорами. Настав сумерк. Тіні видовжувалися й губилися у лісі. На північному схилі небес сходила Венера об'явити прихід ночі, а там, вище темних смерек і топіль, почав підноситися місяць у всій повноті свого містичного чару. Синяві небосхили стали за-

сіватися мережжю мерехкотливих зірок. Життя людей і природи ще клекотіло: Батьки порались коло коней і корів, мами накликували розбавлених дітей спати. Собаки перегавкувались. З лісу доходили переклики птахів, гукання сов, навіть жаби з баюром давали про себе знати. Цвіркуни починали свій вечірний концерт і легкий вітрець ворухив листки дерев, шумом доповнюючи чар природи у присмерку дня.

Галя доїла корови на загороді. Їх десять. Комарі тляли дошкульно і часом корова шмагала її хвостом, фиркала та відкопувала від себе. Не ставало хвилинок і тим паче настрою, щоб поглянути на захід сонця, ярку Венеру та срібlistий місяць над гребінем лісу, не то відчутти чар довкільної природи. Її світ замикався у цьому корівнику, у хліві, курнику й хаті. Як тільки Галя установилася в хаті, Люшня віддалив наймичку і її чоловіка та бундючно заявив:

— Годі двом господиням порядкувати в хаті. Від тепер ти, Галю, стаєш повною панею в цій хаті!

І ця химерна заява ніколи не сходила їй з ума, коли вранці вставала доїти корови, годувати кури й безроги, а тоді чоловіка й дітей. Не ставало вільної хвилини на віддишку, чи прочитати книжку. Що тільки впорається з хатніми обов'язками й сяде відпочати, як влетить Люшня і заставляє її помагати йому в ніколи нескінченій праці на фермі. Бувало ще й накричить, коли на полі руки зів'януть і присяде на хвилинку.

Так викричався на неї й тепер, що вона з доїнням ще не впоралася, бо поки стемніє, він мусить у холоднику відділити сметану, щоб уранці відвезти до молочарні. Галя вже змовчувала ці гукання. Колись відпалювала йому, але це тільки ще більш

розсерджувало його. Вже давніш переконалася, що мститись на ній за те, що не скорилася йому за весь час подружжя, й за Ірису, отже вирішила збувати всі крики мовчанкою і терпіти, хоч би ради Іриси, яка звичайно розплакувалася від наруг вітчима й тулилась до неї, наче хотіла маму боронити. Нещасна була й дитина, бо не тільки Яцко, але і його діти за прикладом батька цуралися Іриси й відпихали її від себе. Кілька разів Галя звивала вже свої речі, щоб вернутись до батьків, але в такі часи Яцко припадав на коліна, прохав вибачити й залишитись. Сама не знала, чому дарувала йому всі обиди й залишалася далі терпіти. Бути може пам'ятала клятву свого батька, що як її скривдить, заговорить рушниця. І без того батько від якогось часу гнівно зиркав на Люшню й відпалював матері. Так ще і цей раз змовчала та не хотіла згадувати, що його син пригнав пізно корови з толоки і що їй пальці вже пов'яли...

Сонце зайшло й почало смеркати, коли Галя видоїла останню корову, вилила молоко в бідон і занесла його до холодника, де чоловік уже ляяв сина, що коров на час з толоки не пригнав. А цей крик так вражав її! Поставила бідон і без слова подалася хиткими ногами до хати. Лагідний вітрець овіяв її бліде обличчя, що нагадувало троянду після нічного приморозку. Пристанула, коли побачила свою Ірису: Дівчинка сиділа на лавці перед хатою, чекаючи на неї та в повному очаруванні вдивляючись у ясний місяць і мерехтливі зорі.

Ця сценка зворушила її, прикувала до місця і до очей їй стали тиснутись сльози. Кругленьке личко Іриси було осяяне відблиском ясного місяця і її замріяні сині оченятка блукали по освітленому не-

бозводі: Очарована містерією ночі й незбагненого божого світу, напевне питала себе, звідкіля ці чудеса з'явилися, скільки тих зірок на небі, чому місяць виходить раз серпанком, то знову великим колесом, що далі за місяцем і зірками та звідкіля в них таке мерехтливе сяйво. В один мент Галя пригадала, що такі запити часто лоскотали її дитячий ум, коли ось-так, як тепер її донечка, сиділа ясними вечорами перед хатою й зачарована розглядала небеса, а в дівочих роках шукала навіть своєї зірки щастя. Але зірки не знайшла, а щастя розвіялося у мрії та розлилось сльозами. Про своє щастя вже й не думала. Хвилинами вважала, що не живе вже, а животіє, ходить як тінь себе самої та як автомат виконує буденні обов'язки. Душа в неї замкнулася мов черепашина і тільки Іриса мала чудесну силу розімкнути її, викликати радісні усмішки, ніжні слова й бажання жити, бо ж тільки для неї жила та переносила мовчаливо недолю, якої не бажала ніякій дівчині у світі і найменш своїй любій Ірисі.

І так, дивлячись на Ірису, Галя бачила в ній вірну відбитку себе самої. Та й хто б не глянув на Ірису, змісця підмічував, що ця з кожного погляду вдалася в маму. Але люди зважали тільки на фізичну подібність, а Галі було все ясніше, що Іриса одіичила від неї і душу, і ніжність почувань, і мелодійний голос, і мрійливість, — все те, що в неї було від непам'ятного часу. Ясно, що й коли Іриса підросте, — напевне її істота налетиться дівочими мріями й амбіціями та буде шукати зірки свого щастя. І в Галі котились рясні сльози, серце щеміло на одну згадку про свої розвіяні мрії та з жаху, що в цьому глухому і суворому закутку світу її донечка не знайде свого щастя, як і їй самій не вдалося знай-

ти. До цього вона не сміє допустити. Доложить усіх зусиль, щоб Ірисі встелити шлях до кращої долі, ніж батьки їй встелили...

Ланцюг її скорбних гадок нагло зірвався. Люшня впорався з роботою і спішився до хати в надії, що застане вечерю на столі. Побачивши Галю, оперту об паркан, злісно крикнув:

— Ти що? Числиш зірки на небі, чи до місяця залицяєшся? Час усім вечеряти. Маркируєш у всьому. Годі кому тебе зрозуміти, — додав і подався до хати, обдаючи й Ірису згірдливым поглядом.

Голос чоловіка, його лукаві погляди прошибли Галю до живого, наче ляск бича по обнаженій душі. Чар ночі нагло стемнів і для Іриси. Голос вітчима збентежив її. Вмить знайшлася в обіймах своєї матери, тісно обіймила її за шию й обидві тихцем захлипали. Приголублюючи Ірису, Галя мимохіть зиркнула на ясні небеса й зашепотіла:

— Ох, Боже наш милий! Відмовляють нам права навіть очі до Твоїх небес підняти, до зірок думкою полинути і про свою кращу долю тихцем помріяти...

БІДА БІДІ НЕ РІВНА

Танас Петрук стояв у вікні своєї піонерської хатини, попакував невідступну люльку й вірлиними очима стежив за рухом бричок і авт, які проїздили шляхом попри фарми його синів у надії, що врешті троє авт завернуть на доїздну дорогу до його осамітненої хатинки. Мозолистою рукою пестив голову свого „Довбуша”, данської породи собаки, яка, сперши свої могутні лапи на причілок вікна, за прикладом свого пана теж стежила за кожним рухом та звуком і час до часу повертала свої мудрі очі на Танаса, немов хотіла збагнути, за чим він стежить та кого виглядає.

Годі було Танасові пояснити своєму вірному другові, що ця неділя — вийняток в його житті, бо відзначає 77-му річницю народин Танаса в рідній Буковині та що він виглядає своїх трьох синів і їх родини, які загостять до нього, як щороку, — вшанувати свого дедя, обдарувати й розважити його. Дивувало його, чого вони на цей раз так забарились.

Танас любив синів і гордився тими легінями, своїми відземками — найстаршим Юрієм, середнім Олексою і наймолодшим Лесем — та їх хорошими дружинами й внуками. Всі їх шанували, бо жили у згоді й братній любові, один одному допомагав розгортати й поширювати господарство, ніхто в цілій околиці не знав поганого слова про Петруків. До всього ж кожен з цих трьох перейшов тверду шко-

ду піонерського життя, — набідилися за дитячих літ разом з ним і вже покійною матір'ю, але гуцульське завзяття і з'усилля допомогли Танасові перетворити цілинну пущу гомстеду в буйні лани пшениці, а вже з прибутків поширював він свою посілість закупом сусідних гомстедів від тих, що не видержали. І так за роки доброї господарки Петруки мали у своїй посілості цілу секцію землі та вважалися за заможних фермерів. Сини повиростали, подружились і він кожного обвінував третиною землі та помагав кожному устатковуватись на власній фермі. Собі залишив тільки стару колибу, яку збудував власними руками, та пару акрів городу над річкою, затінених ліском, де й міг доглядати могили покійної Доці та вирощувати квіти й ярину. Любив порпатись у святій землиці від весни до снігу, випробувати свої м'язи, не засиджуватись, бо це в його розумінні означало повільне завмирання. Виховані в Канаді, з модерними поглядами на життя, сини не надто розуміли свого деда з того погляду! Кожен з них благав його перенестись до їх вигідного дому та у вигоді доживати віку, бавити своїх внуків, але він кожному відмовляв.

— Не розумієте мене, любі сини, — відповідав. — Хочу залишитися своїм власним паном, не заваджаючи нікому. Вмію собі зварити й спекти, що тільки захочу. Ніхто мені не заваджає, не кличе, вставай, дедю, бо снідання на столі. Нікому не вадить дим моєї люльки. Як треба, то й плюну на свою підлогу, а не на ваш килим. Стане сумно на душі, то заспіваю собі стару пісеньку, як знаю, і нікого своїм старим голосом не засоромлю. Перенесуся зі своєї хатини тільки тоді, як Бог святий покличе мене відповісти за свої гріхи, а ви синки, мої легіні,

поховайте мене біля могили своєї мами і на нагробній каменюці вирізьбіть, що тут спочиває ваш дедьо, гуцул зроду, який не піддався біді, покорив пушу і знайшов волю і щастя в Канаді, що його доля не судила знайти в рідній Буковині. І дістаньте велику брилу, щоб було на чому це все виписати та хрестом завершити, — наказував синам.

Потонувши у споминах, з зарошеними очима, Танас розійшовся з дійсністю: В уяві мав свою могилу біля могили Доці на горбку, в тіні берез і смерек, зазначену мармуровим нагробником. Аж „Довбуш” пробудив його своїм басовим гавкотом. Авта синів під’їздили під хату і за хвилину подвіря ожилося радісними окликами дітей.

Панас поклав люльку й вийшов на подвіря привітати гостей, за ним вибіг і „Довбуш”. Рум’яні внуки вмить оточили свого діда, хватаючи його за руки, цілуючи й простягаючи малі подарунки. Потім чергою обіймали його сини й невістки, бажаючи йому дожити щонайменше сто років. „Довбуш” лестився до кожного, особливо до дітей, лизнувши кожному язиком то руку, то личко. Зворушений Танас ухопив найменшу внучку на руки і спрямувався до хати, за ним побігли діти з „Довбушем”.

— Ну, сини мої милі, невістки й внуки голубята, що це ви навезли для мене? — намагався знати Танас.

— Сядьте за стіл, дорогий дедю, і зараз побачимо, — відповів Юрій, а коли батько сів, додав: — З нагоди річниці своїх народин, прийміть від нас оцей радіоприймач і грамофон з пластинками, щоб розвеселяв вас у нудні хвилини та пригадував рідну Буковину. Пластинки спровадив я аж з Вінніпегу

й кожна з них — це пісня і танець буковинського краю, — пояснив Юрій і поцілував батька.

— А від нас, милий дедю, прийміть нову люльку, запас вашого тютюну, баньку альгоколю, руму до чаю та інших гарячих напоїв, щоб мали ви чим підкрипити своє здоров'я та з нами відсвяткувати цю okazію. Це все вдалося мені дістати від Бронфмана в Йорктоні — на пакость тій прогібіції, — додав зухвало Олекса, цілуючи батька.

— Дякую, Олексо. Все те придасться. Бронфман? Чував про нього. Відай, вночі торгує забороненими напінками. Не повинен ти був наражуватись ради мене, Олексо, — відповів Танас.

— А від нас, дедю, прийміть цей кожух, щоб грів вас у зимі, — несміло сказав Лесь, цілуючи батька.

— Згадай, Лесю, і наших жінок, які привезли усього добра для дедя, — добивався Юрій.

— Дякую вам, сини. Дякую і вашим жінкам, що про свого дедя не забуваєте. А де ж мої милі невістки поділися? — питав Танас, хоч добре знав, що вони в кухні пригрівають обід. Ціла хата була вже повна запаху борщу, голубців, смаженого м'яса, цибулі, тощо. Ці запахи приманили до кухні голонних дітей і „Довбуша” з ними. Мами й погодували їх у кухні. Стіл у світлиці замалий усіх примістити і на думку Дарії — дітям не цікаво дивитись, як батьки частують себе чаркою.

В кімнату ввійшли жінки зі скатерттю і посудом. Юрій кинувся виручити Дарію, свою жінку, зі столом тарілок.

— Ні, Юрцю. Краще візьми дедя оглянути наше нове авто. Дайте нам нагоду застелити стіл. Поκληчемо вас на готове, — наказала Дарія.

— Дарія має рацію! Вийдім нове авто Юрка обмацати. Не заваджаймо жінкам у їх ділі, — сказав Танас і вийшов з синами на подвір'я.

Не минуло десять хвилин — і Дарія підбігла до Танаса та завела його до хати. Дубовий стіл угинався від повних мисок борщу, житного хліба, налитих чарок. Перед столом стояли зарум'янені, усмінені жінки Олекси й Леся, — Катря і Павлина. Дарія посадила ювілята на почесному місці, напроти вази буйних троянд, біля нього й синів по старшині. Не вперше оце відбувалась така церемонія. Юрій підніс чарку.

— На здоров'я вам, наш любий дедю! Дай вам Боже більш ста літ дожити!

Заспівали „Многая літа” й усі взялися до борщу. Жінки доносили на стіл миски з печеними курми, шинку й ковбасу, голубці, підливки з грибами, квашені огірки, салату, тощо. Сини наливали чарки та припрошували батька, а той пив чарку за чаркою, закушував усяким добром зі стола та підсміхався до синів, очі яких уже блищали.

— То що, мої легіні, хочете свого дедя впити у річницю його народин? Не вдасться вам! Усіх вас переп'ю і рівними ногами до порога зайду, — шуткував Танас, підморгуючи до Дарії.

Дарія йому відморгнула. Вона подивляла свого тестя, його кремезну поставу, смагляве обличчя гуцула, орлиний ніс, лискучі темні очі, в яких огники живучості не вгасали, буйну чуприну й вуси з нерідкими срібними волосками та голос грімкого дзвона. Оцінюючи Танаса, не сумнівалась, що дедьо міг ще подолати Юрка й Олексу. Леся залишив би на боці, бо вдався у свою матір — малого росту, ніжний і чутливий, як дівчина.

А Лесь саме в цей час накрутив грамофон і поставив пластинку. По хаті пронеслися тужливі звуки про Верховину, які переливались зі зворушливим тенором Леся, що щипав кожного за серце. Танас по-сумнів, його очі заросилися. Юрій глянув на батька — і йому жалко зробилося. Відчув, що ця пісня нагадує батькові молоді літа на рідних верховинах і напевно їх покійну матір, спочилу недалеко у своїй могилі. Як прикро на серці, що нема її при столі, — подумав. Лесь накладав другу пластинку.

— Залиши, Лесю, сумні пісні на пізніш. Краще розвеселити дедя, забавитись разом з ним, а той й побалакати про наші господарські проблеми, — порадив Юрій.

— Ех, братіку Юрку! Хто на забаві хоче слухати базікання про наші проблеми, — відбуркнув Лесь і присів за стіл.

— Не зражуйся, Лесику, доброю увагою брата, — сказав Танас. — День довгий. Не пошкодить і про наші клопоти собі побалакати, свою біду горівкою залити, трохи поплакати, а на кінець заспівати веселої та втіяти коломийки. Це вже така вдача нашого народу, — додав.

Лесь зрозумів батька та обдав його усміхом, а братові дав знати, що і його розуміє.

Дітвора на дворі бавилась уже галкою, яку „Довбуш” перехапував і переганявся з нею. Юрій і Олекса розвели розмову на дошкульні теми фермерських клопотів. Танас прислуховувався до тих розмов одним ухом, бо другим залюбки ловив веселі звуки голосів своїх внуків і розбавленого „Довбуша”. Любив дітвору, а їх голоси зворушували його душу. Знудились швидко жінкам і дискусії чоло-

віків. Дарія переглянулась з Павлиною і Катрею, вони притакнули їй і підвелися з крісел.

— Ну, милі газди, ви балакайте собі про політику й господарські справи, а нам дозвольте докінчити жіноче діло, — заявила Дарія й безцеремонно взялася з жінками прятати посуд зі стола.

— Тільки залишіть нам пляшки й чарки, — застеріг Юрій і жартом ляснув легко по м'якім закаблуку Дарії.

— Дякую вам, любі невістки, за такий пир! — сказав Танас і, звертаючись до синів, додав: — Дякуйте, сини, Богу за таких хороших жінок. Гірке й сумне було б життя без добрих жінок. Шануйте та любіть їх до самого кінця.

Розмова пішла далі про господарський застій Канади, загальне й параліжне безробіття, брак ринків збуту на пшеницю й інші продукти, часті демонстрації і невдалий похід безробітних на Оттаву, криваві розрухи доморослих революціонерів, що дбали більше про розбудову своєї партії та свої корита в ній, як про безробітну масу бідаків, тисячі жалюгідних бродяг по всій Канаді в погоні за працею. Болюче відчуваючи наслідки Великої Депресії особисто, молоді Петруки винували Б. Беннета, прем'єра Канади та його консервативний уряд за безрадість і неспроможність побороти економічну кризу кращими заходами, як шляхом репресій голодуючої та відчайної частини народу або вербуванням самотніх безробітних до таборів північної Канади на будову транс-канадського шляху за харч і в'язничну плату, бо ці згодом верталися до міст доповнювати ряди революційних елементів, огірчені та перетворені агітаторами і їх літературою у згаданих таборах.

Прислуховуючись до дискусії братів, Лесь палко заявив, що в наступних виборах не дасть свого голосу кандидатові партії Беннета, ані Мекензі Кінга, тільки новій і радикальній фермерсько-робітничій партії ССФ, яка недавно, у висліді років посухи, неврожаїв і загальної нужди фермерів, постала під проводом Вудсворта у Саскачевані.

— Добре зробиш, Лесю, бо може і я кину свій голос протесту на нову партію, яка вона не була б, — заявив Олекса. — У шпихлірі загниває золоте зерно пшениці. Місця на збір цьоголітнього зерна не маю. Збірники пшениці в Йорктоні переповнені минулорічним зерном. Десять центів за бушель найкращої пшениці у світі не дістанеш, — докинув.

— У мене те саме! Шпихлір повний пшениці, безрог годую, а тут нема збуту й на безрог, хіба за безцін. Таке саме і з молоком, товаром, дробом і всім іншим. У місті люди голодують, а нам тут з усім плодом землі теж доводиться терпіти. Крайня біда в достатках! — нарікав Юрій.

— А податок плати! За машинерію плати! Нічого на борг не купиш! Кожен вимагає від фермера доляра. На пси Канада сходить і ми з нею, — гарячився Лесь, маючи на увазі свою трудність платити податок і вирівнювати інші задовження.

Слухаючи нарікання синів, Танас тільки похитував головою та торгав вус, а врешті grimнув кулаком об стіл, аж склянки дзенькнули і пляшки захитались. Збентежені жінки прибігли з кухні.

— Теревені верзете! Терпцю не стає слухати! — гримав досадно батько, заіскреними очима пронизуючи спантеличених синів. — Розбуяли ви, сини мої. Нарікаєте, як розбещені барони в Буковині у лиху пору, хоч живеться вам краще, як панам у міс-

ті. У кожного з вас вигідна хата, хороша жінка й діти. Дорогі авта у вас, а Юркові стало грошей і на нове, якого барон Зайферт у мому селі на очі не бачив. Ніхто з вас голодний спати не лягає, не бродить по Канаді за куском хліба, як ті нещасні безробітні, що їх так жалієте. Одним словом, живете в достатках, а тут розбазікались про якусь біду. Хто з вас розуміє дійсну біду? Біда біді не рівна. Хто хоче знати, що таке біда, мусить її зазнати на власній шкірі, як тепер зазнають робітники без праці. Навіть ви їх з почуттям згадуєте, бо про них газети щодня пишуть. І навіть та біда безробітних часто ще не рівня біді, яку багато з нас старих імігрантів і гомстедовців на своїй шкірі зазнали. І газети про нашу біду рідко коли трубили. З малими виїмками, малохто нами турбувався та помагав, навіть уряд. От, завезли імігрантів в дикі сторони та й забули про них. Давайте собі раду, як умієте! З одної біди попали в гіршу. Країна чужа, люди чужі та й мова чужа. Пожалітись не було кому, хіба випадковому краюнові. Неодин наш брат проклинав тоді Канаду й тих, що заманили нас сюди обіцянками про вільні землі. Дехто й загинув у тих вільних, диких землях. Тяжкі були ті часи та й біда гіренька. Годі кількома словами оповісти вам про те все. Ніхто з вас, сини, не пам'ятає про те горе, що ваша покійна матір і я з нею пережили, — докінчив Танас сумним голосом і почав набивати люльку.

— Дещо пам'ятаю, дедю, — заявив Юрій. — Пам'ятаю, як у сні, що довго за вами плакав, коли мене з мамою лишили та кудись пішли на роботи. Потім з мамою плакали, коли вас, дедю, так довго виглядали, а вас не було.

— Розкажіть тепер, дедю, аби ми всі знали та своїм дітям колись розказали, — прохав Лесь.

— Розкажу. П'яте через десяте. Часу не стало б усе оповісти, — погодився Танас, запалив пригаслу люльку, відкашельнув і почав свою розповідь.

— Чи раз споминав я вам про те гірке життя й утиски в рідному краю, що змушували людей шукати кращої долі в незнаній та чужій нам Канаді? Важко було прощатись на віки з рідними людьми, полонинами й верховинами. Ваша матір сльозами заливалася, плакали й люди, наче б не до Канади, а на цвинтар нас виправляли. Я давив сльози, а в душі проклинав цісаря, жандармів, панів, — усіх, що не дають бідним людям жити в мирі і щасті на своїй рідній землиці, як Бог святий велів та й змушують їх мандрувати по цілому світі...

— І так з бідною ми прибули до Вінніпегу, а звідтам до Йорктону. А Йорктон тоді не був такий, як сьогодні. В кишені посвідка від губермана, що за десятку я став паном гомстеду, — стільки землі, що на Буковині за тисячі не купиш! На дусі нас піднесло... Без куска землі, як і без хліба чоловік нічого не значить, — наймитом, бродягою стає, як сьогодні ці нещасні безробітні. На щастя, ще трохи грошенят залишилось у кишені. Не пропадемо з голоду. А були й такі бідняки, імігранти, що без centa на гомстед прибули та гірка їх доля була. Переночували таки на станції. Вранці я купив рушницю, трохи харчів та розвідав шлях до гомстеду. Трохи стрясло мною, коли урядник сказав мені, як далеко до мого гомстеду та дав мапу, щоб не блудити. Нема ради, скочив у ріку, — треба плисти. Подались в дорогу. Я таскав клунки, а матір тебе, Юрку.

— Блудили трохи. Мапу не вмів розтолкувати. Зустрічаю кого, показую мапу й той справляє на дорогу до гомстеду. Дехто й підвезе кілька миль. Ночували в ліску, при ватрі. Загріли молока дитині, собі куліш зварили. Вовки виють, комарі січуть тіло, ваша матір тихо поплакує й дитинку пригортає, а я рушницю держу, ока не прижмую.

— Під вечір наступного дня ми, не виспані й крайно зневірені, добилися до халупи Гаврила Габи, нашого нового сусіда. Притулили нас у своїй хатинці, як рідних, і передержали два тижні, доки ми свою хатину поставили. Сердечні люди, Гаврило й Ганка, — прошепотів Танас і затих на довшу хвилину.

— Не спиняйтесь, дедю. Кажіть, що далі було, — прохав Лесь.

— Добре, Лесю... Наступного ранку Гаврило повів мене оглянути наш гомстед. Такий шмат святої землиці — тих 160 акрів, що аж зрадів я!

— Ех, коби ту земличку на Буковині я мав, то бароном почувався б та в світ за очі з родиною не виїздив би, — кажу я до Гаврила, який тільки гірко всміхнувся. — Все тут є, чого душа бажає: земля, як золото, тільки ори й засівай; лісок під горбом, є з чого хатину й стайню побудувати; попри ліс невелика річка полониною котиться, — годі описати все, що очам відкривається. Не видержав я. Впав на коліна, видер жменю цілинної землиці, зняв руки до ясних небес і подякував Богу святому, що привів нас на цю землю, а Канаді дякував, що наділила нас, чужих людей, таким великим даром землі за десять долярів. А Гаврило тільки на мене поглядав, хитав головою й певне думав, що гуцул нагло вдурів. Я й не дивувався. Він галичанин, мо-

же гуцула не розумів, хоч розумна й щира людина. Поміг бальків нарізати, конем доставити, оцю хату звести. Моя покійна Доця вибрала площу на хату, під тим горбом, захищеним ліском з півночі та недалеко річки. Розумна була ваша матір, лиш серце заніжне, швидко сльози зворушувало, — майже шепотом висловився Танас, спустив голову та знову почав набивати свою люльку.

Всі слухали, мов очаровані. Батько розкривав їм маловідомий, забутий світ піонерського життя, боротьби за самозбереження в суворій пущі та перетворення її на врожайне поле. Підкріпивши гортанку, Танас продовжував:

— Дяка Богу, дах над головою є! Хотіли перенестися, але Габи не пускали нас до голої хати, без вікон і печі. Збив я сяку-таку постіль, Доця вшила з мішків сінник. Змайстрував я стіл і лавку та взявся будувати піч на гуцульський лад. А тут ні вапна, ні цементу, хоч плач. Знову Гаврило порадив: Завіз мене до Йорктону, де за останні центи купив шибки до вікон та все інше, потрібне до викінчення будови. А тоді вже й перенеслись до своєї нової хати. Ваша покійна матір з радости й розплакалася, а потім забідькала:

— А що далі з нами буде, Танасе? З чим газдівку почати? Де коні й плуг дику землю під засів з'орати? За що коровицю купиш, аби дитина молоко мала? Як зиму перебути без куска хліба й без одної картопельки?

— Успокойтесь, Доцю. Не дамо вам терпіти. Самі ми вже таку біду прожили. Не мали й сусіда, ані живої душі довкола нас, словом поділитись, навіть разом заплакати в біді, — втихомирювала сусідка, пригортаючи заплакану Доцю.

— Така вже доля імігранта, бідного гомстедовця. Пекло мусить пройти, щоб до раю дістатись. Моя порада вам, Танасе, податись на роботу в лісах, а то й на залізній дорозі на всю зиму, заробити трохи капіталу і щойно з весною взятися за господарку. Я сам дві зими так у лісі виробив, — дораджував Гаврило.

— Добра дорада, сусідо, але що буде з Доцею і дитиною? Лишу їх на ласку пущі? — відповів я пристрасно.

— Про них будьте спокійні. Будемо Доцю і Юрчика доглядати, як рідних, — запевнив Гаврило.

— Так, Танасе, Бог і наші добрі сусіди пропасти не дадуть. Якось зиму перебідуємо без тебе, а без гроша нічого не вдіємо та й гомстед пропаде, а тоді що з нами буде? — вирішила моя Доця.

— Практична жінка була ваша матір! Я послухав її поради. Стояла осінь. Обліпили ми хату глиною, вибілили вапном, нарубав я копицю дров на паливо. Ще поміг Гаврилові позбирати все з поля, а він привіз нам фіру всякого добра, — мішки бараболі, гречку, моркву, капусту, горох. Прохав Доцю приходити по молоко, яйці та інші потреби. Які хороші сусіди! Таких тільки в біді знайдеш. Одного ранку Доця наладувала клунок мені в дорогу. Серце розривалося при прощанні. Доця заливалась сльозами, на всій рот плакав і ти, Юрку. Навіть Ганка розплакалась, а зворушений Гаврило не міг стерпіти тих плачів і крикнув, що час відходити. Він і завіз мене до Йорктону...

Танас нагло затих, спустив очі та довгу хвилину мовчав. Мовчали й усі, свідомі того, що батько знову переживає прикрі моменти свого життя. Коли врешті підняв очі, Дарія замітила в них сльози.

Допивши чарку й відкашельнувши, Танас тягнув далі:

— На щастя, роботу дістав. Контрактор завіз нас на північ у ліси рубати ялиці на тайзи й кедрину на стовпи — все, що було потрібне. У кемпі знайшов я більш таких бідаків, як я, з Галичини, Буковини й Волині. Правда було в ній трохи англійців та французів, які чомусь бокували від нас і прозивали галішонами, богонками й поляками. Ми не розуміли їх мови і сміялися з них, хоч часом хотілося котрогось вгатити в пику. Але шкода було з ними задиратись. Між собою ми звали їх „чютабаками”, бо майже кожний з них жв’якав плитку тютюну, вдень і ввечері, та плював на всі боки. Ну, й гидкий звичай! — казали ми й терпіли. Харчували нас добре, щоб була сила стинати ялиці, хоч кожен з нас був би не жалував день праці за миску борщу, голубців чи вареників. Всі ми банували за родиною, в Канаді чи у старому краю. Банував і я за своєю Доцею та синком. Боженьку мій любий, що там з ними? Як перебідують цю сибірську зиму? Що з ними буде, як ялиця мене розторощить — не вернуса до них?...

— Так до весни виробив. Кожен зароблений цент я числив і заздалегідь призначав — на корову, на пару коней і плуг, на інші потреби. Заробляли ми не багато. Відчислявали нам за харчі, тютюн, магуси й інші потреби так, що робітникам залишалось не більше як сімдесят-п’ять центів за день праці. Правда, тоді коня чи корову, було, й за десятку-дві купиш. Думаю собі, — стане на пару коней, плуг, насіння і коровицю...

— А нещастя не обминуло! Рубав я ялицю з одним чютабачником. Чортячу натуру мав. Замість у

ялицю, вгатив сокирою в мою ногу. Занесли мене до кемпи, кров утамували, а наступного дня привезли лікаря, який рану залатав, гіпсом обинтував і наказав лежати в бараку... Ці гіркі хвилини годі й описати, а вам прикро слухати. За два тижні лікар обслідив ногу й наказав уже пробувати штутьгукати по кемпі. Важко це було, бо нога ще боліла, а тут я дурію від думки, що марную час і що проїм увесь заробіток, заки випустять з кемпи. Не буде ані цента на коні, плуг і корову. Пішов я до формана, щоб відставив мене до Йорктону. Відпавив, що не пустить, доки нога в гіпсі. Нічого я йому не відповів, але вирішив тікати. Пощо ще місяць у кемпі терпіти, проїсти заробіток і без цента вертатися до дому?

Танас на хвилинку пристанув і обвів усіх очима, непевний, чи не знудив їх своїми спогадами. Всі виглядали напружені.

— Не спиняйтесь, батьку! Скажіть, чи виконали свій задум, — прохала Дарія і всі одноголосно її піддержали.

— Виконав, доню. Іще всі спали, зібрав я свої манатки, набрав пушку води, в кухні вхопив хліб і шматок шинки та, як циган, висмикнувся з кемпи. Ніхто за мною не ганявся, а я цілий день таскав свою слабу ногу лісами і ярами. Падав з утоми та Бога молив, щоб дозволив добитися до залізниці й перейти поїзд. Нога стала як колода. Напухла й параліжує цілого, в очах темніє, далі ні руш. Упав я під ялицю, довго відсапував і з болю кривився. Розвів ватру, щоб нагрітись, бо ніч запала. Докінчив хліб і шинку, пакнув люльку та й сон зморив. Щастя, що чепрака мав, бо був би замерз. І яке то спання було? Нога болить, вовки виють, щохви-

лини підношу голову та докидаю до ватри, щоб їх відстрашити, а на умі цілий час Доця і Юрчик. Ранку годі дочекатись. Врешті засірілось, я вишептав молитву та потаскав свою колоду, не ногу, в напрямку до залізниці. Дочув свист льокомотиви і втішений подався в ту сторону. Взяло мені пару годин добитися, — то рачкуючи, то плазуючи, як підстрілений собака. Ноги вже не чув, тільки жагучу спрагу. Але ось і шини до сонця блищать. Останніми силами доповз до колії та й таки зараз пам'ять утратив.

— Не знаю, як довго пролежав. Аж у шпиталі сказав мені Гриць, наш хлопака, який підлоги мив і банячки з-під постелі виносив, що залізничні робітники знайшли мене півживого й гангарию привезли до станції, а звідтам уже поїздом доставили мене до Йорктону. Глянув я на ногу, а вона вже не в гіпсі, а в бандажі. Напухла, що годі й підняти. З'явився і доктор. Два тижні, каже, мушу полежати, маю щастя, що до шпиталю привезли, бо гангрена була б. Ногу мусіли б відтяти. Ще й картав, що в кемпі не вигоїв ноги. Я тільки на нього очима блимав, бо настільки його мови не розумів, щоб йому вияснити свою біду, а Гриць загикувався і тільки п'яте через десяте тлумачив.

— Так минув тиждень. Нога перестала боліти, хоч виглядала, якби її з окропу витягнув. Я вже й про ногу не журився, а про свою Доцю і Юрася та про те, що їм привезу, як випустять зі шпиталю. Думки не давали спати. Устав і почав проходжуватись по кімнаті, а тут сиділа норса, як тут кажеться, зловила мене, докорила й нагнала в постіль. Рано доктор мене вилаяв і загрозив, що будуть до постелі прив'язувати, хоч і пів-жартом це сказав. Не

відповів я йому нічого. Гриця не було, щоб витлумачити докторові, що нога вже не докучає мені, їм як кінь, сили набрав і час мені по кімнаті ходити, аби нога віджила. Без руху погано й виглядає. А тут наступного дня новий клопіт.

— Прибігає Гриць та шепче на вухо: Новий клопіт для вас, вуйку, — каже та оглядається, чи хто не підслухує.

— Та скажи, Грицю, на голос, що то за клопіт. Ніхто тут нашої мови не розуміє, — кажу йому.

— Та що? З вашою ногою клопіт! — каже вже на голос. — Чистив я канцелярію вашого доктора. Там був і той старший доктор. Про вашу ногу говорять. Ваш доктор не любить вигляду ноги та каже, що вже повинна була загоїтись. Старший доктор обіцяв завтра вашу ногу оглянути, а ваш доктор додав, що жаль було б молодому чоловікові ногу по коліно втратити. Може я зле дочув, далеко від них був, їх мови добре не розумію, таких слів як ампутація і гангрена, — пояснював, нервово оглядаючись на всі боки.

— Але я ті слова добре розумію! То що, подумали ті доктори? А може ти, Грицю, з ними у змові, щоб мене застрашити та в постелі держати? — запитав збентеженого хлопака непевним голосом.

— Присягаюсь на рідну маму, що так їх зрозумів, як вам говорю. І мовчіть, бо втрачу роботу, хоч як змерзла мені. Виноси банячки, мий підлоги, виконуй всяку брудну роботу та слухай щодня наказів. Краще буде, як вернуся на гомстед батька чистити стайню і помагати виробити ферму, — відбуркнув Гриць і забрався. Юнак з нього. Обличчя щойно мохом поросло.

— Зажурило мене. Пробую ногу з усіх боків, оглядаю шкіру. Правда, болить іще, трохи напухла, виглядає погано, але де та гангірина, — один Господь знає. Може й подуріли доктори, — практикують на мені, хочуть по коліно відтяти. Ту ногу, від якої залежне моє життя і доля моєї родини в Канаді! Що моя Доця скаже, як мене без ноги побачить? Як я калікою вироблю свій гомстед? Хоч пропадай в цій Канаді. Не дам їм своєї ноги, хоч би мав головою мур пробити чи вікном стрімголов вискочити! Всю ніч думки морочили...

Танас знову замовк, залив горло горівкою та почав набивати люльку. Ніхто не відважився перебити задуману мовчанку батька. З подвіря доходили голоси розбавлених дітей та басовий гавкіт „Довбуша”. Врешті Лесь не втерпів.

— Дедю любий, скажіть, що далі було, — благав дрижачим голосом.

— Головний доктор не приходив ногу оглянути, а молодий якийсь дивно на мене дивився. Це мене зажурило ще більш. Під вечір питаю Гриця, чи любить свою маму й тата. Відбуркнув мені, що любить і чому ставлю йому такий запит? Знову запитую, чи поміг би своєму батькові, якби той лежав на моїй постелі і якби доктори хотіли йому відтяти добру ногу?

— За маму й тата душу віддам! — відповів пристрасно.

— З тебе добрий син, Грицю. Тепер уяви собі, що я твій тато, який пропадає в цьому шпиталі, доктори хочуть його калікою на все життя зробити, а там на гомстеді його маленький синок і мама тужать за ним і щодня виглядають його, бо без ньо-

го пропадуть у пущі. Чи є в тебе, Грицю, добре серце допомогти нещасному татові?

— Поможу, вуйку, аби мене мав шляк трафити! Тільки скажіть, що маю зробити? — відповів з запалом Гриць.

— Так поможи мені, Грицю! Дам тобі десятку за поміч. Принеси мені зі сховку мій одяг і клунок, бо хочу тікати і врятувати ногу.

Гриць був спритний, висмикнув зі сховку мої речі, я дав йому десятку, а як усі послули, я вискочив крізь вікно і пішов відшукати хату Василя Гевка. Гаврило познайомив мене з ним, обідали в його хаті. Ніхто мене не ловив, хату Гевків швидко віднайшов, а вони прийняли мене як рідного брата. Коли оповів їм про свої клопоти, Гевкова аж розплакалася. Гостили мене цілий тиждень і доглядали мою наболілу ногу, — краще як доктори. Так і весною запахло. Час запрягати коні у плуг і засівати землю, а в мене ні коней, ні плуга. Сором ось так вертатися й літо прогавити, хоч як серце пориває своїх милих побачити, до серця пригорнути. Десь банують за мною, дивуються, що зо мною сталося, а Доця напевне у сльозах розпливається. І так сиджу в городі, не знаю, що з собою зробити, роздумую на всі лади, голова розболіла. Гевко вернувся з праці на залізниці й газдиня покликала на вечерю. І смачна вечеря, газдиня щораз припрошує, а я силувано їжу в рот ношу. Гевко розумів мою турботу й не допитував, а щоб розважити мене, почав говорити про буденщину на праці. Я тільки одним ухом слухав. Аж коли згадав, що компанія набирає робітників на „екстра генк” і прийняли вже кількох духоборів, я насторожив уха, бо побачив вихід для себе.

— А чи прийняли б і мене, Василю, з моєю ногою? — запитав я раптово.

— Чому, ні? Приймають бородатих і патлатих духоборів, то чому не мають прийняти кремезного гуцула, хоч ще трохи кульгає, — відповів. — Ви ж бо не ногою, а джаганом, молотом і рискалем будете робити, як приймуть на роботу, — пояснив.

— Ну, добре, а куди мені вдатися? — питаю.

— То вже мені лишіть, Танасе. Форман „екстра генку” свій чоловік, Іван Кейван з Коломиї. Наш добрий приятель. Я вже й говорив йому про вас і ваше нещастя. Порадив мені привести вас вранці, як хочете дістати роботу. Воліє свого чоловіка на праці мати, — пояснив Гевко, а я ловив кожне його слово.

— Дякую вам, Василю! Піду з вами. Може пощастить, бо іншого виходу для себе не бачу, — відповів я врадуваний і вже зі смаком докінчив вечерю. В надії, що дістану роботу, після вечері я написав довгого листа до вашої мами — я диктував, а Гевко писав. Неписьменний я виріс, бо в рідному селі і школи ще не було.

— І прийняли на роботу, дедю? — не втерпів Лесь, коли батько на хвилину затих.

— Певно, що прийняли! Кейван оглянув свого гуцула, повів мене до наставника та й сказав йому, що хоче мене мати у свого „генку”. Я вернувся до Гевків по свої манатки. Вложив у лист усі гроші, які мав і на пошті вислав Доці. Теж газдині залишив дарунок, бо так гарно мене гостила. На станції Кейван забрав мене з двома іншими робітниками до кабузу тягарового поїзду на місце праці, далеко від Йорктону. Спали в койках вагону, а в іншому харчувались. Куховар, Лемко з роду, часом і варе-

никами та голубцями частував нас. Вранці Кейван узяв мене на остронь, спитав, як почуваюся і чи нога ще докучає. Заки я відповів, що почуваюся добре, звелів мені підкотити ногувицю. Трохи похитав головою.

— Ну, крайне, нога ще погано виглядає. Поставлю вас на лекшу роботу. Тільки нікому ноги не показуйте, бо наробите мені клопоту, — перестеріг.

— І так виробив я до осені. Нога небаром заціліла. Кейван трактував мене, як рідного брата. Він часто й до Доці від мене писав і прочитував листи від неї. Зложив я пару соток, не забував ще й додавати до кожного листа кілька долярів для вашої мами. Зі снігом вернулися ми до Йорктону. Робітники повискакували з вагону та й рухнули до готелю почастуватись, з пустими дівчатами забавитись. Тільки духобори пішли в свою сторону. До мене вчепився один легінь з Копичинець:

— Ходіть з нами, вуйку! Вип'ємо на здоров'я, заллемо свою біду, забудемо „екстра генк", пора і з дівчатами погуляти, — каже та й тягне мене до готелю.

— Ех, буйний з тебе легінь, тільки розуму не вживаєш. Подивись на свої мозолі. Тяжко ти гарував на тій колії, заробив трохи гроша, які можеш за ніч пропити чи в покера програти, а решту вже пусті дівчата вимантять. Взими будеш бідити, легіню, та проклинати свою дурну голову, — дораджував я йому, як братові, але він лиш засміявся й побіг за іншими до готелю. Ну, біда його ще не навчила, як шанувати тяжко запрацьований гріш, подумав я.

— Тисну капшук з грішми та поспішаю до Гевків. По дорозі оглядаю у вікнах крамниць гостинці

для Доці і Юрчика. Накупив усього, що важко й нести. І як я це все затаскаю домів, хоч сани й коней купуй! А тут носом і гній кінський чую. Стою перед великою забудовою, в якій бачу вози, сани, плуги, все! Аж душа радується. Побіч і конюшня, до якої мене потягнуло. Там цуг коней, як писанок. Поклав я клунки і підступив до найближчого, гладжу його гриву та приговорюю: Ех, буланій, коби тебе мати й другого до пари! А буланій пізнає газдівського сина, оглядає мене своїми великими очима, поіржує і головою поштовхує.

— Не стямився, як підступив до мене пан і каже: А що, чи не баский кінь, містер?

— Я тільки всміхнувся і потакнув йому.

— Бачу, що любиш коней і вибрав найкращого в конюшні. Продам за тридцять долярів, — каже цей пан, подає мені руку та й каже, що Ден Грег зветься.

— Я прийняв його м'яку руку у свою мозолисту, потиснув кілька разів і представив себе. Я вже підучив англійську мову настільки, що міг з ним розговоритись, а коли не знав якого слова, то руками давав собі раду. Як міг, розказав йому про свої клопоти, що є в мене гомстед, жінка й дитина, а тут ні коней, ні плуга — нічого у мене, щоб почати господарку. Містер Грег вислухав мене і спитав, скільки у мене грошей. Витяг я з-за пазухи капшук і числю доляри, а пальці дрижать, бо хтозна, чи цей товстий пан не обманить. Начислив я 195 долярів. Містер Грег каже: Орайт, стане тобі на пару коней, сани, віз і плуг. — Та не „орайт“, містер Грег, бо й корову мушу мати, аби дитині молоко було, та й ще дещо більше мушу мати, —

толкую йому. Містер Грег тільки притакував, а коли я скінчив, запросив мене до свого офісу.

Танас знову пристанув, вихилив чарку, запалив люльку і повів очима по всіх, чи не нудить їх своїми споминами. Але очі всіх були прикуті до нього, наче прохали продовжувати.

— Добрий був цей містер Грег. Подав мені цигаро, сам закурив друге та й почав оповідати, що теж колись біди зазнав і неодному гомстедникові поміг у біді. Канада, — казав, багатий край і жде на працюючі руки, аби пуцу на плодючу ріллю перетворити. Ясно, що гомстедовець мусить мати плуг і коні — все, що потрібне, щоб того доконати. Ти, Танасе Петрук, маєш мозолисті руки, виглядаєш мені на чесного бого-віруючого поселенця, як інші люди вашого роду, які в Саскачевані осілися, будують собі нове життя та в поті чола будують і Канаду. Не зіпсуті, чесні ваші люди, знаю їх з досвіду. Скажи мені, Танасе, чого тобі потрібно, а я побачу, що вдасться зробити, — запитав нагло.

— Це так мене зворушило, що я німо вдивлявся в його усміхнене лице, пробуючи знайти гідне слово подяки. Нарешті язик мені розв'язався і я ще раз вичислив йому, чого фермерові на початок потрібно.

— Знаю, знаю... Ходи зі мною, вибери собі пару коней, сани й усе, чого тобі треба зараз, а пізніше дам тобі плуга і все інше. Коровами не торгую, але для тебе й корову знайду, — сказав Грег і повів мене до конюшні. Я вибрав буланого та сусідну кобилку, упряж, сани, кілька мішків вівса й тюків сіна та ще дещо. Потім на офісі я поставив хрестик на списаний контракт, а на стіл я витряс

усі гроші, які мав, на завдаток. Грег почислив, сто-
п'ятдесят узяв, а решту віддав мені.

— Зима довга, годі тобі без цента залишатись,
— сказав і теплою рукою потиснув мою долоню.

— Ідучи до Гевків, я щипав потилицю, щоб
упевнитися, що все те мені не сниться та що містер
Грег не святий Миколай, а тільки добра людина.
Аби таких більш, — менш біди людям було б! З
кожним кроком я Богу святому дякував, що навів
мене до конюшні містера Грега...

Голос Танаса нагло задрижав і урвався. По-
клавши люльку на стіл, він довго мовчав, спустив-
ши очі на стіл, щоб відсвіжити свою пам'ять про
давнє минуле, гірке й солодке. Дарія підбігла до
нього, обняла за шию й поцілувала. Лесь долив
чарку батькові.

— Не спиняйтесь, дедю милий... Ви нам очі
розкриваєте... Кожне слово запам'ятаємо і своїм
дітям перекажемо, а вони своїм, — молив при-
страсний Лесь. Юрій і Олекса, їх жінки відгукнули
прохання.

— Пам'ять моя вже притуплюється. Годі все
запам'ятати й за годину розказати те, що забрало
десятки років пережити. Так і слухайте терпеливо,
що далі було... Гевки мною зраділи. Цілий вечір
оповідав я їм свої пригоди, — про Івана Кейвана
й роботу на колії, про своїх сусідів Габів, про ново-
го добродія містера Грега, про все, що на умі бу-
ло! Вранці з ними розпрощався, подякував за гос-
тинність і вручив їм подарунки. У конюшні застав
усе готове до від'їзду. Коні в упряжі, корова реми-
гає сіно та дивиться лагідно на мене, як дивився і
містер Грег. Я поласкав корову й хотів її прив'яза-
ти до саней, але Грег порадив дати на сани.

— Шкода її мучити таку далеку дорогу, каже. Так і потягнули ми корову на сани, обложили тюками сіна, мішками вівса й іншим крамом, навіть накрили старим парусом, який доніс Грег даром. На дворі підвівало снігом. Прощаючись з містером Грегом, я не міг і слова вибовтати, очі мені заросилися з почуття вдячності. Він мене розумів і стискав мою руку і коли я сів на сани, крикнув ще: — З Богом, Танасе! Будуй Канаду, розвивай свій гомстед, навідуйся до мене!

— Не хочу нудити вас, діти, як я почувався в дорозі до дому. Підганяв коней, що аж піною обросли. Крила був би чіпав їм. Але мусів приставати, дати коням віддишку, напоїти й підкормити. Уже темніло, як проїздив попри ферму Габів. Габа якраз з відром виходив зі стайні і пристанув, побачивши, що хтось жене саньми, як біснுவатий, до нашої хати. Я тільки махнув рукою в його сторону й він знав, що то я, блудний син, вертаюся до сім'ї після такого довгого часу. Він тільки гукнув щось і побіг до хати сповістити Ганці радісну новину.

— В серці клекотіло з радости, коли я побачив нашу хатинку під горою. Світилося, як з шумом заїхав під неї. Коні заїржали, корова рикнула, а в вікні появилися обличчя Юрася і Доці. Чую радісні оклики: Мамо, мамо!... Дедьо вернувся! Двері рипнули, — Юрась просто злетів мені на руки. Голублю, обціловую. А тут Доця, ваша покійна матір, вибігає з хати, облита радісними сльозами, обіймає і цілує, хлипає і ціла дрижить від моєї наглої появи, а коли я її трохи втихомирив, почала ремствувати та лаяти, що так довго осиротив її з дитиною.

— Я вже й очі виплакала. Гіреньке горе пережила без тебе. Щодня виглядала тебе, а тебе нема та нема. Без добрих сусідів були б і пропали, — бідькалася слушно Доця, а мені бракувало слів, щоб її заспокоїти.

— Цить, Доцю, не лементуй, а подякуй Богу, що щасливо вернувся до вас. Розкажу, які нещастя і я пережив, а тоді і вилаєш мене і по причині поплачеш. Скоріш треба коні випрягати, коровицю десь примістити та видоїти.

Все змісця змінилося. Втішилася Доця коровою, — оглядає її з усіх боків, по шиї ласкає, а Юрась очей з коней не здимає. Звичайно, газдівський син! Я роздав гостинці Доці й Юрасеві. Прибігли й сусіди Габи! Знову вітха, хвилюючи привіти. Оглядаючи мої коні, Габа аж прицмокував.

— Баскі коні, тільки вимучені. В мене знайдеться місце для них, поки собі стайню поставите, — піддав думку.

— А корову я таки заберу в нашу комору! Дивіться, якими лагідними очима дивиться на мене, як руку лижє, — вирішила Доця.

— Примістили ми коней у стайні Габи, напоїли їх, вівсом нагодували та й вернулися до хати. Доця вже видоїла корову. Ганка чудувалася, що стільки молока було з першого разу. Буде доволі молока, сметани, масла, сира й бриндзі, — раділа Доця. Ми з сусідами сіли до вечері. Я поставив пляшку горівки. Доця не вгамовувалася:

— Чисте свято! Зварила кулішу на вечерю, а тут тобі на столі шинка й ковбаса та навіть яблука й помаранчі, а що наймиліше, то це, що мій Танас при столі сидить, — лебеділа ваша матір.

— Не залишу вас більше ніколи та не дам вам більше бідувати, — відгомонів я і розповів усім про свої страсті — ось-так п'яте через десяте, аби не зворушувати Доці. Коли сусіди пішли до себе, ваша мама до півночі оповідала мені, скільки горя пережила. Без добрих сусідів не то голодувала б, але і з ума була б зійшла в самотній хатинці, не знаючи, що зі мною сталося і чи живий вернуся до неї. Найприкріші були зимові дні й ночі. Вліті не дармувала, помагала сусідам на фермі. За те Гаврило з весною з'орав шматок нашого поля, а восени мати збрала в мішки картоплю, всяку городину, нав'язала вінців кукурудзи та ще й у лісі назбирала всяких грибів і насушила. Второпна була ваша покійна матір. Вліті на леваді накосила великий стіжок пахучого сіна в надії, що придасться. А я слухаючи того, радів та Богу дякував за таку любезну жінку й газдиню, як ваша матір...

Голос старого гуцула задрижав. Очі спустились у стіл і мовчав довгу хвилину. З синявих очей Дарії покотилися сльози. Всім заросились вії...

— Ну, що це мені сталося? До жалю себе й вас доводжу! — отямився Танас і розповідав далі: — До тижня збудував я стайню і шопу — ось цю таки, що з вікна бачите. Гаврило помагав. Аби не дармувати, я рубав дрова та й відвозив до Йорктону на продаж. Звідти привозив усячину новим гомсте-довцям, які не мали чим до міста поїхати. За мій труд помагали мені рубати дрова в лісі. Кілька ладунків дров завіз і своєму добродієві Грегові. Завжди мене вітав, як свого брата. Хотів платити за дрова, але я відмахував руками і прохав його не обиджати мене. Досить того, що давав нічліг коням, бо нераз приходилось і переночувати у Гевків, яким

я теж навіз дров купцю і centa від них не хотів прийняти. Так і не стямився, як минула зима. Сніги зникають, пора до землі братися, а тут ні плуга, ні воза, ні кінечного статку. Зібрав я зароблені взимі гроші та й поїхав саннями до свого добродія.

— Ну, Танасе, за плугом приїхав? — спитав мій добродій, сміючись.

— І не тільки за плугом, містер Грег, — відповів я, кладучи 60 долярів на старий довжок.

— Знаю, знаю... Всього тобі треба, щоб землю з'орати, заскородити й засіяти. Та й воза тобі треба, щоб сани, плуг і борони до дому завезти. Що ж я з тобою вдію? Коли не гляну на тебе, бачу свого діда в Шотляндії, з твоїм орлиним носом, очима й поставою верховинця, — сказав Грег і повів мене до шопи.

— На весні з'орав я оцю долину за річкою і таки оцею рукою засіяв 50 акрів пшеницею, решту вівсом і гречкою. За хатою город засадили. Стало й часу з'орати городи кільком новим гомстедовцям. І так прийшло літо. Усе буйно росте й дозріває. Наші серця радіють, надії ростуть. Накосив на луці багато сіна. Скопив овес. Нетерпеливо чекаю, щоб золоті колоски пшениці допіли. Мащу стару жниварку, щодня вибігаю на лан, чи вже можна жати, а тут нове нещастя. З півночі повіяло приморозком, — убив пшеницю на пні. Вибігли вранці на лан, щупаємо зерно в колосках, — і плакати хочеться.

— Боженьку милий, що нам тепер діяти? Пропав наш дорібок, приїдуть пани з Йорктону, заберуть коні, корову, — все, що заборгували, — лементувала Доця.

— Доцю я зацитькав і взявся до роботи. Пшеницю я зібрав, хоч і перемерзла. Згодом знайомі

гомстедовці допомогли зібрати з поля решту врожаю. Одного дня я наладував віз мішками вівса, гречки, картоплі, тощо, та привіз до Йорктону. Станув я перед офісом свого добродія Грега та й вагався з воза злазити. Стільки задовжився в нього! Містер Грег поздоровив мене, питаючи, чому з воза не зійду та чим може послужити? — Соромно мені вам і на вічі показатись, — кажу. — Мороз убив мою пшеницю, грошей у мене нема, навіть проценти несила вам заплатити, так і привіз вам трохи добра з мого поля, щоб вибачили мені та ще трохи почекали з довгом.

— Не журись, Танасе. Те нещастя навістило багато фермерів. Відчуваю й сам цю шкоду, але й це переживемо. Прийде кращий рік і все napravиться. Про задовження не журіться. Все те, що мені привезли, придається, — потішав мене Грег і запросив мене на офіс випити з ним чаю.

— Зима пройшла без клопотів. Свою покуту в Канаді відбули. Голодні спати не лягаємо. В курнику більш сотні курок. Яйця довожу купцям у Йорктоні. У хліві повно поросят. Є чим годувати. Під Різдво заколов я веприка на шинку й ковбаси. Коли сніги зникли, прийшли до мене знайомі гомстедовці й допомогли вичистити з хашів спорий шмат землі під лан. Переорав усе поле, поскородив і поїхав до містера Грега за насінням. Привіз йому й сотку долярів на свій довг.

— Ну, Танасе, — каже він, — я знав, що з тебе добрий газда, як тільки вперше побачив тебе коло буланого. Хто любить коня, а кінь його, такому слід довіряти. Тим разом дам тобі більш відпорну пшеницю під засів, а під жнива заїду до тебе оглянути врожай і твою господарку, — додав.

— Більшу частину лану я засіяв пшеницею, решту вівсом і кукурудзою. Пшеничка зазеленіла й буйно підростала, росли з нею і наші надії. Коли показалися колоски, великі й товсті, я молив Бога, щоб дозволив їм дозріти, а мені зібрати. Коли з півночі повіяло холодом, я і вночі зривався та біг на лан перевірити, чи колоски видержують приморозки. Але на цей раз Бог заопікувався і колосками і нами. І так одного соняшного дня загостив до нас містер Грег. Привіз Доці помаранч і яблук, мені тютюну і Юрчикові цукорків. Ми його вгостили, а він оглянув стайню, курник і хлів та не міг надивуватись, що за такий короткий час ми так добре загосподарились. Потім ми обидва пішли оглянути лан пшениці.

— Гарна, гарна... Найменш 35 бушлів від акра змолотиш. Доставиш до збірника в Йорктоні й усі твої клопоти минуться, — передбачував наш добродій.

— І його слова сповнилися! Зерно продав, задовження у Грега сплатив і ще лишилося пару сотень долярів на потреби. Почувалися ми, як пани на Буковині і дякувати за все Богу. Дякували Богу й за Олексика, що прийшов на світ з новим роком. Дякували й за Леся наступного року. Гірку біду перебули й забули. Не нарікали, як це ви, мої сини, нарікаєте тепер у добрі, мовляв нема грошей нове авто виплатити, збуту на збіжжя нема, загниває у шпихлірах, і так без кінця. Хочете, щоб сонце вам світило щодня, а доляри сипалися, як з міха. Не вмієте перетерпіти худі роки. За голодні роки винувате уряд, несправедливий лад, нездарних політикантів, — усіх, тільки не себе.

Всі мовчали. Засоромлені сини не мали відваги стрінuti очей свого батька, який розкрив їм справжню біду та надлюдські змагання за самозбереження в чужій, непривітній країні. На тому тлі їх власні клопоти блідли. І піднявши очі на батька, вони побачили його в новому світлі — велетня в порівнянні до себе. Кинулись вони до батька виправдати себе, вшанувати, але Танас махнув рукою, щоб мовчали.

— Хай докінчу! — сказав і продовжував: — Наш добрий сусід Габа помер нагло на удар серця. Ми плакали разом з вдовою Ганкою. Помогли їй похоронити небіщика. Ганка не хотіла залишатися самотою на фермі й рішила поїхати до сестри в Онтарії. — Що ж я пораджу на тій фермі, яка забрала мого Гаврила та мене сиротою лишила? — ридала, прохаючи мене купити її ферму. Жаліємо Ганку, раді б купити її ферму, а тут і грошей настільки нема. І купця їй не міг знайти, бо тоді ніхто у грошах не валявся. Знову пішов за порадою до містера Грега. Він порадив мені ферму купити, на завдаток мені позичить, а решту буду сплачувати. Ганка на це пристала і так я побільшив нашу посілість. Згодом перейняв ще два гомстеди, щоб мати чим усіх вас, синів, наділити та задержати вас при собі. Стільки землі придбав, що мусів наймати допомогу, звичайно новоприбулих наших людей, яким добре платив, бо власну біду добре пам'ятав. Час швидко збігав, усе нам добре йшло, довкола люди обсіли гомстеди, а ви, сини, підростали буйно, як молоді дуби в лісі. Пам'ятаєте самі ті часи, правда? Дивлячись на вас, я і ваша покійна матір почувались щасливі і за все Богу дякували. А тут нагло ваша матір заслабла й у шпиталі віддала Богу душу. Мені

світ обернувся... Пам'ятаєте, сини, масу гомстедовців, що прибули відправити покійну на той світ? З Йорктону прибули Гевки, Кейвани та навіть містер Грег. Коли могилу покрили квітами, я припав до неї, шепчучи молитву та присягаючи, що не покину її, буду доглядати, квітами окрашувати, пригадувати хвилини спільного щастя і скорбот, доки Бог і мене до себе покличе, щоб поруч неї спочити вічним сном, — закінчив Танас майже шепотом і з його темних очей покотились сльози...

Сльози зливали обличчя і синів і невісток Танаса. Усі мовчали, прикуті засльозеними очима до батька. Врешті довга, повна жалю хвилина минула. Танас рукою втер сльози та повів очима по синах і невістках.

— Ну й чому ви так посоловіли? Я ще з вами, святкуємо мої іменини! Час і забавитись. Лесю, накрути отой самограй! Олексю, Юрію — долийте всім чарки! Вип'ємо на здоров'я всіх, а потім я вам покажу, як старий гуцул ще вміє коломийку танцювати, — гукнув батько й вихилив для заохоти повну чарку.

Поривні звуки коломийки сповнили хату. Танас ухопив Дарію і почав вигопкувати коломийку, ніби легінем був, та приспівувати до такту. Олексю і Юрій пішли за його прикладом, а Лесь доглядав грамофону, не мав пари до танцю. Хата загуділа. Дітвора позбігалася та широкими очима, як зачаровані, дивилися на свого діда, батьків і мамів. Навіть „Довбуш” вертівся в кутку, не розуміючи, що це довкола нього діється.

ПОВІСТЬ БЕЗ ПОЧАТКУ Й КІНЦЯ

Зарум'янене вересневе сонце повільно спускалося вниз, до обріїв містечка, що півколесом виросло над берегами великого озера Онтеріо. Тепле проміння його ще пестило природу й людей, придаючи всьому більш чару та життєрадісности. І здавалося, що радість і красу відчували навіть дві ворони на вершку високої, вже підсохлої тополі. Вони весело підкракували та бистрими очима пильнували недалекого будинку Народного Дому, з кухні якого розносився запах печених курей, голубців, ковбас і шинки. Це саме собою сповіщало якусь особлившу подію в цім осередку українського життя в містечку.

Невеликий собою Народний Дім стояв уже на передмісті, серед розкинутих хатин українського поселення, з малою домішкою робітників інших походжень, від яких починались уже ферми, тягнучись аж до озера. Тут уже можна було нашим запопадливим мамам держати в загородах кури й гуси, підсвинка, навіть корову на свіже молоко дітям. Були тут і городи з рівними рядками цибулі, часнику, моркви, фасолі та всякої іншої городини, без якої українська хата не обійдеться. Понад це багатство матери-землі струнчили соняшники, яблуні, сливи й черешні. Перед хатками здовж парканів росли мальви, васильки, чорнобривці та всякі інші квіти, дорогі українській душі, насіння яких у багатьох випадках привезли наші мами з рідного краю. Ці городи й загороди любили навіть ворони, бо по-

при курей і пацяток залишалося іноді дещо і їм — і вони завжди держалися своєї високої тополі. Нічого подібного не знайдеш у панських дільницях, мешканці яких часто носами крутили від задуху часнику й цибулі, на вид курки й гусей, рохкаючої безроги чи румигаючої корови на загороді. Не один носом крутив і на людей, що розвели сільське господарство таки під боком їх міста. Та це ні трошки не турбувало ні ворон на тополі, ні хустками підв'язаних мамів, ні тим паче старих дядьків, що любили для здоров'я „випити” свіже яйце та й часом з'їсти часник, щоб ревматизму позбутись. В час великого безробіття не одна родина була б голодувала на мізерній міській допомозі - „реліфі”, якби не ті загороди з дробом і коровою та городи з капустою, бараболею, цибулею і часником, — хоч, правда, не всі мали городи та загороди й не всім біда заглядала в очі.

Зі свого високого стежного пункту ворони добирали, як з недалекої хати з великим городом вибіг святочно з'одягнений чоловік і швидким ходом пішов улицею попри їхню тополь. Вони й не збентежились, бо Іван Чміль був відомий їм, як і людям, як солідний громадянин, що нікому не порушував спокою, — ні людям, ні воронам. В цій хвилині спішився до Народного Дому, щоб доглянути, як голова просвітної організації, чи все на місці в кухні й у залі на сьогоднішню велику подію в житті української громади.

Чміль був такий зосереджений на своє діло, що й не помітив, як із-за рогу вулиці вийшов Панько Щітка та, завертаючись в цей і той бік, мало-помалу не зударився з ним. Щітка трохи не добачував, а як підхмелився, то нераз і в рів летів червоним, бульбовим

носом. На вид Щітки й ворони з вереском злетіли з тополі та, нарікаючи, полетіли шукати іншого осідку. Не любили присадкуватого старцуна, що вже кілька разів пробував їх зістрілити з тополі. Панько не любив тих ворон, бо крякання дразнило його нерви, а то й сповіщало його жінці, що вертається п'яний до дому. Не любив ворон так самісько, як і нудних промовців у Народнім Домі, до яких покищо не зважувався стріляти, хоч у думці нераз їх розстрілював. Часто не розумів їх та відчував докір і почуття маловартности, коли ті пани зі сцени в залі, а парох з амвони, гримали на таких, як він. мовляв замало цікавляться народними справами, замало жертвують на громадські потреби, більше до пляшки тягнуть, як до освіти, бо в хаті такого не знайдеш ні книжки, ні українського часопису. Тим то Панько відчував особисту обиду, — його таки до пляшки тягнуло, а книжки чи часопису в його хаті і на лік не було. Доля судила йому і його Варці жити неграмотними та соромно було трубіти про це людям. До Народного Дому обидвоє заходили, щоб люди не вважали їх за якихсь відлюдків, зрештою там можна було розвеселити душу, насолоджуватись рідними піснями, музикою і танками на концертах, чи наредготатись на виставі комедій.

І так, чемно перепросивши пана голову, Панько зважився спитати — бо годилося до нього заговорити, — куди він так спішиться.

Глянувши на побаранілі очі Панька, Чмілеві не треба було пояснювати, що той іде від старої вдови Козорихи, в якої запивався самогоном.

— Стидайтеся, Паньку! Якби були тверезі, ви знали б, куди спішуся та чому спішуся, — відпалив Чміль.

— Та напевно до Народного Дому. Це я знаю, але чому, то най ми трафіт, не знаю, а цікаво знати. Ви ж голова, то скажіть мені. Може гарний концерт, добру кумедію ставлять, то прийду та ще свою стару приведу, най трохи розвеселиться, посміється. І не думайте, Іване, що я аж так підхмелився, щоб до Дому не притаскався з Варкою, — заявив Панько обидженим тоном.

— Про це, що відбувається в Народнім Домі сьогодні, навіть ворони крикають. А як ви про це нічого не чули, то прочитайте собі оповіщення, що висить на таблиці. Не маю часу пояснювати те, про що все місто знає, — відпалив Чміль і побіг до далекого Дому, залишаючи Панька з широко роззявленим ротом і почуттям досади.

Трохи поблимавши очима, Щітка пробурмотів собі щось під носом, плюнув у слід зникаючого пана голови, закликав воронам, що вернулися на тополь і також наче на нього верещали та все ще покліпуючи й муркотячи з досади, пошкандибав під Народний Дім. Ним заволоділа злісна цікавість негайно переконатися, що воно за оказія відбудеться в Домі, про яку знає все місто, навіть ворони, а Чміль не хоче йому сказати.

Ставши перед оповістною таблицею при вході Народного Дому, Панько знову почав кліпати очима, намагаючись збагнути, що на ній написано, та проклинаючи свою долю і можновладців у рідному краю, які не поставили школи в його селі, щоб він у свій час міг навчитись читати та своє імено класити на папір без хрестика. А тут з кухні Дому било спокушним випаром печених курей і голубців, що збільшували його цікавість і смак. Хотів уже відійти спантеличений, як почув чийсь хід за собою.

— Добридень, пане Щітка! — привітав його Ілько Баран, учитель Рідної Школи.

Щітка широко усміхнувся на появу учителя і підняв зношений капелюх у знак пошани. Учитель Баран завжди чемно здоровив його, ніколи йому не дорікав, ані нехтував, як це робили Чміль і де-хто з інших панів з Народного Дому.

— Дай вам Боже здоров'я, пане учителю... Знаєте, забув я окуляри й не годен прочитати, що там написано. До того ж і світ трохи завертається мені, бо в Козорихи гостив, а вам не треба казати, що вона нікого з хати на сухо не пустить, — звирився Панько.

— Розумію, пане Щітка, і радо вам скажу, бо й сам писав оповістку. Незабаром, за пару годин, у залі нашого Дому відбудеться прощальна вечеребенкет у честь нашого славетного абсолювента університету, Володимира Цебринського, сина Василя, що недалеко вас мешкає. Пізніше ввечорі він від'їздить до Монреаля на доповнюючі студії у Мегіл університеті, отже з тої нагоди наша громада зійдеться в залі, щоб його гідно виправити в дорогу. Вступ вільний, — і просимо зайти з панею Варкою. Правда, буде тільки добровільна збірка, але це другорядна справа, — пояснив учитель, усміхнувся до Щітки та, не чекаючи на відповідь, пішов у будинок.

— А ось, як воно! — буркнув Панько. — І чому Чміль не міг мені цього сказати? Соромиться старим Паньком і не хоче бачити мене на бенкеті. Але я йому покажу, — вирішив, сідаючи на сходи, щоб відсапнути. Запахи з кухні збуджували апетит на голубці й печені кури. Якось пересидить довгі промови. Манила й цікавість власними очима побачити,

що то за чудасія вийшла з сина Цебринського, про якого ціле місто нагло загуділо. Батька завжди шанував, як шанують його всі люди, але про його сина в цій хвилині не знає, що подумати. Змалку покривлявся йому язиком, з іншими підростками брав його на посміх, часом з-за тину і гнилим яблуком до нього шпурнув, чи взимі галкою снігу. Але що ж — молоде було та й дурне. Тепер може у школі трохи розуму набрався, став такий, як учитель Баран і всі люди його прославляють. Вже давно його бачив з часу, коли поїхав до Торонто вчитись на доктора.

Коли Щітка знову притаскався до Народного Дому і привів свою Варку, застав уже повну залю гостей, в тому теж молодь і школярів. Під шум розмов і вереск дівчорі годі було й почути, що говорила до нього Варка. Гості якраз метушилися, щоб потрапити на бажане місце при столі. Варка штовхнула чоловіка, щоб і він подбав про гідне місце для неї і для себе, але Панько, свідомий свого обмеженого стану в громаді, стояв непорушно на місці. Він тільки кліпав очима, як голова Чміль, заприлий і з виразом свого значення, вибірав з-поміж натовпу почесних гостей і членів еліти громади та відводив їх на призначені місця при почесному столі, розложеному впоперек залі попри сцену, на якій сторчали вазони з трояндами. Виглядало, що не стане місця для нього й Варки. Почувався ніяково і навіть хотів уже висунутися з залі, але і його і Варку доглянула вже одна з господинь та примістила обоїх на останніх місцях у кутку залі, попри лазнички для чоловіків і жінок. Панько був вдоволений зі свого кутка, не зважаючи на буркотіння Варки, — як біблійний митар займав у церкві, залі, чи навіть на

весіллі непомітне місце. Ще більш був вдоволений, коли учитель Баран підступив до нього й Варки, гарно привітався та висловив вдоволення, що змогли прийти разом з громадою вшанувати надійну силу українського народу в Канаді. Добре слово учителя ввело обоїх у добрий настрій, а за хвилину звернули вже очі на почесного гостя, якого Чміль повів з-поза куліс сцени на призначене місце під бурхливі оплески гостей, — по прикладу людей і самі оплескували його, силкуючись збагнути, що це він таке та чому спричинив стільки шуму в місті.

На залі було більш гостей, що теж так дивувались, заскочені цією небувалою подією. Для решти справа була ясна, бо навіть місцевий щоденник помістив на першій сторінці більшу статтю і світлину Володимира, підкреслюючи його осяги в науці, зокрема ж золоту медаль і грошеву стипендію університету за найвищу ноту з біології. Був там теж короткий опис його життя, згадка про його батьків, а світлина в академічній тозі відзначувала чин надання ступеня бакалавра наук. Щоденник висловив гордість, що місцевий студент приніс славу й честь не тільки собі та батькам, але й своєму містові.

Появились дописи і в кількох українських часописах. Про це вже подбав учитель Баран. Своїм звичаєм редактори поділяли загальну радість з успіхів студента та з появи „нової надійної сили”, яка принесе українській спільноті честь і славу, заповнить рідкі ряди своєї професійної інтелігенції, стане прикладом для студіюючої молоді та працюватиме на добро свого народу та суспільства взагалі.

Маючи це все на увазі, більшість гостей на залі ділили ці успіхи Володимира та загальну радість і надію. Він став дорогий кожному й кожний бажав

його до свого серця пригорнути, всім добром наділити. Більшість знали його з малої дитини. Правда, в останніх роках малохто й бачив його, бо їздив до школи або вліті на роботи, але проте його пам'ятали.

Так і цього року. Діставши свій перший ступінь у травні, він усе літо працював на озерному папроплаві, щоб заробити трохи гроша на дальшу науку. Щойно два дні тому вернувся полпрощатись з батьками, а сьогодні вночі від'їздить уже до Монтреалю на далішні медичні студії. З тієї нагоди заряд Народного Дому вирішив улаштувати бенкет, головна ціль якого була не так вшанувати Володимира за здобуту золоту медаль, як зібрати трохи гроша йому в допомогу.

Батько студента був одним із основників Народного Дому і членом заряду від самого початку. Матір його, Марія, теж була діяльна в товаристві, виступала на сцені та помагала в кухні, хоч мала семеро дітей. Кожне привозила у візку на залю. Пізніш діти одне одного вели за руку, тягнулися за мамою і татом, як курятка за квочкою, до Народного Дому, що й був для них другим домом. Так було майже щовечора, рік за роком, бо члени організації завжди влаштовували якусь самодіяльну штуку на сцені, концерт, товариську забаву, виклади та віча. Володимир був найстарший син у родині. Хто ж не пам'ятає, як одного разу його матір в ролі у п'єсі заспівала на сцені, а її Володимирко, що спав у візку, розверещався на звук голосу мами на цілу залю? Як трохи підріс, він уже сам пописувався на сцені в деклямаціях віршів Шевченка, грою на скрипці, в діточих п'єсах і меткими ногами в чумачках та козачках. Був теж бистрий, як ученик Рідної Шко-

ли, і не одна мама ставила його за зразок для своїх синків.

— Ото будемо мати з ким вистави робити та концерти аранжувати, як виросте наш Влодко! — потішали себе зарядовці і члени громади.

Але їх радість довго не тривала, бо коли їх любимець почав ходити до середньої школи, його вже рідше і рідше стали бачити в Народному Домі. На останньому році гайскулу він зовсім відстав і тільки раз на Шевченківському концерті відіграв скрипкове сольо композиції Лисенка та й те на гаряче прохання свого батька.

Ніяково ставало батькові перед громадою за відсталість сина й він усім пояснював, що син переважаний студіями, хоче на лікаря вивчитись і не має права витрачати свого часу на побічну діяльність у Народнім Домі. Члени Дому приймали це оправдання, бо ж і в них були студіюючі діти. Чміль пояснював навіть збентеженим членам, що перший обов'язок студента це вчитись і пильнувати книжки, не тратити час на сцені Народного Дому, бо з того хліба не буде їсти... Так пояснював усім і тодішній учитель Рідної Школи, Кость Ярема.

— Робимо дітям кривду, коли їх від книжки відриваємо. Я б сьогодні не працював у вас за тридцять долярів місячно, якби був у гімназії мав більш розуму та менш цікавився сценою, політикою і дівчатами. З мене сьогодні адвокат був би, — пояснював з жалем кожному.

Закінчивши середню школу з найвищим відзначенням, не треба було вже нікому Володимира оправдовувати. Всі раділи з нього й помагали батькові оплачувати кошти науки на університеті, влаштовувати товариську забаву, чи концерт на ту ціль

у Народному Домі. Старий Цебринський не заробляв у фабриці аж стільки, щоб прокормити родину, сплачувати довг на хаті і ще дати синові університетську освіту. Зі свого скромного заробітку давав пожертви на всякі народні цілі, дбав про вдержання Рідної Школи й Народного Дому, на будову якого у свій час дав був п'ятьсоток долярів. Це все члени організації мали на увазі та у скрутній хвилині виручували його з клопоту.

І не прохав такої допомоги батько Володимир, — люди самі дбали, як тільки бачили, що біда коло нього. Звичайно Іван Чміль, або заможний купець Сем Тодорчук замічували це з заклопотаного обличчя Цебринського. І не тільки замічували, але й притискали маломову до стіни та витягали з нього причину клопоту. Відтак чільніші громадяни сходилися приватно, переговорювали справу і незабаром батько студента помагав синові оплатити курс науки, медичні книжки й прибори. Не скінчив би був Володимир університету й не був би дістав золотої медалі, якби не жертвенність добрих членів Народного Дому. Ніхто не жалів помочі, не нарікав, бо робили це з почуття громадського обов'язку для сина заслуженого громадянина, надійної сили рідного народу, який у свій час відплатиться йому як не славою, то жертвенним служінням, чи хоч би принагідною допомогою таким бідолахам, як самий колись був, його рідний батько та всі ті добродушні і сердечні люди середовища, з якого вийшов у широкий світ.

Грошева проблема зажурила була Цебринського теж і тепер, перед від'їздом сина до Монтреалу. Триста долярів бракувало йому ще на оплату курсу на університеті, нові інструменти, книжки й інші

витрати. А тут Канада знайшлася у кліщах економічної кризи й загального безробіття. Три дні праці у фабриці вистарчали батькові ледве на бідний прожиток родини. Знав заряд Народного Дому про це й однодушно вирішив ще раз виручити батька з клопоту. Розголос у пресі про нові осяги студента сприяв цьому задумові. Прощальна вечеря мала вшанувати його успіхи в науці, а запланована збірка забезпечити далішні успіхи. На нараді заряду Чміль заявив з твердою рішучістю: „Аби ми тріснули, три сотні щонайменше маємо зібрати!”

Коли врешті почалася вечеря, господар її, купець Тодорчук обкинув своїм бизнесовим оком гостей і не мав сумніву, що успіх вечері та збірки забезпечений. За столами сиділа добра сотня дорослих осіб. Як головний торговець в цій дільниці містечка, він знав кишеню кожного з тих гостей та згори обраховував, скільки хто кине на тарілку. Були тут пару десятків робітників без праці, на міській допомозі, але й ті прийшли, щоб хоч по долярові передати. Українець такий уже з природи, що навіть у час безробіття зашпарує кілька долярів та тримає дець коло своєї шкіри — на „чорну годину”.

Знову кинувши оком у цей і той кінець свого почесного стола, Тодорчук зміркував, що половинну бажаної суми збере тут напевно. Засіли за нього самі чільніші громадяни — члени заряду з дружинами, отці з обидвох парохій, учитель Баран, батьки Володимира та гурток старших студентів середньої школи, що своєю молодістю і життєрадісністю прикрашували стіл, як і троянди у вазах. Була в цьому гуртку і його дочка, Геня, що розсілася павою, вистроєна як на балі. Біля неї сиділа скромненька Галя Біленька, батьки якої були при останньому сто-

лі, серед сірих реліфників-безробітних на допомозі та вже й завинили були йому у крамниці кількадесят долярів. Тодорчук не любив, що Галя раз-у-раз зиркає своїми лагідними, синіми очима на Володи-мира й миленько підсміхається. Був за тим, щоб його Геня липла вічми до майбутнього доктора, замість посвячувати всю свою увагу печеній курці й голубцям. Добре було б мати лікаря за зятя, а тут дочка носить їду до рота наче б два дні не їла, байдуже, що на вазі прибуває. Ще більш дразнило його, що й сам Володимир кидав частіше своїми карими очима в бік Галі, як на його Геню. Помилку робить, бо якби так присватався до його дочки, то й не журився б грішми, не залежав би від ласки люрей та від тих долярів, що їх деякі бідняки витиснуть зі своїх кишень і калиток, — зітхнув крамничник, якого майно люди оцінювали на грубі тисячі долярів.

Галя звертала собою увагу й інших гостей при почесному столі, особливо вчителя Барана. Дивлячись на хороше личко Галі, її русяву гривку, гнучкий стан і повні груденята у вишиваній блюзці, Баран швидко спускав очі на тарілку, щоб ніхто не помітив тих огників, які в його душі викликала Галя. Тихцем він обожав її, хоч знав, що він їй не пара. Йому вже тридцятка минула, отже старий парубок, без ясної і надійної майбутности, людина іншого, старого світу, шкода навіть мріяти. Колись кохав подібну Галю в Україні, але війна й лиха доля розлучила їх на віки. Гірко робилось і згадувати. Сидячи серед місцевої молоді, що здебільша розмовляла з собою по-англійськи й не звертала на нього уваги, почувався прибитий думкою про ці прояви асиміляції молодого покоління та про майбут-

ність українського народу в Канаді. Якоюсь мірою почувався чужий серед них. Одинока Галя щебетала милозвучною матірною мовою і злагіднювала його настрій. Глянувши на високого, чорнобривого й хорошого з виду Володимира, на його юнацьке обличчя, з якого не сходила усмішка та часті погляди в бік Галі, він зовсім не відчував заздрости, тільки щиро радів молодій парі.

Не знав учитель Баран, не знали й люди, що між Галею і Володимиром було щось більше, як обмін поглядів і усмішок. Це тільки знали вони самі та й матір Галі трішки здогадувалася, що дочка романсує з Володимиром. Не часто він бував у місті, а коли приїздив на свята, зустрічалися лиш принагідно. Проте листами піддержували юне полум'я кохання та мріяли про свою щасливу майбутність. Покищо обидвое були рішені посвятитись студіям — він медицині, вона, після скінченої середньої школи, плянувала вчитися на медсестру.

Ці замисли і мрії Галі Володимир сердечно поділяв та скріплював її надії своїми запевненнями. Дивлячись на її зарум'янене личко й на щасливо усміхнені оченята, він у душі присягав собі, що ніколи Галі не забуде. Вчора вони провели ціле поплудне на прогулянці в парку над озером, де він пристрасними словами вишептував їй цю присягу, а вона давала йому відповідь палкими поцілунками. Ні, він ніколи не забуде тих лагідних оченят, що заросені радісними сльозами так залюблено вдивлялися в його. Не забуде він і тих рожевих, солодких уст, що так ніжно його прощали й сердечно молили не зраджувати їх за уста іншої, коли буде далеко від неї, в Монтреалі. Ні, він не замінить, не зрадить до смерти, — присягав він їй урочисто.

Дев'ята доходила. Насичені гості весело й голосно гуторили, нетерпеливо чекаючи, що буде далі. Тодорчук відкашелявся кілька разів, зиркаючи на Чміля, а коли той притакнув, важко підняв своїх понад двісті фунтів і різко стукнув ножом пару разів по тарілці. Шум розмов і сміху нагло завмер і очі всіх піднялися на господаря бенкету. Всім було ясно, що прийшла пора на промови. На залі було душно й накурено. Старші гості вже позіхали, а дівора нудилась і галасливо бігала по залі та по дворі. Неодин тихцем молив Бога, щоб зберіг усіх від довгих промов. У своїм кутику Панько Щітка вже починав хропіти після ситної вечері, а коли Варка дзюгнула його ліктем у ребро, зойкнув з болю і, думаючи, що вже все скінчилося, спрямувався до виходу. Але Варка в час його схопила.

— Сядь каменем і слухай, що далі буде, а то ще хтось подумає, що наївся, як свиня, а на тацу доляра нема, — засичіла Варка та ще й цокнула його зап'ятком у ногу, щоб знову не задрімав.

Тодорчук виголосив уже раніше свою коротку вступну промову й тепер повинен був викликати намічених до промов, але нагло вирішив, що й тепер не зашкодить йому „пару слів” сказати. Свій намір об'явив гостям, які з чемности заплескали, а Панько в куті застогнав, за що дістав черговий стусан від жінки.

Коли настала тишина, Тодорчук відкашелявся ще раз і почав свою промову старим дотепом, що воліє рубати цілий день людям порк-чапи у шторі, як п'ять мінут молоти язиком на залі. Дехто розсміявся і це його заохотило продовжувати вже серйозним тоном і з відповідним виразом обличчя. Спинивши свої очі на почесному гостеві, він словами

помастив і покадив йому за те, що приніс славу своїм батькам, своєму рідному містечку та народові взагалі. Коли оплески втихли, Тодорчук узявся викладати зіпрілим гостям недоліки українського народу в Канаді з погляду бизнесмена.

— Нашим людям у Канаді, заявив Тодорчук, треба в жидів розуму вчитися і до бизнесу братись. З досвіду говорю! За прикрих часів, ще перед світовою війною, один жид у Вінніпегу відкрив мені очі заввагою, що українці бідні й нічого не мають, бо здібні тільки до чорної роботи і голова в них не до бизнесу.

— Це вжалило мене в саму душу та обидило мою гідність, як українця, — продовжував Тодорчук, — хоч у тім було трохи правди. З місця я вирішив доказати йому і всім, що наш брат здібний не тільки до біги й лопати, але й до бизнесу та всього іншого діла, яке жид, англієць чи німець вміє виконати. Кілька років приглядався я до жидів і англійців, щадив гроші, а відтак сам відважився піти в бизнес. Ну, і тепер не треба нікому доказувати, хто помилився. Ціле місто знає, що з мене успішний бизнесмен, — сказав з почуттям гордості підрясні оплески і, відсапнувши, продовжував:

— Те саме можна сказати і про науку. Нам де-хто каже, що наші діти не мають голови до науки й тому в Канаді маємо так мало своїх лікарів, адвокатів, дентистів і інших професіоналістів. Це також неправда, бо наші діти у школі ведуть перед, дістають високі відзначення з науки. Пощо далеко за прикладом йти, коли ось тут, перед нами, сидить найкращий приклад, наш рідний Володимир, якого золотого медаля є доказом моїх слів, — сказав піднесеним голосом, знову під бухливі оплески.

— Так, дорогі гості, наші діти здібні до науки, тільки клопіт у тому, що ми, старі, не вміємо їх оцінити та дати їм напрям у молодому житті. Замість до університету, чи навіть ремісничої школи, наганяємо їх до фабрики, до біги й лопати. Женимо їх передчасно. Побільшуємо ряди робітників і безробітних, а водночас плачемо, що не маємо свого лікаря чи адвоката нас обслужити, до чужих ідемо та ще й тлумача приводимо, щоб вияснив їм наш біль чи кривду.

— Час поставити кінець тому, — продовжував. — Мусимо вчитися від жидів, як собі раду давати в чужому краю. Ви не бачили ще жида на реліфі. Вони вміють собі самі раду давати. Один одному помагає бизнес почати. Як потреба, то й громада допоможе здібному студентові в біді студії докінчити, бо такий усотеро віддячиться своєму народові. Дивлячись на вас, гості, і на нашого почесного гостя, я в цій хвилині радію тим, що ми вже навчилися, як собі раду давати, громадно оцінити здібності в науці нашого світлого студента та допомогти йому видрпатись на самий вершок у медицині, а в свій час він нам усім, нашому народові і Канаді, всотеро віддячиться! — закінчив Тодорчук під гучні оплески та кивнув головою в бік Володимира, який зарожевився.

Черговий промовець, Іван Чміль, заявив, що любив би виголосити в імені Народного Дому довшу промову, але тому, що шанобливий господар бенкету вже використав і його час і деякі його точки, він більш як десять хвилин людей мучити не буде. В доказ свого наміру поставив годинник перед собою і до секунди додержав свою обіцянку, за що оплескував його навіть Щітка.

За тих десять хвилин Чміль відмітив необхідність збільшити кадри українських професійних сил та їх значення в житті народу. Пригадав теж старі часи в Канаді, коли українські поселенці в Канаді не мали ні одного лікаря, дентиста, чи адвоката. Все, що було, це кільканадцять священників, учителів та мале число інтелігентів з недокінчених гімназистів і таких, які чванились, що були на університеті, але нещасна доля загнала їх до Канади. І тому то вся канадська Україна раділа, коли дістала першого свого лікаря д-ра Паздрія, першого адвоката Арсенича, першого дентиста Мігайчука.

— Всі ми тоді раділи з них так самісько, як сьогодні ви і я радіємо нашим студентом, Володимиром, — казав Чміль, — а відтак знову будемо радіти, коли він доповнить свої студії і наша громада дістане врешті свого лікаря. Нарід радіє такою подією, бо кожний новий лікар, кожний професіоналіст — це здобуток цілого народу. Але ми не тільки маємо радіти тими здобутками. Ми й маємо святий обов'язок закріплювати нашу молодь до науки, в потребі помагати надійним студентам матеріально, щоб з них вийшли лікарі, адвокати, дентисти й інші професійні працівники. Вам не треба казати, як важко неодній нашій людині пояснити чужому адвокатові свою справу, розказати лікареві, що її болить, бо настільки мови не знає. А свому все легко вияснити. Свій лікар, чи адвокат, сам вийшовши з біди, розумітиме біду свого меншого брата і як не зможе заплакати, то хоч скривиться, потішить і даром обслужить, — з досвіду сказав Чміль, пам'ятаючи д-ра Паздрія у Вінніпегу, який у свій час і його порятував.

Час швидко збігав, гості вже нудились й позіхали. Господар вечері вже сам почав позіхати. Його турбувала думка, що вимучені довгими промовами гості не сипнуть щедро долями на тарілки, а деякі можуть і тихцем домів забратися. Коби тільки обидва парохі не розбалакалися, як це він сам собі дозволив зробити, — подумав з пританим докором. Але священники виявились добрими психологами та чергою виступили з коротенькими промовами, які гості оцінили та гучно оплескали. Врешті прийшла черга на учителя Барана. Всі лекше віддихнули, бо знали, що він говорить звичайно на кінець і цікаво говорить.

Баран піднявся і мовчав кілька хвилин, заки рішився сказати те, що його турбувало. Дивився на людей перед собою, — і йому стало жалко й досадно. Заряд Народного Дому вложив на нього завдання зворушити гостей так, щоб кожний витряс з кишені останнього centa. Хоч ціль була шляхотна, але завдання виглядало трохи за брутальне й нікчемне. Йому стало жаль тих сердечних татів і мамів на реліфі; тих жертвенних патріотів, що не були на реліфі, бо мали щастя працювати по два-три дні в тижні на мізерний прожиток своєї родини та матеріально стояли не краще за „реліфників”; всіх тих, що прибули сюди на поклик своєї родової свідомості та солідарності і хоч деякі з них навіть підписатись не вміли, постійно жертвували й жертвують свої центи й доляри на народні потреби, іноді й на підшиті вітром, з яких нарід не має користи. Неодин з тих батьків носить святочну одіж, куплену ще за добрих часів, а тепер уже зношену до того, що втратила свою краску, протерлася, місцями й цирована рукою жінки. Черевички їх хоро-

ших дітей полатані, здебільша повикривлювані, панчішки зношені. Не одне личко серед його школярів було бліде, деяке й поживкле від недоїдання, їх зуби домагались опіки дентиста. Нераз звертав увагу на це батькам, але вони тільки плечами здвигали. Він розумів їх відповідь. Наш брат з великої добрودушности часто сам себе і своїх дітей занедбує, а жертвує на вказану ціль останнє. Часто й дає себе використовувати всяким шарлятанам, своїм і чужим, що вештаються серед людей та продають сумнівної вартости крам чи оманні політичні й релігійні гасла та літературу. Скільки тисячів витратили українці в Канаді марно на всякі ризиковні, шахрайські проекти, — один Бог знає. Хоч справа Володимира була для всіх ясна, все ж таки ніхто не знає, що покаже майбутність. Ця громадська поміч призначена для молодого й блискучого студента та покищо своїм характером ще не скристалізованої людини, яка сама не певна, що з неї вийде та куди життя її поверне.

Ні, сумління і розсудок диктували учителеві Баранові сказати щось краще, як буйні й лесливі фрази з наміром розм'якшувати вже і без цього м'які серця людей, щоб спорожнити їхні кишені! Попри все бачив потребу відмітити ще щось важливіше. І, настроївши свій ніжний, дещо жалісний тенор, Баран зробив кілька вступних заміток, а тоді й звернувся до почесного гостя:

— Володимире, наш милий і почесний гостю! Пам'ятай, поки жити будеш, що ми всі зійшлися тут сьогодні, щоб гідно вшанувати тебе за ту почесність, яку ти приніс своїм батькам, своїй організації, українській громаді, своєму містечку, всім нам.

— Пам'ятай, Володимире, що шануємо тебе, бо любимо тебе. Ти нам усім близький, кожному рідний. Як син великого й славного українського народу, ти вийшов з нашої крові й кости, — серця наші б'ються в цей самий такт, відчують однаково радість і біль, успіхи й невдачі.

— Ми розуміємо всі труднощі, які доводилося тобі щодня поборювати, щоб здобути та вдержати свої передові позиції в середній школі й на університеті — досягнути блискуче відзначення за свою здібність і витривалість у науці. Це може оцінити тільки той, хто сам переживав такі труднощі. Ввесь шкільний млин доводилося проходити тобі тим тяжче, що ти син бідного, хоч достойного робітника, всіма шанованого батька й матери. Ти був долею змушений багато помагати собі зарібками у вільний час, коли заможніші студенти виїздили на прогулянки до Європи, чи відпочивали на панських пляжах у Канаді. Те все доводилося і мені переживати в рідному краю. Але це був інший світ, це було в бездольній, поневоленій Україні. Війна й переслідування чужої влади не дозволили мені закінчити університетські студії і я виїхав до Канади, щоб знайти свою долю і свободне життя. Ми знаємо, що таку школу життя, яку ти, Володимире, проходиш, переходять десятки інших українських студентів у Канаді. Не багато маємо рідних лікарів і інших професійних сил у Канаді, але пам'ятаймо, що майже всі вони мусіли власними силами здобувати собі науку. Неодин з них працював тяжко рік у фабриці, щоб мати за що ще рік продовжувати свої студії в університеті. Без такої самопосвяти й нещадної витривалості ми сьогодні не мали б кількох десятків патріотичних та ідейних інтелігентів,

які вдень працюють по своїх професіях, а вечорами бачимо їх у наших організаціях, як разом з робітниками й фермерами будують життя свого народу в Канаді, розвивають його культуру і свідомість свого походження, щоб не пропасти в чужому морі, одним словом, підносять рівень свого народу в усіх ділянках життя. Бліде було б життя нашої спільноти без тих провідних сил нашої інтелігенції, робітників і фермерів, людей різних фахів і труду, хоч правда, що життя було б неповне без вийнятків і ми теж маємо паразитів, які дбають тільки про власну наживу. Нам потрібно не десятків, а соток таких професіоналістів, тисячів трудових чоловіків і жінок, які з посвятою працювали б для добра свого народу в Канаді, давали провід у суспільному житті, розвивали б рідну культуру, спомагали рідні інституції та своїм характером підносили престиж рідної спільноти й придавали блиску нашому життю у Канаді.

— Вийнятки мусять бути. Такий уже закон життя, що вийнятки є, навіть у передових націях світу, які мають клопіт з паразитами й шахраями в усіх відтинках життя, отже українці не вийняток. Але у нашому випадку це майже трагічне. Ми з останнього стягнемось, щоб допомогти надійній силі, будуємо надії, що зі студента вийде славна людина, гордість свого народу й Канади, але це, як у картах, — надієшся на аса, а дістаєш джокера. За студента хлопець, як золото, а здобувши свою мету — пропадає для народу, скисне, заснітиться і запорпається у своє кублище тай дбає тільки про себе. Матеріальний успіх не одному викривить світогляд, легко придбані доляри нівечать молодечі ідеали. Порісши в сало, такі забувають часи своїх злиднів, звичайно

соромно їм і признаватись, що батько у фабриці чорну роботу виконував і що матір досі хустку на голові носить і підписатись не вміє. Цураються своїх батьків, свого рідного народу, між своїх людей не покажуться. Щоб до решти порвати зв'язки з рідним народом, такий навіть змінить своє прізвище на чуже, а ще як ожениється з чужинкою, — можна вже й хрестика на нього поставити. Такий уже й до мами забуває загостити на свята з жінкою-чужинкою, бо його матір може тільки по-українськи розмовитись, — завеликий пан з нього став, його час задорогий, бо кожна хвилина приносить доляри, а тут треба ще й голфа пограти, жінку до клюбу взяти, в час свят на Багаму чи Рів'єру поїхати. Так, такі свіжо-спечені пани дуже люблять себе, пасуть собі черева, накопичують гроші та заливають себе алькоголем, мовби бажали залити те, що їсть їм сумління. Не навчились такі й від своїх товаришів з професії — англо-саксонців, французів, чи жидів, які здебільша не відчужились від свого народу й рідні. Ви їх бачите в церкві, в усяких суспільних, культурних і гуманітарних організаціях, на важливих імпрезах, а зі своїх прибутків віддають щедру частину на добродійні та громадські цілі. За це нарід їх шанує, — і таких інтелігентів бажає наш нарід і Канада мати якнайбільше. І на наше щастя якраз така й більшість української інтелігенції в Канаді, — сказав Баран піднесеним голосом і звернувся до Володимира:

— Що ж до тебе, Володимире, — ми не маємо причини журитись. Слідами тих війнятків ти напевно не підеш, бо дістав ти добре виховання і вдома, і в церкві, і в цім Народнім Домі. Ти не забудеш, не відцураєшся своїх батьків, нас усіх тут, сво-

го рідного народу, його мови, культури й традицій. Бо як тобі, Володимире, забути українські пісні, які чарували тебе ще від колиски та якими ти інших чарував з цієї сцени? Як тобі забути українську мову, якою матір тебе виплекала; ці щоденні змагання твоїх батьків, щоб держати себе й дітей на поверхні життя та дати тобі високу освіту; ці важні зусилля всіх українських батьків у Канаді за краще життя і майбутність у новій і свободній країні?

— Ні, ми певні, що ти того ніколи не забудеш! Маємо віру й певність, що станувши на шпилі свого успіху ти будеш вірно й самовіддано служити в користь свого меншого брата, своєї батьківщини та батьківщини своїх предків, України. Ставши добрим лікарем, будеш доглядати не тільки наболілого тіла, але й потішати душу всіх тих, що у своєму нещасті прийдуть до тебе з надією на поміч, дарма, що часом і без centa в кишені. Ти не будеш цуратися меншого брата, а розумітимеш його біду, бо сам у біді виріс.

— Також немає причини побоюватись, що підеш слідом тих, які нерозумно одружились та опісля зникли з української сцени, спустивши за собою чорну куртину, — знак, що прийшов фінал останньої дії у драмі їх дотеперішнього життя. Ні, ми певні, що у свій час ти вибереш собі за дружину гарну та ідейну українку, — а в нас, куди не оглянешся, таких дівчат не бракує! — і разом будете працювати для свого щастя та для добра нашої спільноти в Канаді. Цим ти здійсниш і наші надії, виправдаєш нашу віру в тебе й пошану, з якою ставляться всі до тебе сьогодні. Молимо Бога, щоб допоміг тобі це все здійснити! А нам допоможи, Боже, діждатись того дня, коли станемо перед твоєю клініку та

на вивісці побачимо золоті букви: „Володимир Цебринський, Доктор Медицини”...

Своєю несподіваною промовою Баран зворушив усіх до живого. В очах багатьох блеснули сльози. Оплескам не було кінця. Навіть Щітка грімко плескав учителеві, чого люди ніколи раніш не бачили. Галя виглядала схвильована до того, що забула оплескувати промовця. Почувалася збентежена і вдячна учителеві за кожне слово. Хоч яка молоденька віком, розуміла значення слів, що глибоко проймали її душу. Коли скося глянула на Володимира, переконалася, що й він був схвильований та збентежений, а щоб скрити свою заскоченість, сидів зі спущеними очима.

Господар вечері не дозволив гостям отямитись. Він негайно проголосив збірку, заявляючи, що на початок дає від себе 50 доларів — все, що знайшов у кишені, а кидаючи жмут банкнотів на тарілку, замітив півжартом:

— Маю надію, що й ви всі зробите те саме — спорожните свої кишені й калитки!

За його прикладом всі при почеснім столі почали витрясати кишені й торбинки, хоч як прикро було це докому. Баран несміло кинув на тарілку п'ятку, яку держав на нові черевики. Студенти кидали срібло й банкноти, кожного цента, що дістали від батька чи мами. Сам Володимир поклав на тарілку пару доларів, коли тарілка проходила попри нього. Про ціль збірки ніхто йому не згадував. Галя теж докинула до все більшої стирти банкнотів і срібла свою пожертву, а коли її двійка на купці розгорнулася, Баран помітив, що з-під двійки сторчала десятка, — і виrozumіло всміхнувся до неї. Люди на міській допомозі підносили останні центи і на їх

обличчях можна було добачити сором і жаль, що більш у них немає. Навіть Щітка видер жінці п'ятку, усе, що мала в торбинці, і демонстративно кинув на тарілку.

Чотири тарілки, накопичені долярами, понесли зарядовці перелічити у своєму бюрі. Тим часом учитель зібрав своїх співаків і музикантів на сцені, щоб забавити гостей нашвидкуруч організованим концертом. Коли концерт закінчився, Чміль підступив до Тодорчука та шепнув йому на вухо, а той устав і схвилюваним голосом заявив, що збірка дала 428 долярів і 25 центів. Ніколи досі, ствердив Тодорчук, стільки не було зібрано на цій залі.

Коли втихли оплески, один зі студентів вирішив, що прийшла черга промовити до людей почесному гостеві і, глянувши на нього, крикнув: „Спіч!“ Цей визов підхопили гості грімкими оплесками й вигуками.

— Ну, Володимире, гості хочуть почути твій голос, — заявив Тодорчук і рухом руки звелів йому піднятися з крісла.

Не було ради... Помітно збентежений і схвилюваний, бо в житті ще не виголошував промови в матірній мові, Володимир почав видушувати з себе короткі фрази з типічним акцентом родженого в Канаді українця, часто застановляючись над бажаним словом та шукаючи відповідного, а коли не знаходив його у своєму словникові, вживав у розпущі англійського. Він подякував усім за честь, на яку не заслужив собі. У школі студював завзято, бо кожний студент мусить добре вчитись, якщо не бажає провалитися при іспитах і з соромом покидати школу та свої амбіції. Деякі вчать краще, бо попри витривалість мають ще й природний дар до

науки. Тому то університет їх відзначає... Глянувши на своїх батьків, висловив їм вдячність за те, що змалку наганяли його до книжки та як могли — помагали докінчити університет. Висловив і надію, що коли скінчить медичні студії, вернеться до свого родинного міста, відкриє тут практику та буде старатися віддячитись і батькам і громаді за те все, що для нього зроблено. Він не забуде своїх молодечих років, які тут прожив, ні тих незабутніх хвилин, які перебув в Народнім Домі, ні тих учителів Рідної Школи, які мучились над ним, щоб навчити його української азбуки і він міг хоч листа від мами прочитати та якусь навчену українську пісеньку у хвилинах нудьги собі заспівати...

Хотів Володимир іще щось додати, але зиркнувши в бік учителя Барана й опісля на Галю, спаленів і змінив намір: Ще раз подякував слухачам і сів. Усі були вдоволені з його промови та сердечно її оплескували. Тодорчук дав знак учителеві і той затягнув „Многая літа”. Крайна пора була Володимирові на станцію, в дорогу до Монтреалю.

Всі, що могли — рідня, молодь, члени Дому, навіть священики, — супроводили Володимира на недалекий двірець. Коли присапів поїзд, Чміль і члени заряду з повагою підступили до нього.

— А це, Влодку, тобі на книжки й інструменти. Це від усіх тих добрих людей, що тебе люблять і які нині прийшли тобі честь віддати, — врочисто сказав Чміль, подаючи здивованому студентові монографовану калиту з дорогої шкіри, в якій було п'ятьсот доларів. Це були гроші зібрані при столі, — решту додано з каси Народного Дому.

Час понаглявав. Кондуктор поїзду крикнув сідати. Заскочений Володимир не зміг навіть подяку-

вати за дар та з батьками й усіма попрощатися, — вхопив валізку та побіг ловити поїзд, під гучні оклики всіх. Поїзд свиснув тричі, подзвонив і посапів у своєму напрямі.

Всі почали розходитись до дому, хто одинцем, хто гуртом. Тільки матір студента стояла прикута до місця та кивала рукою у слід поїзду, а з очей її котились рясні сльози. Закурюючи цигарку, Баран доглянув в кутку будинку Галю, що й собі засльозеними очима дивилася в бік поїзду. Хотів уже підступити та розрадити залюблену дівчину, але Галя схопила себе і швидко побігла в жіночу кімнату станції. Мусить виплакаться! — подумав Баран. Жаль стало цієї любезної дівчини. На повороті до дому, чи пак до маленької кімнати в домі Чміля, яку оплачував Народний Дім, по його ще молодечому обличчі покотились дві сльозини на згадку подібної Галі, — тієї єдиної, що колись так самісько виряджала його в дорогу на університет у Львові та згодом в останнє — на війну. Вернувшись з війни, уже не застав її сердечну — згинула від ворожої гранати. Не судилося їм у парі щастя зажити. Не залишився там ніхто, навіть нема кому доглянути її могилку в куточку старого цвинтаря, квітку посадити, сльозами скропити...

.

Чотири сірі, прикрі роки пройшли у вічність. Діти трохи попідростали, їх батьки посивішали в неможлимі боротьбі за існування — своє і родини. Безробіття поглибилось і поширилось, а нуждою прибиті люди здались уже на одну ласку Божу, бо перестали й вірити у здібність можновладців країни знайти розв'язку господарського застою. Багато з них уже не мучили своїх ніг у погоні за працею

і звикали до реліфу, а чимало бідняг подались за революційними гаслами пролетаріату. В той сам час криваві диктатори побрязкували шаблями та викликували грізні хмари війни. Війна, казав не один, зліквідує безробіття, принесе добробут Канаді і Україні надію на визволення, — бо були в українському середовищі й такі, що сприяли і диктаторам і війні.

І в нашому містечку над Озером Онтеріо не обійшлося без неминучих змін. Дехто помер, дехто народився, дехто втратив працю і перейшов на реліф, кілька пар молодят звінчалися, щоб разом боротися зі злиднями. Народний Дім ще існував, але знадвору виглядав, як чоловік на реліфі: Дах вимагав направи, стіни облущились з білої фарби, фундамент довкола общербився. Більшість членів були на реліфі, серед них теж голова Дому Чміль і батько студента Цебринський. Не ставало грошей навіть для учителя Рідної Школи. Баран продовжував навчання добровільно, вечорами, а в день працював у великій крамниці Тодорчука. Нещастя навістило багатого торговця. Серце нездужало, — задовгі години вистоював у крамниці, людям роздав забагато товару на довіря, або „на книжку”, як наші люди звикли казати, але компанії, які постачали товар, не вірили в довіря й вимагали платити, — і він виплачував давніш заощадженою в банку готівкою. Одного прикрого дня скотився з ніг і знайшовся у шпиталі, а його крамниця залишилася без господаря. Дочка Геня займила його місце. Коли Баран відвідав хворого в лічниці, Тодорчук ухопив його за руку:

— Пане Баран, з вас чесний і розумний чоловік. Нераз я думав намовити вас до праці в моїй торговлі, але не мав відваги. Каже мені жінка, що у

шторі чистий хаос. Геня не має досвіду в бізнесі, а робітники не хочуть кооперувати з нею. Прошу вас, виручіть Геню, заступайте мене у шторі, а коли я вернуся, будете працювати, як мій помічник, — просто молив його Тодорчук.

Заскочений Баран не знав, що й казати.

— Пане Тодорчук, я ж на бізнесі не розуміюся, хоч радо прийму працю у шторі, поки не вернетесь. Все одно збуваю час на читання книжок, — відповів.

— Дякую вам, пане учителю! Не журіться браком досвіду у бізнесі. В короткому часі бізнес вас навчить, як мене навчив, хоч я не мав науки і досвіду. Йдіть до штору та перейміть господарку, а я Гені й жінці подам інструкції, — говорив вдоволений Тодорчук.

І так Баран уже чотири роки управляв торгівлею Тодорчука. Два роки тому Тодорчук помер, Баран одружився з Генею і довів бізнес до розквіту, навперекір до поганих економічних обставин та до заборгувань реліфних покупців, що й далі купували товари „на книжку” та платили, як могли.

Прийшла захмарена, осіння неділя. В Народному Домі заповіджено першу імпрезу в сезоні — концерт Рідної Школи. Йдучи в напрямку Народного Дому, Баран не спішився. Не було чого. Знав, що мало хто прийде послухати янгольських голосів у пописі його дітвори на сцені. Вічні заклики за жертвами знулили людей, дехто й не мав п'ятака кинути на тарілку при вступі, а ще інші залишилися вдома, просто знеохочені й розчаровані і життям і своєю організацією. Питання, чи й усі батьки прийдуть на концерт своїх дітей. Він уже перестав людям дивуватись, бо й сам почувався до краю

зневірений і серцем прибитий. Життя з розпещеною батьками донею, тепер його дружиною, не було щасливе, не розуміли себе, — він уже й перестав звертати увагу на вічне буркотіння Гені. Були хвилини, що Галя не сходила йому з уяви. Сердечна дівчина вже від року була в санаторії для умовно хворих. Тільки один Бог знає, що сталося тій милій та ідейній дівчині. Одна матір її й він сам дещо знали про причину трагедії Галі, але про це було йому боляче й думати, бо тихцем любив її. Трагедію Галі міг людям пояснити тільки Володимир, але він цього не зробить. Уже два роки його ніхто, навіть рідна матір, в місті не бачили. Не прибув навіть відвідати Галю у шпиталі, хоч знав про її нещастя. Кілька разів він йому написав про це, але відповіді не дістав. У цю хвилину чув невгамований жаль, а то й ненависть до колишнього свого учня. Як міг він забути, зрадити любов такої ніжної дівчини? Це ж хамський злочин, якого ніхто й ніколи не зможе виправдати!

Проти нього виринув Панько Щітка і думки були перебиті. За тих кілька років і Панько змінився: біда зігнула його у три погибелі, волос побілів, очі пригасли, а з побабченого обличчя зникла жартівлива усмішка. Рідко хто бачив його тепер підхмеленого. Людей обминав, щось мимрив собі під носом і розмахував рукою, ніби з усім світом сварився. Виглядало, що і його хоче обминути.

— Здорові були, пане Щітка! — спинив його Баран. — Давно вже вас не бачив. Може поступите до залі на концерт, разом з людьми розважите себе, розвеселитесь, своєю участю нашу дівтуру заохотите —

— Та де мені тепер про веселість думати, — перебив Панько, кивнув рукою у сторону Народного Дому та зібрався відійти, але раптово спинив себе.

— А чи знаєте, пане учителю, що сталося? — спитав загадковим і напів глумливим голосом.

— Нічого не знаю, пане Щітка. А що таке сталося?

— Погане сталося! Зараз довідаєтеся від Чміля, який про це гурмі людей перед Домом оповідає, а мені змерзло було навіть слухати. Ну, і хто такого сподівався! — буркнув Щітка й без слова відійшов, злісно мимраючи та розмахуючи рукою.

Збентежений, Баран приспішив крок і в голові його заройлось від тривожних думок.

Під Народним Домом застав гурток членів організації, які обступили Чміля і щось серйозно дебатували. З облич Баран вичитав пригноблення та почування обиди. Дивувало його, чому Василя Цебринського в гурті не було. Чміль зірвав розмову і кожний звернув очі на учителя в подраженному вижиданні, що той скаже.

— Що сталося, панове, що ви так посоловіли? — спитав Баран без церемонії.

— Та й сталося, пане учителю... Сталося таке, що нікому з нас і не снилося та про що й неприємно комусь згадувати, — відповів Чміль.

— Що б там не сталося, не говоріть загадками, пане Чміль, а просто скажіть, в чім справа, — відповів Баран досадно.

— Та що сталося? Втратилисьмо Володимира! — пояснив, теж досадно, Чміль.

— Що сталося Володимирові? Мав нещасний випадок? Нагло помер, чи що? — майже скрикнув Баран.

— Так, виглядає, що для нас і нашого народу він помер, — сумно сказав Чміль. — Бо хоч він й живе, то це вже не наш Володимир, не наш вихованець, а чужа нам людина. Він уже й не носить свого батьківського прізвиська, — презвався на Волтера де Себрієн. Так, з нього вже француз, Доктор Себрієн! До того ще й оженився з французкою, дочкою якогось багатія в Монтреалі, і то в чужій катедрі. Навіть свою маму й батька соромився на панське вінчання запросити, тільки прислав їм фотографію своєї пари та й газету з описом про те вінчання і весілля, після якого молода пара виїхала на „гоніmun” до Європи. Може там і залишаться, бо пише газета, що Володимир буде спеціалізуватись у Парижі й Лондоні. Може й на славного чоловіка виб'ється. Але батьки його поплакують, замість радити. Їм жалко й соромно, що син не запросив їх на вінчання, — мабуть тому, що на реліфі, мови не знають з панами розмовитись, без панських манер, без фраку й сукні. Правда, казав батько, що у своєму листі Володимир запевняв батьків, що буде їм помагати, але гірка це буде їм поміч! Гірко й нам споминати його — цього доктора Волтера де Себрієн! — докінчив Чміль голосом з відтінком обиди й розчарування.

Кожний повернув очі на учителя. З усіх поглядів визирала цікавість почути, що скаже він у цій справі. Нема сумніву, що всі бажали осуду, як це зробив голова Народного Дому. Баран розумів це і співчував з розчарованими людьми. Пам'ятав ще, як кожний із цих щиро оплескував і його і інших

промовців, які прославляли надійного студента та як вони доброзичливо витрясали з кишень і торбинок останні центи, щоб допомогти йому завершити свої студії в надії, що принесе славу собі і своєму народові. Жаль було сердечних людей, підведених у своїх надіях. Обурення до Володимира за зраду всіх, що його любили й до неба підносили та й за нещастя Галі, яка його найбільш любила й вірила йому, розбурювали почування до пристрасного вибуху, але здоровий розсудок зрівноважив Барана.

— Друзі мої, розумію вас і знаю, що це все болить і обурює вас так само, як і мене, але це ще не кінець світу і хвилюватися поступком та особистими справами Володимира немає глузду. Це, що одружився з французкою, ніякий злочин. Любов не знає расових і релігійних обмежень. Володимир не виняток, бо не один українець у Канаді одружився з дівчиною іншої крові, — і цьому ми не годні зарадити. Це ж не Україна. Канада — це котел, у якому різні раси людей перетоплюються в породу майбутніх канадців, як це твориться і в сусідній Америці. Такий уже закон життя. Нас українців це вражає та болить, бо навіть Україна втратила свою аристократію і безліч славетних людей увисліді мішаних подруж і релігійних переходів у табір національних ворогів нашого народу. Годі тому зарадити, навіть нам у Канаді. Таке і з нашим Володимиром. Я часом думаю, що життя — це гра у карти. Ніхто не знає, яка доля його чекає та яку карту витягне з колоди. Грач надіється на аса, а тут вискочить джокер. Добрий грач від цього не зневірюється, а грає далі, знаючи, що в колоді аж чотири аси і на черговий раз пощастить і йому. Так і нам не слід зневірюватись та нарікати, опускати

руки в нашій культурній і громадській діяльності, бо тоді ми напевно програємо нашу ставку. Залишім нашого Володимира у спокою та побажаймо йому щастя. Це ас, який витягнули інші люди, не ми в цій закутині містечка. Хто зна, може й людство дістало від нас аса. А ми пам'ятаймо, що в колоді, крім джокера, чотири аси, отже граймо нашу національну гру з усміхом та з вірою, що свого аса ми ще витягнемо. Час нам до залі, послухати своїх хороших дітей. Може й серед них ми у свій час знайдемо свого аса, — закінчив Баран і посунув поміж людей до входу Народного Дому, де дівора вже настроювала свої скрипки й мандоліни за кулісами сцени, дивуючись, чому їх учитель спізвився і чому на залі ні живої душі.

СВІЧКА У ВІКНІ

Свят Вечір загостив у хату Марії Миколихи так урочисто, як і до всіх українських хат, порозкиданих по всій Канаді і зокрема по розлогих степах, тепер вистелених килимом білого, пухкого снігу, що по ній розгулювся буйний вітер із своєю піснею. Бездушна природа, як і бездушні люди, торжественних подій не святкує.

Бо й цікава ж була хата Марії Миколихи, відома добре всім мешканцям цієї фермерської околиці в Саскачевані. І не тільки околичним людям: Навіть пасажирів Сіпіярських поїздів, що мчали попри ферму Марії Миколихи, натягали шиї, щоб краще придивитись до тієї реліквії піонерського періоду українських поселенців.

Була це символічна українська хата: стріхою пошита, глиною підмазана, вапном вибілена, приспа під вікном — наче в казці чародієм перенесена з села України та й чомусь залишена в чужій обстанові колишньої канадської пущі. Небагато вже таких хат залишилося на овиді Західної Канади. Позникали вони з панорами цілинних степів і відвічних лісів, як позникали і їхні будівничі — українські піонери, перед ними й перші господарі Канади — індіанці і їх вігмами та стада буйволів, згодом ще й каравани критих возів перших іммігрантів, британців та французів, які витискали з диких степів і індіанців і буйволів. Хвиля хвилю котила. Шкур'яні вігвами, примітивні халупи з колод і пізніші українські білі хатки замінилися в модерні доми дітей — внуків піонерів

Канади. Тільки десь-не-десь видніється ще похила біла хата під стріхою на диво, іноді й на посмішки, молодому поколінню, як ця хатка Марії Миколихи.

Микола Солтис, покійний чоловік Марії, зліпив цю хату п'ятдесят років тому, коли осівся на гомстеді. І та хата теж мабуть була б уже давно зникла з овиду, якби не передчасна смерть Миколи, що десять років тому помер на удар серця. Марія лишилася з доростаючими дітьми, — і про будову кращої хати годі було думати. Потішала себе тільки надією, що Іван, її улюблений син, перейме господарку й усе буде гаразд. Але сталось інакше. Зневірений роками виснажливої праці, спокушений амбіціями міського життя, Іван помандрував знайти собі кращу долю. Куди поїде, не міг сказати, бо сам не знав, де спиниться. Проте, обіцяв заплаканий матері листа написати, а згодом привезти й купку доларів. Роки минали, а від Івана ні листа, ні сліду. Молодшого сина, Миколу, Канада покликала до війська — німців у Франції воювати. Так і загиб десь там на фронті у Фляндрії. Затрималась при Марії тільки русява Наталка, — потіха у старості. До неї пристав бідний робітник, Василь, та й перейняв на свої плечі весь тягар господарки, постійно обробляв гомстед, піклувався матір'ю Наталки, як рідною, і потішав її, що як тільки обробить ферму, візьметься за будову нової хати. Покищо кожне з них Богу дякувало за те, що є. Йшли роки загального безробіття, господарського застою, висмоктували з ферми скупенький прибуток — не про будову нової хати мрії снувати. Той чи інший бідняга в місті і такої не має. Хоч не простора, хоч зі старости подалася, проте тепленька в зимі та привітлива, як і сама Марія Миколиха.

Смерть, що навідається до хати й забере любиму особу, завжди залишає за собою скорбні тіні суму та болісні спогади, а ці з приходом великих свят тимбільш відчуються. Так і тут воно було. В хаті Марії Миколихи смерть гостила двічі, а пропалий Іван залишив додатковий жаль у серці матери й сестри.

Сьогодні Марії не було при печі. Біля неї поралася Наталка — здебільша мовчливо, без звичайної усмішки на гарному личку. Кушала пісний борщ, готувала інші традиційні страви, а скорба просто смак відбирала. В цій торжественній хвилині, коли жінкам звичайно вічі сяють і серце радісно б'ється, Наталці ніщо не було радісне. Її голубі очі потапали в сумі, серце стукало неспокійно у грудях. Чоловік, Василь, також вештався по кімнаті мовчки, з зажуреним обличчям, не знаючи, що почати, — чи сіти сіном стелити, чи жінку розважити. Знав, що тільки сам Бог мав силу якимсь чудом зарадити в їх новому нещасті. Та і як не сумувати? Старенька матір, що так турботливо завжди поралася біля печі під Свят Вечір, тиждень тому нагло захворіла й тепер лежала на постелі в сусідній кімнаті. Двері були відкриті, щоб тепло з кухні доходило до неї і щоб не почувалася самотно. Наталка щохвилини заглядала до матери і слідкувала за кожним її рухом. Оце вже вдруге знесилене серце поклато матір у постіль. Прикликаний лікар наказав держати хвору в постелі й давати пілюлі. Це помагало, але дивлячись на пожовкле обличчя і вигаслі очі матери, Наталці млосьно робилось від думки, що проживши стільки пекла за життя та діставши стільки незаслужених ударів долі, її люба матір безсила далі боротися за своє гірке життя і тепер найменший удар тієї лукавої до-

лі, одне непередбачене потрясення, можуть бути фатальні.

— Наталко, не горить там щось на печі? — перебила матір скорботні думки дочки.

— Тільки олією бризнуло на піч, як пампушки виймала, мамо, — пояснила Наталка.

— А кутю вже заправила, доню? — заговорила знову матір.

— Ще ні, мамо. Зараз і це зроблю. Я вже майже впоралася. Спокійно лежить, мамо, бо хвилюватися вам не добре, — впоминала Наталка, свідомо, що матері не легко лежати у притемненій кімнаті, без руху, в такий для кожної жінки важливий час.

Заправляючи кутю меленим маком, горіхами й медом, Наталці покотилися рясні сльози по зарум'яненому личку. Пригадала собі, як минулого року її матір кутю заправляла, а вона збоку приглядалася. Тоді матір, вона замітила, давила сльози, що тиснулися в її добрячі сиві очі. Кутя і Свят Вечір зроджували стільки споминів, переплітаних радістю і смутком. Солодкий був мід, та гіркий смак куті не одного Свят Вечора...

Наталка застелила сіно на столі вишиваною скатертю і Василь помагав їй розкласти тарілки та інший посуд. Матір знову заворушилась.

— А що тепер робиш, Наталко?

— Цитьте, мамо! Зараз усе буде готове. Стіл уже розложений і Василь свічки застромлює, — пояснила Наталка.

— Добре, Наталко, добре... А скільки тарілок на стіл поклала? — хотіла матір знати.

— П'ять... лише п'ять на цей раз, — відповіла Наталка трохи затривожена, споглядаючи на чоловіка. Матір завжди ставила тарілки на Свят Вечір

для кожного, не забуваючи про покійного чоловіка й синів — Миколу, який спочиває вічним сном у Фляндрії і переворотця Івана, який десь волочиться блудним сином по світі.

— Тільки п'ять, Наталко? А про Івася забула? Що він подумає, якби Бог привів його до дому на Свят Вечір? — докорила Марія.

— Не забула його, мамо, не забула... Як можна його забути? — відповіла Наталка досадно і до себе — тишком: „Пощо себе надією потішати, на Свят Вечір більше болю собі завдавати? Іван пропав... Не вернеться ніколи. Так, як не вернеться ні батько, ні Микола”, — вишепотіла вона та втерла сльози. З самого малку найбільш любила Миколу.

Йй досадно робилося на згадку Івана, тієї Чорної Вівці, що тернем у серці батькам був, від коли його пам'ятала — нераз її до плачу доводив, Миколу побивав, людям усякі пакості робив, а на кінець поволочився у світ, залишаючи за собою погану пам'ять серед людей і рану в серці матері. Ця рана в матері ніколи не гоїлася та й здоров'я підірвала. Безмежна, невияснена, любов матери до свого первородця не тільки відсвіжувала цю рану з приходом Свят Вечора й Великодня, але й удержувала віру в його остаточний поворот.

Невдячний син! — подумала Наталка. Ніколи й не написав, де обертається, що поробляє. Байдуже йому довідатися, що дома діється — чи матір і батько, брат і сестра здорові. Пропав, як камінь у морі. Ніхто не знає, живе ще, чи загинув десь у тінях ночі чужого міста, може в заулку шинку, шпиталі, або й в'язниці? Чого ж ще можна надіятися від ледачого сина, що без найменшої причини й оправдання наг-

ло кидає свій рідний дім та своїх найближчих ради сумнівних пригод? Відай, ніколи не простив батькові, що нераз його насварив, а то й перетріпав, бо ледачив, ліз у погане товариство, до бійки з кожним поривався, словом — ціле нещастя був. А коли втратив сором і вже не помагали докори, ні сльози й мольби матери — потягнувся Бог-зна куди.

І так уже довгі роки ні вістки від Івана. Потім Миколу забрали до війська й погиб на війні. Тепер матір поновно захворіла, може в останнє, — і хотілося б його повідомити, щоб вернувся та хоч перед смертю загоїв рану матері. Тій матері, що так його любить, щодня згадує, ночами хлипає за ним і з надією в серці щороку на Свят Вечір ставить свічку в вікні, щоб показала йому шлях до рідного дому.

Пораючись біля кухні й заглиблена у свої думки, Наталка й не помітила, як її матір тихцем одяглася в недільну сукню та хиткими ногами приволікала до кухні. Спираючись об крісло, Марія пробувала з усіх сил не звалитися з ніг, щоб у таку велику хвилину сісти разом до Святої Вечері, свідома, що це вже останній раз. Обличчя в неї бліде, без краплі крові, очі жевріли вогнем гарячки.

— Мамо! — скрикнула разом Наталка і Василь, підбігаючи до неї.

— Тихо, доню... Василю. Залишіть мене на хвилину, аби кров по жилах розійшлася. Лежачи, ноги деревіють, — все тіло без руху терпне... Мені вже краще... З вами куті покушаю і піду знову в постіль... Покладу тарілку й для Івася, — заявила мати й відсунула руки своїх дітей.

— Я це зроблю за вас, а ви, мамо, сідайте за стіл, — сказала Наталка, безрадно дивлячись на чоловіка.

— Нічого, доню, нічого... Настільки сили ще знайдеться у мене... Івась може вернутися і якби воно виглядало? Снівся мені, серцем відчуваю, що вернеться... Ще малим, коли крутився біля мене за пампушком, який смажила, завжди я йому наказувала: Івасю, пам'ятай про Свят Вечір і де б ти не був, старайся прибути до дому, щоб з нами всіма засісти до Святої Вечері.

Марія нагло схвилювалась і була б упала, якби Василь не схопив її. Хоч сльози котилися по її блідому обличчі, старалася покрити усміхом своє збентеження.

— Дозвольте, мамо, завести себе до постелі, — молив Василь.

— Ох, мамо, пощо ви з постелі вставали? — докоряла лагідно Наталка, вельми затривожена.

— Ні, прошу вас, діти, залишіть мене за столом. Покушаємо куті, заколядуємо, а тоді піду таляжу, — рішуче проказала Марія. — Часом може Івась вернутись до нас... Я добре пам'ятаю, як він мені відповідав: Так, мамо, я не забуду прийти до вас на кутю і пампушки, як буду великий і в дома не буду!... І я певна, що він це пам'ятає і до нас прийде на кутю і пампушки, які так любив... Василью, подай мені цю більшу свічку!

Василь подався за свічкою, а Наталка тулила голову матері до своїх грудей. Мати вся дрижала й Наталка була свідомо її надлюдських зусиль, щоб не податись.

— Вам, мамо, таки б у постіль зараз піти, — молила Наталка матір.

— Ні, доню, я краще почуваюся, як тобі здається. Гріх був би в таку хвилину лежати в постелі і з вами, діти, куті не покушати.

Василь наладив і засвітив товсту свічку. — Поставити на вікно, мамо? — спитав непевним голосом.

— Сама поставлю, Василю, — відповіла, беручи свічку у дрижачу руку. Спираючись об руку Наталки, Марія підійшла до вікна та поставила свічку з такою уважливістю, наче ставила її перед іконою в церкві. — Хай ще раз присвічу Івасеві шлях... Ніч така темна й жахлива... Може зблудити, бо так довго вже його тут не було... так довго, — прошепотіла, стараючись жевріючими очима проникнути заслону ночі.

Минулими роками в таку хвилину Марія не тільки ставила свічку в вікні, але завжди знаходила причину вийти на двір, щоб постояти трохи, послухати й поглянути на шлях, чи часом не надходить її Івась, — може й тому, щоб трохи поплакати перед кутею та при столі не хлипати — не тільки за ним, але й за покійним чоловіком і Миколою. Але Івась не надходив. Марія верталася до хати з пригаслими очима і, здавивши біль у серці, сідала до Святої Вечері. Вже потім шукала розради у своїх сльозах на постелі в темній кімнаті.

Так було кожного разу на Свят Вечір. І чимало вже тих свічок дарма вигоріло на вікні. Кожного року під Свят Вечір у серці матері свіжа надія на поворот сина відтлівала, як придушена іскра при подуві вітру, щоб зчерги знову пригаснути й дотлівати у попелі надій.

Дивлячись тепер на виснажену, тремтливу постать матери, її жалісні очі й обличчя, що їм світло свічки придавало смертного вигляду, Наталці защемило серце й, відвернувшись до стіни, вона тихенько заридала.

Довго й напружливо вдивлялися очі Марії на довгий шлях, намагаючись проникнути нічну тьму, добачити темну тінь у русі на тлі білого снігу, серцем відчутти близькість сина. Жадно ловила звуки, що долітали зі шляху та й швидко губилися в шумі вітру. Чула придавлене хлипання Наталки. Це схвилювало її і боялася, що подається та покотиться з ніг. Свідома, що востаннє світить свічку у вікні на поворот синові, добувала з себе решток сил із шепотом молитви, щільно оперта руками об підвіконня, бо ось собака сусіда раптово заголосила й довшу хвилину гавкала й скавуліла.

— Наталко! Василю!... Щось чорніє на шляху... То наш Івась, — скрикнула Марія і заки хто отямився, кинулася у двері.

Морозний, сніжний вітер вдерся у хату, згасив свічку у вікні та звалив Марію на долівку. Наталка з криком припала до мами. Василь запер двері й поміг жінці підняти матір.

— У постіль, Василю, у постіль маму! — голосила Наталка.

— Не в постіль, молю вас, діти!... За стіл мене посадить... Чуюся краще... Не хочу, щоб Івась застав мене в постелі, — благала матір.

Не було ради. Василь глянув на Наталку й без слова посадив матір за стіл, готов кожної хвилини підхопити її. Марія дивними очима вдивлялася в погаслу свічку. Наталка й Василь стояли безрадно поруч матері.

— А вам що сталося? Сідайте до Святої Вечері, діти! Помолимось і куті покушаємо, яку Наталка так добре заправила. Може й заколядуємо, — докірливо сказала Марія, а коли ті станули за столом, почала хреститись. Пробувала почати молитву, але з

хвилювання закашлялася болізно, поблідла ще більш, хитнулася і якби не Наталка, була б знову покотилася. Василь кинувся за водою, а Наталка в розпучі пробувала відтирати ослаблену матір.

Ніхто в хаті й не помітив, як у вікні мигнула тінь. З нічної пітьми висунулася снігом обкурена постать і її обличчя припало до відмерзлої шибки, очима жадно вдивляючись в освітлену кімнату. Ніхто в хаті не помітив її. Зайняті Марією, Наталка й Василь не вчули теж, як сінешні двері повільно відчинилися і снігом овіяна темна тінь з'явилася в кімнаті.

Наталка перша здригнулася від появи несподіваного гостя і з жахом витріщилася на примару людини, — на викривлену її постать, обгорнену драгим плащем, на присивілу, скудовчену чуприну над маскою зарослого обличчя, що нагадувало більш мерця, як живого, на його запалі, вигорілі очі, які тепер припали до оmlілої. І Наталка відчула, хто це нагло з'явився в хаті.

— Івась! — скрикнула неймовірним голосом.

На крик Наталки Марія підняла голову і її очі спинилися на обличчі сина.

— Івась! . . . Мій Івась! — загомоніла вона нетужемним голосом. Намагалася встати і кинутись до сина, але не змогла.

— Мамо, моя люба ненько! — прошепотів Іван і припав до ніг матері, цілуючи її дрижачі руки, якими торкала його щоки, облиті сльозами, наче бажала впевнитись, що то не привид, не сон . . .

Наталка й Василь німо дивилися, як радісно матір пригортала до грудей голову свого блудного сина та обцілювала його обросле обличчя.

Крізь засльозені очі Наталка бачила жалюгідну, зламану постать свого брата і не могла уявити собі,

як він міг допуститися до такого стану й так замолоду постарітися. Тільки людина, що вибула роки в тюрмі чи шпиталі та була виметена долею на людський смітник, щоб валятися у бруді й голоді та покутувати за гріхи розгульного життя молодих років, могла так виглядати. Вигаслі очі, що тепер виціджували зі свого дна жалісні сльози, знищене й пожовкле обличчя німо свідчили, що Іван за ті роки пережив не одне горе і якщо грішив проти кого, то найбільш проти себе. І дивлячись на його сльози, Наталка подумала, що не зважаючи на все, брат її не втратив ще всієї своєї душі та любови до рідної матері, переміг свій сором, порвав усі пута, що сковували його довгі роки з грішним життям і по мужньому вернувся до рідного дому. Жалко стало нещасного брата. Хотіла теж припасти до нього та тепло привітати, але мати з рук його не пускала. Як кожна матір, вона не дбала, як син виглядає, не розумувала, а повним серцем раділа, що її блудний син таки до неї кінець-кінців вернувся — і була щаслива. Все інше не існувало тепер для неї.

— Я знала, Івасю, що вернешся до дому, — шепотіла матір. — Привітайся з Наталкою. Мала ще була, як ти лишив нас. Бачиш, як вибуяла в гарну молодицю. Привітайся і з Василем. Це її чоловік і наша підпора. Це все, що з родини лишилося. Наш тато помер, а Микольцьо загинув на війні, — додала та й замовкла. З очей їй ринули сльози.

— О, мамо люба, простить мені, простить... Не гідний з мене син... Проклятий я, але хоч ви простить мої гріхи супроти всіх вас, — благов розжалоблений Іван.

— Цить, Івасю! Добре, що ти вернувся. Бог тобі простить, а ми тобі вже давно простили... Ну,

Наталко! Василю! Досить сліз. Вітайте Івася і садівть його за стіл. Це ж Свят Вечір! Кутею поділилось, заколядуємо разом і Богу подякуємо, що вернув нам Івася, — наказала Марія, втираючи сльози. А Іван несміло кинувся вітати сестру і її чоловіка.

За останніх двадцять років іще ніхто не бачив Марії Миколіхи такою щасливою, як у цій хвилині. І веселою, всупереч до знеможених слабкістю і старістю сил. Кутя теж ніколи й нікому так не смакувала. Кушаючи по зернятковій кутю з маком і медом, Марія не здіймала очей з Івана, всміхалася та приказувала:

— Дякуючи Всевишньому, я знала, що прийде час і ти, Івасю, вернешся до нас... Я тобі, сину, не раз під Свят Вечір пригадувала — ще тоді, як ти малим хлоп'ятєм був і сіпав мене за фартух, щоб пампушка дати, які я смажила. Я казала: Пам'ятай, Івасю, як виростеш, кудись виїдеш, завжди на Свят Вечір до мами вертайся, де б ти не був. Я для тебе поставлю свічку у вікні на Свят Вечір, щоб дорогу тобі освітила... Пам'ятаєш, Івасю? Он, бач, і на цей Свят Вечір свічку змогла поставити у вікні, — докінчила Марія і шукала очей сина.

Іван, зиркнувши на матір, намагався щось відповісти, але слова боляче давили в горлі. Все, на що міг здобутися, було лише гірким усміхом. Він швидко опускав очі вниз і, схиливши голову над миску, підносив ложкою до уст кутю, в яку котилися його сльози...

І ПОХОВАЛИ МАМУ ПІД БІЛОЮ БЕРЕЗОЮ

Серед ночі Маланка захворіла на апендикс, постогнує з болю, зсувається з постелі та важкими ногами потемки вибігає надвір. З неї викинуло вечерю і вона довго не вертається до хати. Василь Павлик, чоловік, світить лампу й заклопотаний вибігає за нею.

— Що тобі, Маланко? — питає.

— Не знаю, Василю. Голова ще від вечері болить. Страшно млоїть. Горячка розбирає. Ніколи я ще так погано не почувалася. Може кінець мені приходить, — проскиглила.

Затрівожені сини, Олекса й Петро, дочка Калина, — всі скупчились біля матери, але вона успокоїла їх та веліла чоловікові згасити лампу. Діти залишили матір з батьком, але ніхто з них уже не міг заснути, бо до ранку чули болісні стогони матери.

Вранці Маланці погіршало. Старший син Олекса відвів батька в кут кімнати і твердим голосом заявив, що матір треба рятувати, — завезти хвору до шпиталю в Атабасці. Батько притакнув синові, але Маланка вчула слово про шпиталь і на весь голос закричала:

— Ради Бога, не беріть мене до шпиталю! Нехай уже помру на своїй постелі, у своїй хаті, біля вас усіх...

— Не говори про смерть, Маланко! Ми хочемо тебе рятувати, — зацитькував Василь.

— Ми любимо вас, мамо. Не знаємо, на що ви заслабли. Тільки лікар може пізнати й допомгти. До шпиталю люди звичайно йдуть видужувати, а не вмирати, — запевняв матір Олекса, а брат, сестра й батько притакували, хоч сльози котились їм по обличчях.

Помітивши сльози дітей, Маланка і собі залилася слізьми та залементувала. Не зважаючи на її протести, сини винесли матір до готового воза та ніжно поклали її на сінник.

— Прощайте, діти мої любі, та не забудьте поховати свою маму під березою у моєму гайку, — скигвила Маланка, хитаючи рукою в їх сторону, поки і вони і хата не зникли з овиду.

Щоб здавити власний біль і напір сліз та приглушити ридання жінки, Василь хльостав коней кінцями повід і несамовито горлав на них, щоб скоріш гнали та під вечір довели слабу до Атабаски. Лячні були ці перегони за життя і смерть жінки. Дороги примітивні, віз підскакував по вибоях і кожний раз Маланка скрикувала з болю. Коні покрилися піною. Василь мусів часто зупинятись, щоб коням дати віддишку, доглянути й потішити дружину. Самий переживаючи розпуку, він з досади проклинав погані шляхи та недолю гомстедовця в цій дикій частині Канади, де можна хворому загинути без лікаря, як зраненій тварині в пущі.

Стемнілося. Зірки і круглий місяць освічували шлях. Василь не чув уже рук, ноги йому здеревіли, в очах темніло. І коні вже не чвалали, — ледве тягнули віз рівною, шутрованою дорогою. Знак, що під'їздили до Атабаски. Шептав молитву подяки Всевишньому та потішав Маланку, що незабаром заопікується нею лікар і може завтра повезе її до

дому. Але Маланка чомусь не відзивалася. Заснула, бідненька! — подумав, але й пригадав нагло, що вже від довшого часу не зойкала з болю. Зжахнувся на думку, що може жінці погіршилося й гукнув на коней, щоб побігли.

Під лічницею Василь зіскочив з воза, влетів у будинок та несамовито закричав, щоб рятували жінку. Молодий лікар оглянув Маланку на возі й велів занести її у рятункову кімнату. Важка була Маланка. Лікар пізнав, що сліпа кишка трісла й отрутна речовина розпливалася вже по всьому тілі. Пояснив Василю критичність справи. Той дав дозвіл провести операцію, молив лікаря рятувати життя неприємної. Медсестра відвела його в сусідню кімнатку ждати на вислід операції. Не довго й довелося чекати. Коли лікар вернувся з медсестрою, Василь глянув на їх обличчя, — і завмер.

— Дуже жалую... Запізно було врятувати, — заявив лікар співчутливим голосом.

Василь збілів і покотився на долівку. Оглянувши його на канапі, лікар вирішив, що наглий шок і виснаження знепритомнили його. Наче у сні Василь відчував дотик жіночої руки, чув голос лікаря і пробував підвестися, але не міг навіть розкрити повік. Прижмуреними очима сліпав на медсестру, що мокрою ватою змивала жилу в його руці, на лікаря зі шприцом біля нього. Лікар зрушив його.

— Не заморюйте мене! — скрикнув Василь. — Зараз встаю. Я ж здоров. Не знаю, чому й пам'ять втратив, — додав, сідаючи на канапі.

Лікар усміхнувся, поклав шприцу на столик і з шафки вийняв пляшку бренді та добру чарку.

— Замість голки, випийте. Ви здорові, тільки поражені й украй виснажені. Раджу вам залишитись тут до ранку, — дораджував.

Бренді підсилила Василя. Пригадав своїх вимучених і голодних коней, небіжку Маланку.

— Годі мені тут ночувати. Мушу коней доглянути. Вранці поступлю по свою небіжку. Всім вам дякую за спробу її врятувати, — відповів Василь дрижачим голосом і хиткими ногами подався у двері, навіть не помітивши засльозених очей медсестри.

Посоловілі коні терпеливо ждали на його поворот. З серцем припав до них, гладив їм носи та шиї.

— Дарма вас вимучив, мої булані! Покійна моя Маланка з нас усіх найбільш розуму мала. Нещасна бажала Богу духа віддати у своїй хаті, з нами всіма на віки розпрощатися, а тут...

Голос йому зірвався, слова здавило, болізно захлипав. Дехто з прохожих спинявся, питає, що сталося. Василь отямився, звернув кінсьми до заїздного дому, заплатив конюхові, щоб той напоїв і нагодував коней, сам перекусив хлібом і ковбасою та покотився на сіно перемучити ніч. Важко було йому твердо заснути. Небіжка привиджувалась, він марив і прокидався то з плачем, то з криком, піт зливав цілого.

Зірвався вчасно вранці, обслужив коней, сам перекусив залишками в торбі й вийшов на вулицю в надії, що розпитає про священика, щоб гідно похоронив небіжку. Думає зустрінути будьякого українця, щоб порадив йому, а тут годі пізнати когось, схожого на українця, почути звук рідної мови. Чути тільки англійську і часом французьку. Мабуть зарані шукає. В цій хвилині рад би й жида надибати.

Пригадав собі, що в містечку є кілька жидівських крамниць і подався до найближчої.

Перед крамницею пара робітників ждали на відчинення. Милі звуки рідної мови втішили Василя. Привітав їх і розповів про свій клопіт.

— Жалко вас, очень жалко, але рідного попа тут і зо свічкою не знайдете, — пояснив старший робітник з товстими вусами на широкому обличчю.

Зневірений до краю, Василь подякував робітників, утер сльозу та подався до похоронного заведення. Купив труну не таку, яку бажав і на яку небіжка собі заслужила. Грошей не ставало. У шпиталі заплатив лікареві останніми центами, решту обіцяв донести. Розпрощавшись з усіма, Василь завернув коні в напрямку свого гомстеду.

Сидячи бездушно на возі, він коней уже не підганяв, — не спішився привезти дітям маму у труні, щоб похоронити її під білою березою в її улюбленому гайку... засипати тлінні мощі землею у ямі, як яку звірину, без священика й рідної відправи... Так може і його самого колись діти похоронять — закопають у цю чужу та дику землю, як уже закопано чимало безталанних гомстедовців — мамів, татів і дітей у первісній пуші Канади.

Поплакавши трохи за покійною, його наскочила люта досада й він на повний голос став проклинати весь несправедливий, жорстокий світ. Голос розпуки лунав по пралісі, полохав птиць з дерев, бентежив буланях. Найбільше ж проклинав чужих панів і гнобителів у рідному краю, які не давали народові дихати свободним, гідним життям, змушуючи незчисленні тисячі нещасних людей покидати на віки рідні місця та з важким серцем мандрувати у чужі, невідомі їм країни в притаєній надії, що там

знайдуть собі і своїм дітям кращу долю-свободу. Не забув проклясти цісарів і царів, що потурають сваволі своїх панів. Гірко дорікав і церковній владі в рідному краю за її недбальство до того, щоб маси імігрантів не залишались без духовної опіки священиків — новонароджених хрестити, молодят вінчати, покійників хоронити, потішити в нещасті, порадою послужити, дітворі зберегти рідну мову й пісню. Ніколи в житті Василь не гнівався так на всіх і вся, навіть на речі, які досіль вважав за неторкальні і „святі”. А тут і небеса нагло потемніли, заблискали і громами вдарили по природі, ще потім і розплакались рясним дощем. І рясні сльози котились по обличчі Василя, а дощ змивав його сльози та труну покійної Маланки на возі...

Стемніло. Коні насліпо ступали непевним шляхом, тягнучи віз крізь калюжі, вибої, невидимі завади. Виснажені й голодні, вони напружували останні сили, щоб дотягнути свого доброго пана до хати. Василь не підганяв їх, віжки звисали в його закостенілих руках.

Нераз казав Василь дітям, що нещастя одинцем не ходить. Не стямився він, як на скруті горба колеса попало у вибоїну, труна переважила віз і разом з возом і ним покотилась у баюру рова.

Нещастя на хвилину приголомшило Василя. Очунявши, успокоїв коней, стріпав із себе грязь та з допомогою коней підвів віз на колеса. На вид труни в баюрі залився сльозами, що зазнавши стільки гіркої долі в краю і Канаді, покійна Маланка мусить і після смерті перейти таку негідність. Кинувся висаджувати труну на віз. Важке було це завдання. Небіжка переважувала його на яких 50 фунтів, а в

цій хвилині він сам почувався пів-живий. Але й годі було залишити покійну в баюрі на сором собі й дітям. Пам'ять про роки тихої любови Маланки зрушила його на надлюдську спробу висадити труну на віз. Довго намучився й обталяпався ввесь поки вдалося йому підняти труну одним кінцем та причалити до містка воза. Але й нагле зрушення воза зрушило нервових коней, вони сіпнули возом і труна знову злетіла в рів, шарнувши ще його литку. Заревів з болю й розпуку, скочуючись на труну.

Піднятись на ноги не стало сили. В очах у Василя потемніло, відчував, що і йому приходить кінець. Втративши Маланку, в цій хвилині було йому байдуже — померти та духом полинати за нею в невідомий світ Всевишнього, дарма, що зі сконом у баюрі, самотно в пущі, пересякий до нитки, заболочений. У своїм отупінні припав до труни та почав покійній Маланці сповідатись за все, чим провинився за життя з нею: запевняв, що любив її більше, як умів це словом і ділом виявити; благав прощення, що не послухав її благань до шпиталю не везти, а залишити на своїй постелі померти та врешті оправдував себе, що не стає йому сил висадити з води її труну на віз й завезти до хати, щоб разом з дітьми гідно її поховати під березою в гайку...

Більш шептати не міг. Зморило. Склонив голову на труну і запався в якийсь очманілий сон. Мав враження, що повільно вмирає... Не пам'ятав Василь, як довго морив його сон. Але коні таки розбудили. Наполохані виттям вовка, почали іржати й бити копитами в віз. Здавалося, що втечуть з возом і залишать його в калужі з труною. Ця думка зірвала його на ноги. Зі стоном піднявся, заспокоїв і випряг буланих від воза, накрит їх дергами, прив'язав

до колеса, а відтак сам видряпався на віз, обвинув себе коцом і змісця заснув...

Ясне сонце піднялося над цілиною і ogrіло обличчя Василя. Зморений і в лихоманці, він маячив усю ніч, зривався з криком і знову поринав у твердий сон. Не чув ні гомінкого життя лушчі, ні іржання виголоднілих коней, ні теплих лучів сонця на своєму обличчі. Не чув і затурбованих голосів чоловіків, які кликали його збудитись. Аж один з них сильно потряс його, він розплющив очі й зацокотів зубами.

— Чого... чого хочете від мене? ...Хто ви?
— вишептав Василь і замкнув очі.

— Не засипляйте! — крикнув незнайомий, підводячи знову Василя, а коли той розплющив очі, пояснив: — Називаюсь Юрій Деркач, а це мої сини, Микола й Гнат. Ми в дорозі до Атабаски. Що скоїлося?

— Я... я Василь Павлик, а у труні моя небіжка Маланка. Везу її поховати, мій гомстед може пів дня дороги звідси... Просто на північ, — вицокотів Василь і розплакався, як дитина.

— Успокойтесь, брате. Дякуйте Богу, що вчас вас знайшли. Микола відвезе вас і покійну до дому, а я з Гнатом поступлю до вас на повороті, — запевнив земляк.

Деркач гукнув на Гната підгодувати коней, а Миколі велів принести торбу. Взявся до Василя, але той цокотів лиш зубами й на вид ковбаси відвернувся. Тоді Деркач устроїв йому шийку пляшки в рот, наказуючи тягнути до схочу прозоре течиво. Закоштувавши вогненного ліку, саморобки Деркача, Василь не міг відчепитись від пляшки.

— Досить того! Тепер мусите закусити! — крикнув Деркач, підводячи його.

Підкормивши трохи зустрілого, Деркач з сином стягнули з Василя перемоклі чоботи, оверолі, вовняну сорочку, верхню і спідню, та овинули його своїми теплими коцями. Алькоголь уже розігрів Василя і він почав на зміну скиглити, заливати себе сльозами та затягати хрипким голосом „Вічная Пам'ять”, а тоді занімів і застиг блаженним сном...

Коні були нагодовані й запряжені, Деркач з синами висадили труну на віз. Батько вишептав молитву й синам покотились сльози. Змиваючи з грязюки труну неznаної їм мами, дивлячись на нещасного вдівця біля неї, юнаки подумали і про свою матір, яку залишили самотню й беззахисну багато миль звідсіля...

— В дорогу, Миколо! Доглядай Василя. Ослабне, заливай його самогоном і заговорюй. Завтра поступимо по тебе, — наказав батько і Микола з усміхом та помахом руки розпрощався.

З сумерком пристанув Микола під хатою Павликів. А там уже другий день сини й Калина зажурені виглядали матері та батька. Вже й посумніли, мовчазно поводитися, догадуючись найгіршого. Одна Калина не тратила надії та часто звертала сині очі на шлях. І ось при вечері почула скрипіт воза та припала до вікна. Вже хотіла скрикнути з радості, але голос застиг у горлі на вид чужого й чепурного парубка, який зіскочив з воза й допитливо розглядався. Украй збентежена вибігла на двір, а побачивши труну й бездушного батька біля неї, несамовито скричала.

Схвильовані сини побіліли на вид труни і скуленого батька. Олекса припав до Миколи.

— Я Микола Деркач. Пізніш усе розкажу. Ваш батько тільки спить у гарячці. Всім серцем співчу-

ваю вам. Краще заопікуйтесь батьком, а я вже коней догляну, бо бідні ледве на ногах стоять, — сказав і взявся випрягати коней.

Сини занесли батька до хати в постіль. Калина заридала на його грудях. Батько розкрив очі й на вид ридаючої дочки й засльозених синів намагався піднятися:

— Ну, чого розплакались? Краще за покійною мамою плачте, а мені дайте щось з'їсти. Ввесь день нічого не їв, тільки заливався доморобкою. Пересплюсь добре і рано встану поховати нашу маму, — сказав по батьківськи.

Сини вийшли принести труну до хати, Калина обмила батька й подала йому теплу вечерю.

При світлі воскових свічок сини й дочка, разом з Миколою, перебули всю ніч біля відкритої домовини спочилої матері. Олекса вмовляв Миколу йти в постіль, бо виглядав вимучений.

— Дозвольте мені разом з вами вшанувати вашу покійну матір. У мене теж мама. Всіх мамів шаную, як рідну, — відповів той.

Важко було Миколі уявити собі будьякий сон і ще важче було залишати засмучених синів і заплакану Калину, від якої не міг очей відірвати. В житті такої вродливої дівчини ще не бачив. Бажаючи розважити всіх, розповів їм про нещасний випадок їх батька серед шляху, потім про свою родину та різні клопоти й пригоди на своїм гомстеді, поки розвели господарство. Гуторив, що на ум находило, а про себе найменше та тихцем радів, що Калина очей з нього не зриває, ловить кожне його слово, як і Олекса й Петро. І так ніч скоро минула. Зі світанком півні дали про себе знати, збудили Василя. Не звертаючи уваги на нікого, він припав до небіжки та по-

чав на весь голос лементувати, розсипуючи сльози по обличчі покійної. Олекса відвів батька.

— Цитьте, тату... Завчасу вам з постелі зриватися. Ви ще в гарячці. Ми вас покличемо, коли час прийде, — заговорював лагідним голосом.

— Чому ж, сину? Треба вашу покійну маму поховати, а мені трохи посидіти при ній, ще трохи поплакати, — відповів Василь, опираючись.

— Пізніш, тату... Роса зникне, маму прибережмо, могилу в гайку викопаємо, а покищо вам, тату, треба свої сили скріпити, — вже твердим голосом заявив Олекса.

Василь виривався з рук сина, викрикуючи. Калина й Петро помогли Олексі уговкати батька та покласти в постіль.

Благородне сонце піднеслось понад гайок покійної Маланки, рясна роса зникла з трав, ліску й городу. Калина пішла між кущі нарізати пишних троянд і квіток, які небіжка матір так любляче насаджувала і плекала.

Тимчасом Микола поміг Олексі викопати могилу. В ліску зрубали найстаршу березу, витесали хреста. Олекса присягався, що у свій час поставить на могилі матері мармуровий хрест, щоб і його діти пам'ятали, де спочиває їх бабуса. Докраю схвилюваний, Олекса проклинав і брутальний світ, і недолю гомстедовця, коли матір доводиться закопувати в сиру землю, як тварину в лісі, без релігійної відправи. Микола співчував йому.

— Успокойся, Олексо! — потішав його. — Почекаємо на мого батька та похоронимо спочилу, як належить. Мій батько краще від попа похоронив не одного покійника. У старому краю він був дяком

і визнається на похоронній відправі. Пождімо на батька, бо не простить ні мені, ні вам, — казав Микола.

Усі нетерпляче ждали на Юрія Деркача. А той блудив без Миколи, який знав усі дороги, поки врешті добився з сином до гомстеду Павликів. Василь обцілував Деркача. Калина поцілувала його руку, а її брати не могли знайти слів, щоб висловити подяку. Деркач підступив з пошаною до труни покійної Маланки й ревно помолився за її душу. На його знак, молоді підняли труну й понесли до готової могили. Деркач з синами виспівував похоронні пісні. Сини й Калина заходились з плачу. Служебника не було, але Деркач на пам'ять відслужив похоронну відправу. Сини приспівували. Гріб засипали землею і квітами. Деркач виголосив надгробну промову, щоб достойно відправити покійну у кращий світ і підбадьорити ридаючого вдівця та півживих з болю синів і дочку. Микола підвів розхлипану Калину і майже на руках поніс її до хати, шепчучи їй слова потіхи й розради, присягаючи посвятити їй своє життя та зробити її щасливою. Важко було відорвати Василя від свіжої могили. Він млів і хотів вмерти на могилі Маланки. Олекса з Петром ледве відвели його до хати.

І так поховано покійну маму, незамінну подругу вдівця, під її білою березою в гайку, щоб біла береза, тополя, сосна й дика кедрина далі приспівували їй сумну пісню природи, вже у кращому, світлому світі на висотах, де вже немає болю й гіркості цьогоземного життя, бо там тільки прозора вічність всесвіту та Бог Всевишній.

КОЛЕСО ДОЛІ

Поспішний поїзд гнав до Галіфаксу. Це один з відомих портів Канади для тисячів старих і новіших українських переселенців із різних частин України. За кращих часів Галіфакс, як і інші атлантийські гавані, уявляв собою двері до обітованої землі, кращого життя і долі. Тепер, у грізні дні великого безробіття, ця гавань стала задніми дверима, якими Канада викидала небажаних, іноді зухвалих і небезпечних, імігрантів до їх рідних країн.

Максим Рибак був одним з тих небажаних імігрантів, що їх викидали. Він і сидів у тому поїзді, що мчав до Галіфаксу, — для нього і ще кількох депортованих імігрантів небажаного та невідхильного місця призначення, де мали його перевести, закутого, на пароплав і відіслати з соромом до Старого Краю і ще старшої біди. Для нього колесо долі повернено взад.

Свідомий своєї клятої долі, Максим сидів у вилітній частині вагону для курців і понуро глядів у вікно на картини осіннього краєвиду Східної Канади: зелені ще луки й пасовиська, на яких випасались расові корови; просторі лани, що давали фермерам обильний збір усякого добра, на яке так мало було ринків збуту; затишні гайки й сади, що скривали чепурні хати й інші господарські будинки; ріки, озера, ліси, гори, села й містечка, — все те миттю пробігало поперед його очі, наче фільм на екрані.

Інші пасажири може й подивлялися цікаві види на тій кольористій ленті. Був час, коли й Максим подивлявся їх, коли надії росли та відблескувалися в його карих очах. Тепер ті очі посумніли відтінком гадок і одчаю людини, що знайшлася на роздоріжжі життя і смерті. Він примикав очі, сціплював зуби, щоб не розкритись голосом протесту — протесту проти всіх тих, що скривдили його та не дають йому і його родині жити, як слід чесним людям. Крізь його розбурханий ум з уяви не сходила його сердечна Марійка і трое маленьких голубят-діточок, яким не зможе навіть гостинця привезти, хоч по одному цукоркові, хоч по помаранчі. На сором Марійці, дітям, усім у селі він вернеться з порожніми руками, під конвоєм жандарма. І буря в його грудях розгорталася, вимучений ум шукав якоїсь логічної відповіді...

В уяві Максима рідна хата, — похила, обкурена й убога, як багато інших хат і людей, що століттями німо зносили свою біду в тій мальовничій частині Карпат, з якої користали хіба чужі барони й поміщики. Він прийшов на цей нещасний світ у тій хатинці та прожив у ній не одну радісну й гірку хвилину — більш гірких, як радісних... Був ще й клптик землі за хатою, з якого батьки добували гіркий шматок хліба, щоб удержати себе й дітей на поверхні життя. Нераз доводилося і голод терпіти. Часом не було чим заплатити податку і жандарм погрожував, що заберуть єдину корову, а як буде треба, — перину, подушки, все, що знайдуть у хаті. Рік-річно батько виїздив — то на Угорщину, то до Прус, щоб до дому привезти малий заробіток на податок і інші довжки. Коли батько вже знемагав, він сам їздив на літні роботи до Прус і в Угорщину. Дехто з села

виїхав до Канади, в листах до рідні писали чудесні речі про невідому йому, далеку країну. Мріяв і він виїхати до Канади в надії, що таким чином удасться йому поставити кінець біді, до якої немилостива доля прикувала його батьків і його з ними.

Велика світова війна розвіяла його мрії. Чужий йому цісар, Франц Йосиф з Відня, забрав найкращих легінів у селі, і його з ними, проливати кров за справу, якої зовсім не розумів і якої ніхто ніколи йому не вияснював. Гамував сльози пращання з любою матір'ю і старим батьком, непевний, чи ще побачить їх та й чи сам живий вернеться. Довгі роки на фронтах — вістки від батьків не мав. Вже під кінець війни італійський шрапнель зранив його. Місяць часу у шпиталі у Відні гоїли його рани, вернувся інвалідом у рідне село.

А село важко було розпізнати, — хати здебільша в згарищі, з деяких і сліду не стало. З рідної хати знайшов тільки звалища, обсмалені бальки стирчали довкола широкого вибою. Довгу хвилину стояв він прикований до землі, з очей котилися сльози. Скоро і люди обступили його.

— На цвинтарі, під хрестом, знайдеш, Максиме, свою неньку й тата, — сказала дрижачим голосом бабуся Текля, стискаючи його руку.

На цвинтарі Марійка допомгла йому відшукати спільну могилу його батьків. Була неділя і вона прийшла доглянути квітів на могилі своєї матері. Марійка Гердан відразу його пізнала. Він не пізнав її, бо за час війни вибуяла у струнку, вродливу дівчину. Разом з нею помолився на могилі батьків. Знайшли лавку під липою та почали розкривати свої душі. Повдовіла матір Марійки померла першого року війни і вона сиротою пішла на службу у дворі, де жи-

ве й досі. Довго розказувала Марійка про страхіття війни та горе, яке пережила по смерті матери, а коли скінчила, ніжно взяв її руку та почав розповідати про свої нещастя, не зводячи з дівчини своїх тужних очей. Ще ніколи в житті не відчував такої близькості до чужої людини, як у тій хвилині до Марійки. І не тільки спільність неволі й взаємне співчуття еднали їх! Пращаючись з нею, знав, що без неї не хоче жити. Бачив і в очах Марійки вогники, які подавали йому стільки надії. Від тієї хвилини думав і мріяв тільки про Марійку. У вільних днях сходились увечорі у затишнім кутку поговорити, налюбуватись собою, трохи помріяти, посумувати й розрадити себе піснею.

І враз — ще одна розлука! Австро-угорська імперія тріснула на шматки, з яких була штучно зліплена та бережена тисячу літ ні людським, ні Божим правом. Українці, поляки, чехи й інші поневолені народи проголосили самостійність. Західна Українська Народня Республіка формувала армію на оборону рідної землі. Одного дня до села приїхав старшина Української Галицької Армії по добровольців. На майдані кинув палкий визов стати на захист рідної країни і, за прикладом Максима, десять ветеранів і молодих легінів визов прийняли. При прощанні Марійка ридала на його грудях, ридали інші дівчата, жінки й матері.

Два роки тужливо ждала його Марійка, поплакувала під липою, навіть не знала, чи вернеться до не, чи залишиться і далі сиротою. Потім щераз ридала радісними сльозами на його грудях, коли щасливо одного дня несподівано вернувся. Розповів їй, як усю Україну з легінями перемаршував — з одного

бою у другий. Замало було козаків і легінів, не стало ні куль, ні ліків устоятись навалі ворожих сил, які наступали з усіх сторін, щоб у крові погребати відзискану волю України.

І так вернувся Максим до Марійки, звалищ рідної хати, нової, більш жорстокої неволі. Темні були вигляди на краще життя, а про щастя годі й мріяти. З кожним днем життя ставало гірше, але жити, мріяти й боротись за кращу долю мусів, як мріяли та боролись і його батьки та предки від непам'ятних віків. Пройшли місяці, поки з бідною й допомогою добрих людей зміг звести нову хату на руїні старої та розвести скромне газдівство. Тоді й звінчався з Марійкою, щоб разом боротись за кращу майбутність, ділитись радісними й сумними хвилинами, терпіти спільно біду.

А тій біді кінця не було. Румуни, нові поневолювачі, стократ гірші від попередніх, над людьми знущаються, останню сорочку за податок стягають, румунщать дітвору, переслідують молодь, батьків арештують і побивають, — небаром Буковину в пекло перетворили. Безраді бідаци наймалися на малоплатні роботи, куди попало, а ті, що могли, виїздили до Америки, Канади та в інші далекі краї з надією поліпшити долю своїх рідних. Були й такі, що довше не могли стерпіти біди — вішались, чи подавалися в ліси до розбишак.

Після чотирьох років щастя з Марійкою, гіркого щастя в біді, Максим знайшовся на краю розпуки. Не міг уже спокійно дивитись на щоденні злидні Марійки та троїх діточок. Нераз цілу ніч товкся в муках й до шалу напружував ум у надії, що знайде якийсь вихід з цього стократ заклятого колеса долі. Часті сльози Марійки німо свідчили про її терпіння.

Були хвилини, коли його поривало податися в ліси й гори і, як Довбуш, бити ворогів народу — бити всіх тих, що не дають людям жити в мирі й свободі, брутально поневолюють і, як глитаї, наживаються на поті, сльозах і крові нещасних жертв.

Одного дня до села вернувся з Канади Олекса Пристай, родич Марійки. Чотирнадцять років прожив у Канаді і привіз пачку долярів на розбудову свого господарства. Це був один з тих рідких нуждарів у селі, що мав відвагу розірвати зачароване колесо і щасливо вернутися до родини. Щодня заходив Максим з Марійкою, щоб ще раз почути казкових оповідань про невідому, райдужну Канаду, — Пристай умів малювати словами картини цього, для кожного бідняка обітованого краю, коби лиш мав відвагу й за що туди поїхати.

І Канада зачарувала Максима. Це слово не сходило з його уяви. Навіть у снах Канада переслідувала його перебільшеними картинами життя в новому, казковому світі, — все те, що чув від Олекси і про що сам увесь час мріяв. Прийшов день і він вирішив виїхати до Канади. Олекса це рішення схвалив, навіть з'обов'язався оплатити йому дорогу та вистаратись потрібні документи. Марійка трохи поплакала але вкінці згодилася, — іншого виходу з біди не було. Після двох місяців заходів, під весну, Максим залишив рідне гніздо, сльозами залиту Марійку і дрібні діти та поїхав до Канади. Гірко було лишати і любих діточок і сердечну Марійку, але в душі молив Бога, щоб дозволив щасливо до них вернутися з тисячкою долярів та поліпшити спільну долю, як це і вдалося Олексі.

До Канади прибув щасливо. Дивувало його, що тут ще стільки снігу й морозів, коли в рідному селі

вже зеленіли полонини й місцями газди орали під засів поле. Суворий краєвид, що стелився попри залізницю, почав отверезувати Максима. Де-далі він навіть дивувався, чи справді Канада така, як малював її Олекса і як він сам собі її уявляв.

За три дні й ночі прибув до Канори, у Саскачевані. На станції ждав Максима Сава Джавула й повіз його на свою ферму, на якій мав виробити цілий рік. Був повоєнний час, повний безробіття, імміграція була обмежена. Допускали тільки робітників на працю у фермера, якщо той дав за поруку. Олекса Пристай, кум Джавули, доглянув цієї справи.

На під'їзді до свого маєтку, Джавула показав Максимові рукою на розлогу ферму, покриту ще снігом, і з гордістю чванився, що стільки землі не мав у його селі навіть дідич, у якого колись служив наймитом. Коли авто причалило під хату, Максим дивувався, що наш брат має таку велику й панську хату, з телефоном, електричним освітленням, килимами, меблями й усякими вигодами. Неймовірно здавалися йому і господарські забудовання — стайні, стодола, шоп з машинерією, силосна яма, збірники збіжжя, тощо. А такої вечері при довгому столі, разом з родиною і робітниками Джавули, Максим і в житті не мав. І в таких панських домі примістив його працедавець. Все це й на дусі підняло. Дивний край ця Канада і ще дивніші люди, навіть рідні країни, що знайшли тут кращу долю, — подумав, лягаючи спати у вигідній постелі, на білих, як сніг, подушках.

Рік важкої праці на фермі Джавули минув швидко. Зі свого скромного заробітку Максим сплатив Олексі кошти переїзду до Канади, решту вислав Марійці на всякі нескінченні потреби. Прохав Джавулу

затримати його ще рік на службі, але той заявив, що контракт скінчився і він мусить уже сам собі давати раду та знайти десь інде працю, бо до нього приїздить інший імігрант з афідавіту. З важким серцем розпрощався з усіми. Джавула відвіз його на станцію. Був ще настільки добрий, що купив Максимові квиток до Вінніпегу, всунув двадцятку в кишеню і побажав йому щастя.

У Вінніпегу нові, неуявлені картини життя. Приміщення знайшов в хаті старого імігранта поблизу станції. Вранці вийшов на місто шукати роботи, але скрізь зустрів лиш десятки безробітних, що товпились у бюрох праці на вулиці Мейн, чи тинялись під брамами фабрик. Максимові стало ясно, що він тільки збільшив сірі ряди безробітної маси. Щодня те саме розчарування. Тижні минали, праці не міг знайти, щоб хоч на прожиток заробити. Тих кілька десятків, що їх привіз від Джавули, вже давно розійшлися. Днями голодував, ночами переживав пекло. Щастя, що старий хазяїн не викидав з хати і навіть вранці давав сніданок. За те Максим рубав йому дрова, відгортав сніг, виконував, що було під руку. Врешті йому пощастило дістати роботу в лісі, на якій виробив до пізної весни.

Максим вернувся до Вінніпегу й старої біди. Частину заробітку вислав Марійці, трохи дав старому господареві хати й решту лишив собі на прожиток. Весна й частина літа швидко минули, а він не міг потрапити на ніяку роботу. Аж під жнива якийсь агент записав його з кількома робітниками на працю у фермера в околиці Брендону. Жнива скінчились і він знову знайшовся у Вінніпегу і знову в тому самому зачарованому колесі біди. Потішав себе, що вдалось йому вислати Марійці трохи грошей на

податок. Те, що лишилося, боявся навіть числити... Зима, довга й невмолима, принесла йому знову марево голодних днів, черговий цикл гірких розчарувань і відчаю. Життя почало стискати його залізними кліщами й важко було вирватись з того залятого колеса долі. І так минув один рік, і другий, і третій...

Три роки бурлакування відбилися навіть на душі й вигляді Максима. Вихуд, очі понурі, настрої вивірні, вибуховий і кожний прохожий відвертав від нього погляд, щоб не спровокувати. Готов був гримнути словом, вгатити п'ястком. У крайній розпуці спокушувало його скочити з моста в Червону ріку і тим відплатитись Канаді за зраду своїх мрій і надій. Але в уяві ставала Марійка, заплакані діти, — і він вертався до самотньої кімнати, мучився в судорогах, товк стіну головою. Успокоївшись, присягався подвоїти зусилля й знайти роботу, яка б не була. З іншими бурлаками скакав у порожні вагони вантажних поїздів і їздив за сотки миль, щоб десь, у якомусь місті знайти працю, але бачив, що що більше було місто, то й більша сіра маса безробітних. З важким серцем вертався до Вінніпегу, до хати старого хазяїна. Врешті не ставало вже й сил шукати за роботою. Державні й міські власті відкрили супні кухні для безробітних, в'язниці були переповнені, пішли часті демонстрації й розрухи. Крикливі комуністи кидали гасла революції, а влада пам'ятала лекцію історії про порожні шлунок і сирі маси.

І Максим щодня ставав у чергу виголодженої маси безробітних, щоб вистояти годину на морозі й дістати миску паруючого супу з нерідкими кусками волового м'яса, пару скибок хліба й чаю. І саме там зустрівся з Гідою і Костуром, які присіли до

нього і з місця почали кликати товаришем. Максим любив це, — слово товариш пригадало йому війну, коли кожний вояк кликав іншого товаришем. Костур всунув йому в кишеню і летючку, яка заповідала масовий мітинг безробітних в Робітничому Домі ввечері. При відході Гіба пояснив, що після мітингу буде й концертна програма. Максим йому притакнуv. Згадка про концерт загостила цікавість. Так давно вже чув рідну пісню — навіть богослужбну в церкві. У своїм сходженім одягу соромно було людям на вічі показатись. Може в робітничім домі, серед таких сіромах, як він сам, краще буде почуватись, — подумав і поплівся на адресу, яку йому показувала летючка.

Заля робітничого дому була переповнена. Нєсміло сівши в задніх кріслах, Максим трохи дивно й чужим почувався серед тих людей, хоч усі були рідні й усі розмовляли одною мовою. Ніжно на серці зробилось йому щойно на вид матерей з діточками, які нагадали йому Марійку й малят. Щасливі ті батьки, що мають при собі своїх дружин і дітей — подумав гірко і почав цікаво розглядатись по залі. На стінах розпирались портрети Маркса, Леніна й Сталіна, а між тими чужими фігурами висіли теж портрети Шевченка й Франка, які, здавалося йому, сумно гляділи на людей. Відчуваючи докір і на собі, Максим відвернув свою увагу на куртину, нетерпляче чекаючи на відслонення сцени. Знуджені люди вже ворушились, дехто стукотів підшвами об підлогу, діти вганяли по алеях. Гіба і Костур вештались між людьми з клунком партійних часописів і памфлетів. Підійшли й до нього, виглядали вдоволені, що він тут. Костур тицьнув йому пару газет і брошуру в червоній окладинці та швидко подався

далі, знаючи, що в безробітного кишеня пустою світить.

Врешті куртина піднеслася, відслонюючи на тлі сцени серце-хвилюючу картину українського села. З-за куліс виринув поважною стопою, добре підготований і вистроений передсідник імпрези відчитати програму. Потім на сцену вийшов мішаний хор у пишних народних костюмах, за ним і диригент. Бура оплесків. Концерт почався. Максим сидів, як очарований. Сама поява співаків у мальовничих строях, на тлі картини українського села, схвилювала його, серце застукотало скоріше, очі зайшли сльозами. Наче в казці, в милому сні уява перенесла його в рідне село, в любиму Буковину, лісисті гори й полони — до Марійки й діток. Хор Робітничого Дому був добре вишколений, співав народні пісні, яких він наслухався по всій Україні, деякі з них він сам з Марійкою співав колись на лавці під липою, — і тепер він ловив кожний звук тих тужливих, незабутніх і незаступних скарбів української пісні. Тихцем і гомонів їх співзвучно з хором, час до часу змітаючи з вій настирливу сльозу.

Зачарований був Максим і музикою мандолінової оркестри, скрипок і цимбалів, що пригравали танцюристам до народніх танків — запорожського герцю, аркана, метелиці... Оплескам не було кінця. Він сам зірвався з крісла й бив в долоні грімкіше за всіх.

Запам'ятав Максим і полум'яного промовця, товариша Кушмару, що виступив з кінцевим словом. Громив він буржуазний лад Канади, що дозволяє капіталістам висмоктувати останню краплю поту й крові з робітника, якого опісля викидають на вулицю голодувати. Громив і поліцію, що безробітним

нуждарям голови палкою розбивають, арештують тільки за те, що вийшли на вулицю протестувати проти поліційного терору, буржуазної сваволі та домагатись праці, хліба і права на вільне життя. Не забув Кушмара й безробітних імігрантів, яких гірка доля, визиск і поневолення буржуазних режимів змусили покидати рідні землі, щоб у Канаді знайти кращу долю, а коли сюди прибули, знайшли нове соціальне поневолення, голод і холод, наругу, палку поліциста, розпач, безнадійність і безвихідність, хіба у боротьбі за кращу долю робітничої кляси. „Товариші, включайтесь у ряди свого класу та боріться за свої права, за працю, хліб і краще життя!” — повторяв.

Коли втихали оплески, Кушмара деклямував ще літанії про Радянський Союз, Україну, де трудящий народ визволився з вікової неволі панівного „класу” і оце будує собі щастя та добробут у країні рад, без хлопа й пана...

Найгірміше оплескував Кушмару таки Максим, ніби згубив пам'ять про свою участь в боротьбі українського народу за визволення проти чужих червоних і білих наїздників. Сьогодні ті події наче втратили значення для нього. Очі йому відкрив Кушмара, бо ніхто ще так ясно не витолкував йому причини його гіркої долі — там, у рідній країні, і тут, у Канаді...

— А що, товаришу, вдоволені нашим концертом і промовцем? — запитав Костур, що нагло з'явився біля нього.

Слово „товариш” було тепер таке миле й рідне.

— Так, товаришу Костур! В житті не довелося слухати такого промовця, а концерт схвилював мене до сліз, — відповів.

Не стямився Максим, як його вписали у члени організації та стоваришення безробітних. Обіцяли й до партії його рекомендувати. Він уже не сновидів по Мейн стріті, не шукав роботи, — організація зайнялася ним і наклала обов'язки. Наказували, — і він бігав з пушкою від хати до хати за пожертвами „для безробітних”, роздавав агітаційні летючки безробітним на вулиці, де попало, навіть у неділі під церквами. На масових вічах і демонстраціях безробітних приділяли його до групи штурмовиків викликувати заколот серед маси, хоронити партійних ораторів проти поліції і „буржуазних хуліганів”. Неохоче, але мусів іти з ватагою штурмовиків розбивати громадські віча й виступи лекторів у залах „Просвіти”, Народних Домів і навіть українських парохій, де „фашисти-петлюівці”, „вислужники буржуазії”, „вороги радянської України” інформували народ про сталінський терор, насильну колективізацію України голодом і арештами та накликали до протесту й резолюцій до Ліги Націй, уряду Канади й Британії.

— Брехня! Фашистська пропаганда! — ревіли штурмовики.

Залі нагло змінювались в доми божевільних. Лилася кров, таки українська кров. Штурмовики й Максим у розгاردіяші громили п'ястуками й кріслами кожного, хто оплескував лектора — не „буржуазного фашиста”, не капіталіста, а таки рідного, Богу духа винного брата українця, робітника й безробітного. Штурмовики тікали й покликана поліція відвозила поранених до шпиталю. Максим зникав з залі разом з іншими штурмовиками, хоч не боявся арешту. Нічого було йому втрачати. У в'язниці нагодують, пересплять в теплій келії, а вранці адвокат партії на суді оборонить, як і минулими разами. Тіль-

ки сумління гризло, чому саме мусить проливати кров рідного брата, і то в Канаді...

Болісно скривився, як в уяві стала ще інша картина, що в цій хвилині вражала його, як прикрий сон-примара та яку хотів стерти з ума, забути раз на завжди.

Організатори виправили його, Гібу, Костура й інших штурмовиків на масову демонстрацію безробітних перед міським ратушем. Гіба шепнув йому, що партії потрібно такого розголосу, щоб аж у Москві відгомонило. Наказ: Розбурхайте масу влучними гаслами й викриками! Спровокуйте поліцію! Як треба, — шпурніть відламок цегли в найближчого! Піchnіть „Інтернаціонал"! Нехай площа закраситься червоною!...

І кров закрасила майдан, як маса розбурхалась... як Гіба поціливі поліциста цеглою в чоло... як товариш упавшого вготив палкою Гібу так, що і з його голови кров закрасила майдан... і як він, Максим, озвірений, поклав поліціанта на закрашений бетон. Не пам'ятає, що далі було, поліцейські палки злетіли на його голову, — чув ще тільки в устах сплив своєї теплої крові...

У шпиталі полатали його голову, відтак тижнями тримали у в'язниці з іншими жертвами безробіття і голоду — такими, як і він, які про Маркса й Леніна мали туманне поняття, а на майдани виходили домагатись праці й допомогти вдержати себе при житті. Максим розглядався за Гібою, Костурем, іншими штурмовиками, але їх у в'язниці не було. Не знав він, що штурмовики зберегли Гібу в хаосі баталії й відвезли до партійного лікаря полатати голову. Огірчення і розчарування насили на Максима.

На судовій розправі строгий суддя присудив йому місяць тюрми, а потім депортацію. Обіцяної обопони від організації і партії не дістав. Партія його підвела, зрадила, кинула, як непотрібного козла на жир вовкам. Прокуратор і поліційні свідки відчитали реєстри його приналежності до комуністичної партії та з арештів і суддя не мав іншого вибору, як покарати його в'язницею та депортацією. Поражений вироком, Максим волів вмерти на місці . . .

Зведений нещасною долею і лукавими людьми, він і в цій хвилині бажав собі смерті. Соромно й жалко було йому, прикутому до руки поліциста, покидати Канаду. Це ж для нього був Обітований Край, вихід із зачарованого колеса його долі, мрія про майбутнє щастя для його любезної Марійки й діток, яких обіцяв спровадити до Канади та вирвати їх раз на завжди з кліщів біди й неволі в рідному краю. А тут лукава доля розвіяла всі його мрії — й повертає його до старої біди, у брутальні кліщі зачарованого колеса неминучого . . .

Поїзд причалив до місця призначення. Густий туман покрив місто й море. Червоні світла остороги поблискували з моря. Пароплавні труби прорізували замрачену, нічну тишину та зранену душу Максима.

Одна стежка його життя скінчилася . . .

З М І С Т

	Стор.
МРІЇ ДІВОЧІ, СЛЬОЗИ ЖІНОЧІ	9
БІДА БІДІ НЕ РІВНА	63
ПОВІСТЬ БЕЗ ПОЧАТКУ І КІНЦЯ	95
СВІЧКА У ВІКНІ	129
І ПОХОВАЛИ МАМУ ПІД БІЛОЮ БЕРЕЗОЮ	141
КОЛЕСО ДОЛІ	153
